

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA
İBADETLERİN GAYE, FAYDA VE HİKMETLERİ**
İskender AYBUĞA
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA
İBADETLERİN GAYE, FAYDA VE HİKMETLERİ**

Hazırlayan:
İskender AYBUĞA

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YURT

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KUR’ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA İBADETLERİN GAYE, FAYDA VE HİKMETLERİ**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

14/03/2019

İskender AYBUĞA

KABUL VE ONAY

İSKENDER AYBUĞA tarafından hazırlanan **KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA İBADETLERİN GAYE, FAYDA VE HİKMETLERİ** adlı çalışma, **14/03/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Prof. Dr. Şadi EREN

(Başkan)

(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YURT

Danışman

ÖZET

Yüce Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı gibi, kullarının ibadetine de ihtiyacı yoktur. Nitekim “Allah, her şeyden müstağnidir ve her şey O'na muhtaçtır” (İhlâs,112/2) ayetinde Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı, yine “Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir” (Bakara, 2/109) ayetinde de her şeye gücünün yettiği açıkça bildirilmektedir. Bizi yoktan var eden Allah, bizim ihtiyacımızın ne olduğunu da en iyi bilendir. Bizim ibadete ihtiyaç duyduğumuzu bildiği için ibadet etmemizi emreder. Çünkü insanoğlu ancak ibadetle mutlu ve mesut olur. Dünyada istediğimiz her şeye ulaşsak dahi, bu şeyler bir süre sonra bıkkınlık verir. Ama ibadet etmek, insana sürekli haz verir. Zaten Allah'ın rızasına muvafık, akla, İslam dinine uygun ve herkesin yararına olarak devam ettiğimiz şeyler, genel manasıyla ibadet addedilmiştir. Bu noktada, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) “Kişinin, Müslüman kardeşine olan bir tebessümünü” sevap olarak nazara vermesini veya “İnsanlara eza veren şeyleri yoldan kaldırmayı” dahi imanın bir cüz'ü ve parçası saymasını misal olarak verebiliriz. Zaten ibadet, yaşanması gereken hayatın ta kendisidir. Allah'ı görüyormuş gibi hareket ederek ibadetlere devam ettiğimizde devamlı huzurlu olabiliriz.

Çalışmamızda namaz, zekât, oruç, hac ve kurban ibadetleri ile ilgili ayetler ışığında, bu ibadetlerin Kur'ân'daki yeri ve önemini tespit etmeye çalıştık. Burada en önemli nokta bu ibadetlerin bizim yaşantımızda neyi ifade ettiğini, bu ibadetleri niçin yerine getirdiğimizi, Allah'ın bizim ibadetlerimize ihtiyacının olmadığı konusu üzerinde önemle durduk. Aynı zamanda Kur'ân ayetleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatı, Sahabe, tabiûn ve sonraki dönem âlimlerinin bu konudaki tespitleri, bu konudaki bilimsel veriler ve gündelik hayattaki tecrübeleri bu ibadetlerle ilişkilendirerek etraflıca inceledik. Bedenimizin sadece gıdaya ihtiyacı olmadığını çok iyi biliriz. Allah kullarının mutlu olması için ibadetleri emretmiştir. Bunun karşılığında ise, kullarından herhangi bir şey istemediğini şöyle beyân etmektedir: “Onlardan bir rızık istemem; Beni doyurmalarını da istemem. Şüphesiz rızıklandırın da, güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tır.” (Zariyat, 51/57-58)

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İbadet, Gaye, Fayda, Hikmet.

ABSTRACT

Allah does not need anything, nor does he need worship of His servants. Indeed, it is clearly stated in the verse that “Allah the Eternal Absolute” (The Unity, 112/2) God does not need anything and also “For Allah hath power over all things” (The Cow, 2/109) as in the another verse God powers everything. Allah, who created us from nothing, knows best what we need. He commands us to worship because he knows that we need worship. Because mankind becomes happy and happy with worship. Even if we reach everything we want in the world, these things will get bored after a while. But worship gives people constant pleasure. Already things proper to God’s consent, benefit of everyone and reasonably are generally assumed worship. At this point Prophet’s view “a person, a smile to his Muslim brother” as a favor or “Getting people out of the way” we can give a count of the number and part of faith as example. Already worship is the life itself. When we continue to worship by acting as if we are seeing by God, we can be always peaceful.

In this study, in the light of the verses related to prayer, zakat, fasting, pilgrimage and sacrifice worship, we tried to determine the place and importance of these worships in the Qur’an. The most important point here is that what we mean these worships in our lives and why we perform these worships. From this point of view, we have emphasized that God does not need our worship. At the same time, we have examined the verses of the Quran, the life of the Prophet (s.a.v.), the Companions of the period of his study of this topic, scientific data and experiences in this subject by related to this worships. We know very well that our body not only needs food. Allah commanded worships to be happy. In return, God states that he does not want anything from his servants: *“No Sustance do I require of them. Nor do I require that they should fit me. For Allah is He Who gives (all) Sustenance, -Lord of Power, -Steadfast (for ever).”* (The Scatterers 51/57-58)

Key Words: *Quran, Worship, Purpose, Benefit, Wisdom.*

ÖNSÖZ

Biz insanları yaratan, diğer varlıklardan üstün tutan ve bizlere ibadet etmeyi emreden Allah'a hamd olsun. Hz. Muhammed'e salât ve selam olsun.

Yüce Allah Kur'ân'da: “*Ben insanları ve cinleri, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”¹ buyurmaktadır. İbadetler, Allah ile kulları arasında vuku bulan bir kavuşma olduğundan, hem dünyada hem de ahiret hayatında mutluluk ve huzur kaynağıdır. Nitekim Kur'ân'da “*Kalpler, ancak Allah'ı anmakla huzur bulur*”² şeklinde beyân edilmektedir.

Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ibadet etmenin gaye ve hikmetleri ele alındı. Bir taraftan Kur'ân ayetleri, Hadîs-i Şerîf'ler ve tefsîr külliyyatına ait eserlerden yararlanarak, diğer taraftan gündelik yaşantımızdaki tecrübeleri ve bilimsel araştırmaları da göz önünde bulundurarak konuları ele aldık. Başta namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetler ele alınarak, bunların hayatımızdaki önemi belirtildi. Allah'ın ibadetlerimize ihtiyacı olmadığı, aksine bizim bu ibadetlere ihtiyacımız olduğu, Allah'ın bizlere değer verdiği için ibadet etmeyi emrettiği hususu üzerinde duruldu. *Niçin ibadet ediyoruz? İbadetlerin Kur'ân bağlamında gaye ve hikmetleri nelerdir?* gibi soruların cevabı arandı.

İbadet konusunda yapılan akademik çalışmalara baktığımızda genellikle ibadet kavramının sözlük ve terim anlamlarının ne olduğu araştırılmış, “*Nasıl ibadet edilmeli?*” sorusunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır. İbadet etmenin esas gayeleri ve hikmetleri, ibadetlerin manevî dünyamız üzerindeki büyük faydalarının yanı sıra bedenimiz üzerindeki yararları üzerinde çok fazla yoğunlaşılmamış olduğunu tespit ettik. Bu açıdan, daha önceki akademik çalışmaların eksik bırakmış olduğu yönleri de tamamlamaya da gayret ettik.

Bu açıdan ibadetlerin gayesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta Namaz olmak üzere ibadetlerin gayesi üzerine akademik ve aktüel bir tarzda bir çalışmanın yapılmamış olduğunu müşahede ettik. Bu nedenle böyle bir çalışma yapılmasının faydalı olacağını düşündük. “İbadet etmenin gayesi” gibi, daha çok aktüel

¹ Zâriyât, 51/56.

² Rad, 13/28.

ve Müslüman bireylerin gündelik hayatlarının bir parçası olan bir konuda, katı bir şekilde akademik ölçütlere riayet etmenin, çalışmamızı donuklaştırma tehlikesini de göz önünde bulundurarak, konumuzu aktüel bir tarzda ele almanın daha uygun olacağını düşündük.

Bu tez çalışması, iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, İslam ibadetlerinde hassasiyet ölçüleri ele alındı ve Allah'ın ibadetlere ihtiyacı olmadığı vurgulandı. İkinci bölümde ise İslam'da temel ibadetlerin Kur'ân'daki gayeleri incelendi. Özellikle bu temel ibadetlerin, bedenimizin ekmeğe ve suya olan ihtiyacı gibi manevî yönden bu ibadetlere nasıl ihtiyacımız olduğu hususu ele alındı.

Konulu tefsir çalışması olan tezimizin tamamlanmasında, yardımlarını aldığım ve aynı zamanda derslerinde ve örnek yaşantısında çokça istifade ettiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YURT'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu güne kadar yetişmemde bana emeği geçmiş olan, burada isimlerini sayamadığım herkese de çok teşekkür ederim. Başarı ancak yüce Allah'tandır. O'na güvenir ve O'na yöneliriz.

İskender AYBUĞA
Iğdır 2019

İÇİNDEKİLER

Sh:

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
GAYE VE HİKMET YÖNÜYLE İBADET KAVRAMI	3
1. İbadet.....	3
1.1. Lügat Manası.....	3
1.2. İstilah Manası	4
2. Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet	7
3. Allah'ın Kullarını İbadetle Mükellef Kılmadaki Gayesi	14
4. İnsanın Değerini Belirleme Ölçütü Olarak İbadet.....	17
5. İbadetlere Duyulan İhtiyaç	18
6. İbadetlerde Hassasiyet Ölçüleri	21
6.1. İhlâs.....	24
6.2. Niyet	28
6.3. İbadetlerde Devamlılık	31
6.4. İbadetlerde Ölçülü Olmak	33
6.5. Gösterişten Uzak Olmak	35
İKİNCİ BÖLÜM	43
KUR'ÂN'DA TEMEL İBADETLER VE FAYDALARI	43
1. Namaz	43
1.1. Namazda Saygı ve Ciddiyet (Huşû).....	46
1.2. Namazı Severek Kılabilmek	49
1.3. Namaz ile Huzur Bulma	52
1.4. Namaz ile Temiz ve Sağlıklı Kalmak	57

2. Zekât.....	64
2.1. Zekâtın Müslüman Birey Açısından İfade Ettiği Anlamlar	65
2.2. Zekât İle Malın Bereketli Kılınması	68
2.3. Zekât ve Temizlik İlişkisi Yönünden Bireye Katkısı	72
2.4. Toplumun Birlik ve Beraberliği Açısından Zekâtın Önemi	78
3. Oruç.....	83
3.1. Ramazan Orucunda Hidayet ve Korunma	83
3.2. Orucun Bireyin Kişisel Gelişimine Katkısı	87
3.3. Orucun Sağlığa Etkisi	89
4. Hac	90
4.1. Bireysel ve Toplumsal Anlamda Haccın Önemi	91
4.2. Haccın Gayesi.....	92
4.3. Haccın Bireyin Kişisel Gelişimine Katkısı.....	94
4.4. Haccın Günahlara Kefaret Olması	96
5. Kurban.....	97
5.1. Kurban Kesmenin Önemi.....	99
5.2. Kurban ve Takva.....	101
5.3. Kurban ve Yardımlaşma.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA.....	107

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>b</i>	İbn (oğlu)
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicrî
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>Ktp.</i>	Kütüphane, kütüphanesi
<i>m.</i>	Mîlâdî
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	Radiyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>sy.</i>	Sayı
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	Tercüme, tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>y.</i>	Yıl
<i>ysz.</i>	Yayıncı yok, yayın yeri yok

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Çalışmamızın konusu Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ibadetlerin gaye, fayda ve hikmetleridir. Bu bağlamda başta ibadet kavramının lügât ve terim manaları; Namaz, Zekât, Oruç ve Hac gibi ibadetlerin farz kılınma hikmetleri, bu ibadetlerden elde edilen dünyevî ve uhrevî faydalar ele alacağımız konuların başında gelmektedir. Keza Allah'a dua etmek, O'ndan af dilemek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine uymak, sabırlı olmak, doğru sözlülük, hayırlı işlere koşmak ve emanete sahip çıkmak gibi güzel ahlâkın yansımaları olarak görülen ve aynı zamanda da ibadet kapsamında değerlendirilen hususlar konumuzun kapsamına girmektedir. Bundan dolayı, bu hususlar üzerinde de duracağız.

Çalışmamızın amacı, ibadetlerin gaye, fayda ve hikmetleri üzerinde detaylı bir inceleme yaparak, manevî değerlerden gittikçe uzaklaşan ve günden güne sekülerleşen dünyamızda, başta gençlerimiz olmak üzere günümüz insanına, ibadet şuuru kazanma noktasında hem akademik hem de aktüel değerlerde bir çalışma ortaya koymaktır. Bu, bir yandan bir gereklilik diğer yandan da bir ihtiyaçtır. Belirli ve tayin edilmiş bir ömür süresi ile bu dünya hayatında bulunan insanın, daima Allah'ın huzurunda ve gözetiminde bulunduğu şuurunda olması gerekir. Kalbi ve zihin dünyası hem yaratıcısına hem de O'nun kullarına karşı bütün muamelelerinde; korku, ümit ve muhabbetle dolu olarak yaşaması, toplumsal ve bireysel ölçekte, huzur ve mutluluğun tahakkukuna ciddi manada katkı sağlar. Kişinin kalbinin, korku, ümit ve muhabbetle dolu olması da ancak ibadetler vasıtasıyla mümkün olur. Bu açıdan ibadetler, toplum huzurunun temininde vazgeçilmez esasların başında gelir. Bu esasların sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesine katkı sunmak, bu çalışmanın en temel amaçlarından birisidir.

Bu bağlamda başta itikadî hususların bilinmesi, muamelata dair emir ve yasaklara riayet edilmesi de büyük önem arz etmektedir. Çalışmamızda, dinin temel hususlarından olan ibadetlerin gayesi, faydası ve hikmetleri üzerinde durulacaktır. Daha önceki dönemlerde bu ve benzeri konularda çokça çalışmalar yapılmış olması, bu konuların tekrar ele alınmasına mani değildir. Aksine daha öncekilerin üzerine, yeni

değerlendirmelerin eklenecek, ibadet gibi, toplumun manevî yapısının inşasında stratejik öneme sahip olan bir cephenin asla boş bırakılmaması gerekmektedir. Bu yönüyle çalışmamızın gerek akademik gerekse de aktüel manada faydalı olacağı ve bu yönüyle de önemli olduğu kanaatindeyiz.

1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamız, ibadetlerle ilgili üç temel unsurdan meydana gelmektedir: İbadetlerin gayesi, faydası ve hikmetleri. İbadetlerin gayesini ortaya koyabilmek için tahlili bir yöntem uygulayarak, ibadetlerin faydalarını incelerken gerek günlük hayatımızdan gerekse de tarihî olaylardan istifade ederek örnekleme ve karşılaştırmalar yaparak, ibadetlerin hikmetlerini analiz etmek için, Kur'ân ve Hadîs-i Şerîf'leri merkeze alarak itikâdî esaslara dayalı tefekkür ve felsefî metotlara dayalı akıl yürütmelere başvurduk. Bu yönüyle çalışmamızda birden fazla yöntemle başvurduğumuzu söyleyebiliriz.

Çalışmamız boyunca başta Kur'ân ayetleri ve Hadîs-i Şerîf'ler olmak üzere, tefsir ve hadis külliyyatına dair kaynaklara, kelâmî ve fikhî eserlere müracaat ettik. Bu açıdan, başta erken dönem eserleri olmak üzere, ibadetlerin değişik yönlerden ele alındığı çağdaş dönem eserlerinden de faydalanmaktan geri durmadık. Konumuzla ilgili olarak yazılmış olan doktora ve yüksek lisans tezleri ile akademik düzeydeki makalelerden ve aktüel değerdeki yazı ve eserlerden azamî bir şekilde istifade etmeye gayret ettik.

Buhârî'nin, (ö.256/870) ve Müslim'in, (ö.206/821) *Sâhîh*'leri, Gazzalî'nin, (ö.505/1111) *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*'i, Fahrüddîn er-Râzî'nin, (ö.606/1210) *Mefatihü'l-Gayb*'ı, Râğîb el-İsfehânî'nin, (ö.502/1108) *Müfredat*'ı, Beydavî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i, Kurtubî'nin, (ö.671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiri, Seyyid Kutub'un, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ı, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin, *Safvetü't-Tefâsir*'i ve İbrahim Canan'ın, *Kütüb-ü Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi* gibi eserleri, çalışmamızda faydalandığımız kaynaklara örnek olarak gösterebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAYE VE HİKMET YÖNÜYLE İBADET KAVRAMI

1. İbadet

İbadet, üzerinde çokça durulmuş ve hakkında geniş açıklamalar yapılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu kavram üzerinde geniş analizler yapmayacağız. Çalışmamızın kavramsal zeminini oluşturacak şekilde ve konumuzun anlaşılmasına yetecek oranda malumat vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle bu kavramın lügat ve terim manaları üzerinde durmak gerekmektedir.

1.1. Lügat Manası

İbadet kelimesi sözlükte, “teslimiyet içinde itaat etmek ve boyun eğmek” gibi manalara gelir.³ “عبد” fiilinden türemiş olan “عَبْدٌ” mastarının, bir birine zıt iki manası bulunmaktadır. Birincisi: “yumuşaklık, tevazu veya zillettir.” Buna göre “عَبْدٌ” kelimesi, “köle” manasına gelebileceği gibi, “kul” manasına da gelebilir. Her iki mana da kullanımda mevcuttur. Ancak, hürriyetten yoksun “köle” ile Allah’a itaat eden “kul” kavramlarını birbirinden ayırmak icab eder. Nitekim “köle” manasına gelen “عَبْدٌ” ile “عُبُودَةٌ” mastarı, “عَبْدٌ - يَعْْبُدُ” şeklinde sülâsî beşinci bapıtan gelirken; “Kul” manasına gelen “عَبْدٌ” ile “kulluk” manasına gelen “عِبَادَةٌ” mastarı ise, “عَبْدٌ - يَعْْبُدُ” şeklinde sülâsî birinci bapıtan gelir. Dolayısıyla “kulda ve kullukta” yumuşaklık ve tevazu; “Köle ve kölelikte” ise “zillet” manası vardır. İkincisi: Bu Fiilinden türemiş olan “عَبْدٌ - عِبَادَةٌ” kelimeleri ise “kuvvet, şiddet ve sertlik” manasına gelir. Bu mana göz önüne alınarak: “*De ki! Eğer Rahman olan Allah’ın çocuğu olsa, kulluk edenlerin ilki ben olurum*”⁴ mealindeki ayette geçen “أَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ” kısmı, “(Kim Rahman olan Allah’ın çocuğu var derse,) ona

³ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serrî, *Me’âni l-Kur’ân*, Âlemu’l-Kutub, Beyrût, 1988/1408, I, 48.

⁴ Zariyat, 43/81.

şiddetle karşı çıkarım” şeklinde de tefsir edilmiştir.⁵ Bu kelimeden türemiş olan “abd” kelimesi, “hür” kelimesinin zıttı olarak “köle” manasına gelir.⁶

Bu fiilden türemiş olan “ubûdiyyet” mastarı; tevazu, zayıflık ve hakirlik duygularının izhar edilmesi manasına gelir. İsfehânî, (ö.502/1108) “ibadet” kavramının “ubûdiyyetten” daha belîğ olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ibadet kavramında, tevazu, zayıflık ve hakirlik gibi duyguların en üst seviyede ortaya konması gibi bir mana vardır ve Allah’tan başka hiç kimse ibadete müstahak değildir. Bu sebeptendir ki Allah, “*Kendisinden başkasına ibadet edilmemesini*”⁷ emretmiştir.⁸

Ubûdîyetin asıl anlamı “itaatle ve tevazuyla boyun eğmektir.” Bu fiilin if’âl babındaki mastarı olan “Ta’bîd” ise “zelil kılmak ve boyun eğdirmek” manasına gelir. Bu babın ism-i mefûlü olan “muabbed,” “*tarîkun muabbed*” şeklinde “Güzelce düzleştirilmiş/döşenmiş yol” manasında kullanılmıştır. İbadet kavramı, itaat etmek, tapınmak ve kişinin kendisini ibadete vermesi demektir. “*Bana ibadet etsinler diye yarattım*”⁹ mealindeki ayet “Bana boyun eğsinler, emrime uysunlar ve ibadet etsinler” manasına gelir.¹⁰

1.2. İstılah Manası

İbadet iki kısımdır. Birincisi, Allah’ın mahlûkatını kudret ve azameti ile idaresi altına almasıyla gerçekleşen ve gayr-ı ihtiyârî olarak tabiattaki varlıkların Allah’ın varlık ve birliğine delalet etmeleri şeklinde lisân-ı halleriyle ortaya koydukları ibadettir. İkincisi ise, akıl sahibi olanları ilgilendiren ve ihtiyârî olarak yapılan ibadetlerdir. Bu açıdan ibadet fiilinden türetilip “kul” manasına gelen “عَبْدٌ” kelimesi de üç manada kullanılır:

⁵ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisü’l-Luğa*, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kâhire, 1266, IV, 205-207.

⁶ Cevherî, İsmail b.Hammad, *es-Sıhah Tâcu’l-Luga ve Sıhahu’l-Arabiyye*, Dâru’l-‘İlm, Beyrut, 1979, II, 502.

⁷ İsra, 17/23.

⁸ İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredat fi’l-Garibi’l-Kur’an*, Karaman Yayınları, İstanbul, 1986, II, 415.

⁹ Zâriyât, 51/56.

¹⁰ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, Kahire, 1387, XVII, 56.

1) Köle manasına gelmektedir. *”Ey İnananlar! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı: Hür ile hür (insan), köle ile köle ve kadın ile kadın”*¹¹ ve *ve yüce Allah, bu konuda kendisine verdiği nimetlerden gizlice ve açıkça infak eden kimseyi örnek gösterir: “Hiç bunlar eşit olur mu? Övülmeğe layık olan Allah’tır, fakat çoğu bilmezler”*¹² mealindeki ayette “köle” manasında kullanılmıştır.

2) Kul veya mahlûk manasına gelmektedir. Buna bütün varlıklar dâhildir. *“Göklerde ve yerde olan her şey Rahman’a baş eğmiş kul olarak gelecektir”*¹³ ayetinde bu manadadır.

3) İbadet ve hizmet eden kişi manasına gelmektedir. Bu manada iki tür insandan söz edilebilir.

a) Birincisi, sadece Allah’a kul olanlar. *“Kullarımın üzerinde senin bir nüfuzun olamaz. Ancak sana uyan sapıklar bunun dışındadır”*¹⁴ ve *“Rahman’ın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler.”*¹⁵ ve *“Katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular”*¹⁶ ayetlerinde buna dikkat çekilmektedir.

b) İkincisi, dünyaya ve dünyalık şeylere itibar eden ve sadece onlara önem veren kişiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Dirhemini kulunun burnu sürtünsün! Dinarın kulunun burnu sürtünsün!”*¹⁷ şeklindeki hadisinde bu tür kimseleri kast etmiştir.

Fahrüddîn Râzî’ye (ö.606/1210) göre, cinlerin ve insanların, kendisi sebebiyle yaratılmış olduğu esas ibadet, Allah’ı tazim etmek, emirlerine uymak ve mahlûkatına karşı şefkatli olmaktır. Bunlar, şeriatın bütün hükümlerini kapsamına almaktadır. İbadetlerin özelliklerine gelince, bu husustaki kanunlar; konum, şekil, azlık-çokluk, zaman-mekân, şartlar ve rükünler bakımından farklı olabilirler. Allah’ı layığı ile tazim,

¹¹ Bakara, 2/178.

¹² Nahl, 16/75.

¹³ Meryem 19/93.

¹⁴ Hicr, 15/42.

¹⁵ Furkan, 25/63.

¹⁶ Kehf, 18/65.

¹⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî, Kütübü’s-Sitte*, (Mevsuatü’l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Daru’s-Selam, Arabistan, 2000, *Cihâd*, 70.

aklen bilinmeyeceğine göre, bu hususta şer'î kanunlara yapışmak ve peygamberlerin sözlerini örnek almak gerekir. Çünkü Allah, bu iki kısım ibadet hususunda kullarına peygamberler göndermek ve bu husustaki yolları izah etmek suretiyle lütufta bulunmuştur. Nitekim “*Bana ibadet etsinler diye yarattım*”¹⁸ ayeti, “*Beni tanımaları için yarattım*” şeklinde de tefsir edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’den (s.a.v.) aktarılan bir Hadîs-i Kudûsî’de Allah’ın “*Ben, gizli bir hazine idim; bilinmek, tanınmak istedim*”¹⁹ dediği rivayet edilmiştir.²⁰

Buna göre, bütün insanlar sadece Allah’a kul olamaz. O’na kul olabilenlere, bu manada “âbid” denir. Ancak “kul” manasına gelen “abd”, “âbid” kelimesinden daha kapsamlıdır. Çünkü bütün insanlar Allah’ın “kullarıdır.” Hatta var olan her şey O’nun kuludur.²¹ Seyyid Kutub’un şu sözleri de bu manaya işaret etmektedir: “*Yüce Allah’ı tekliğiyle kavrayan kalp, kendisi ile Allah’ın bu evrende yaratmış olduğu bütün canlı ve cansız varlıklar arasında bir yakınlık olduğunu kavrar. Kendisine şefkatle muamele eden, ihtiyaçlarına cevap veren, ‘dost bir evren’ içinde yaşamına devam eder. Böylelikle Allah ile ve O’nun eserleriyle tam şekliyle bir uyum ve içtenlik içinde hayatını sürer. Herhangi bir bireye eziyet etmenin veya herhangi bir şeyi tahrip etmenin kötü bir fiil olduğunun bilincinde olur. İnsanlar ve diğer varlıklara yaklaşımında yüce Allah’ın belirlediği sınırlar dışına çıkmaz.*”²²

Allah, biz insanları en mükemmel bir şekilde ve bizi diğer varlıklara oranla daha üstün özelliklere sahip olarak yaratmıştır. Bizlere akıl, irade, göz, kulak gibi değerli maddiyatla ölçülemeyecek organlar vermiştir. Allah, yeryüzünde insanların hayatlarını rahat bir şekilde sürdürebilmesi için pek çok nimet yaratıp bunların hepsini onların hizmetine sunmuştur. Bütün bunlara karşı insan olarak Allah’a gönülden inanmalı, sadece O’na, severek ve isteyerek ibadet etmeliyiz. İbadet ederken ihsan bilinciyle (yani O’nu görüyormuş gibi) Rabbimizle iletişim kurduğumuzu bilmeli, tüm içtenliğimizle ve gönülden O’na yönelmeliyiz.

¹⁸ Zâriyât, 51/56.

¹⁹ Buhârî, *Ezân*, 148.

²⁰ Razi, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Matbatü'l-Behiyye, Kâhire, tsz., XXVIII. 233-234.

²¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, II, 415.

²² Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, (Trc: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu) Dünya Yayınları, İstanbul, 1980, VIII, 561-562.

2. Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet

Allah mahlûkatını yaratmış ve onlara, kendisine ibadet etmelerini emretmiştir. Bu bağlamda insanlar açısından bakıldığında, ibadetler, “sırf Allah’ın emri olması sebebiyle” eda edilir. Diğer bir deyişle, insanın ibadet etmekteki ana gayesi “Allah’ın emri olmasından” ötürüdür. Bu bakımdan, gerçek manada inanan bir kimse, bu niyet ve düşünce ile ibadetlerini eda eder. Duygu dünyasının ve niyetlerinin zuhur ettiği kalbinin merkezine “herhangi bir dünyevî veya uhrevî” faydayı yerleştirmez. Namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin yanı sıra diğer bütün ibadetlerde pek çok fayda ve hikmet bulunmaktadır. Mesela namaz kılan bir kimse, (faraza) hiçbir şey elde edemezse bile, en azından bedenini temiz tutmuş olur. Bu bir faydadır. Fakat namaz kılan bir kimse, sırf temizlenmek için veya daha başka bir faydayı elde etmek için namaz kılmaz. O, sırf Allah’ın emrine uymak ve inkıyat etmek için namaz kılmak durumundadır.²³

Bununla birlikte Allah’ın kullarına emrettiği mutad ibadetler ve ibadet kapsamında değerlendirilen bütün salih ameller, dünyevî ve uhrevî pek çok fayda ve güzellikler ihtiva etmektedirler. İnsan, her ne kadar sırf bu fayda ve hikmetlerden istifade etmek için ibadet etmese bile, bunlardan faydalanmasında bir sakınca yoktur. Aksine, bütün bu fayda ve hikmetleri de Allah’ın birer nimeti olarak görür, bunlara da ayrıca hamd ve şükürde bulunur. Netice olarak, hem ibadet sevabını elde eder hem de bu ibadetlerin sonucunda kavuştuğu faydalara şükrederek, bu şükür halini de bir nevi ibadete çevirmiş olur. Bu yönüyle ibadetler, başlangıcı ve neticesi itibariyle safi bir fayda ve hikmete medar faaliyetler bütünü olarak değerlendirilebilir. Şüphe yok ki bu durum, her şeyi bir hikmetle yaratan Allah’ın kullarına karşı sonsuz merhametinin bir tezahürü, her şeyden müstağni oluşunun bir delili ve her şeyi bir hikmete binaen yapmış olduğu üstün tasarrufunun bir neticesidir.²⁴

İbadetlerin fayda ve hikmetlerine geçmeden önce, cinlerin ve insanların ibadet etmek için yaratıldığına işaret eden Zariyat suresinin; “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım*”²⁵ mealindeki ayeti üzerinde durmak istiyoruz. Bu

²³ Yurt, Mehmet Emin, *Hamd*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: XIII, sayı: 2, s. 153-196.

²⁴ Yurt, Mehmet Emin, *Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet (Zâriyât Elli Altıncı Ayetin Tefsiri Bağlamında)*, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Ekim 2018, 214-215.

²⁵ Zariyat, 51/56.

ayetin zahiri manası, bütün cin ve insanları kapsamaktadır. Fakat başka ayetlerde, mesela A'raf suresinin “*And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık*”²⁶ mealindeki ayetinde de cehennem için pek çok cin ve insan yaratılmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu ayetler arasında bir çelişki var mıdır? Yoksa zahiri manasının ötesinde başka incelikler mi bulunmaktadır? Bu ve benzeri ayetleri nasıl anlamak gerekmektedir? Yaratılışın gayesi olarak ibadet konusunda bu gibi sorular üzerinde durmak ve meseleye farklı bir zaviyeden bakmak istiyoruz.

Görüldüğü üzere Allah, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım*”²⁷ şeklinde açık bir beyanda bulunmaktadır. Bu ayet, zahiri yönüyle ele alınacak olursa, cinlerin ve insanların sadece ibadet için yaratılmış oldukları gibi bir mana anlaşılır. Ayrıca, ayette geçen ve “için” manasına gelen “*lâm-ı ta'îl*” günlük kullanımda gaye ve amaç bildirir. Gaye ve amaç ise, insanlara özgü olan duygulardır. Diğer taraftan, Allah'ın mahlûkata benzer bir mahiyette herhangi bir gaye ve amaç gütmesi düşünülemez. Çünkü O, zatı ile kaim ve her çeşit ihtiyaçtan bağımsızdır. Her ihtiyaç sahibi, muhtaçlığını gidermek gayesiyle, gerek hal diliyle gerekse de fiilî ve sözlü ifadesiyle ona bağımlıdır. Bu açıdan, O'nun, diğer mahlûkat gibi, “ulaşmak için gayret sarf edeceği bir gayesi ve amacı” olamayacağı malumdur. O, sadece “*ol!*” der ve olması istediği şey de olur.²⁸ O halde bu ayet, nasıl anlaşılmalıdır? Bu ayetin anlaşılması noktasında önceki ayetlerle irtibatına da bakmak gerekmektedir. Allah önceki ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

“*Onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.*”²⁹

“*Öğüt ver; doğrusu öğüt müminlere fayda verir.*”³⁰

Fahrüddîn Râzî (ö.606/1210), “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım*”³¹ mealindeki bu ayetin, yukarıdaki ayetlerle münasebeti hususunda şu açıklamaları yapmıştır: “Allah, “*Öğüt ver; doğrusu öğüt müminlere fayda*

²⁶ A'raf, 7/179.

²⁷ Zariyat, 51/56.

²⁸ Yasin, 36/82.

²⁹ Zariyat, 51/54.

³⁰ Zariyat, 51/55.

³¹ Zariyat, 51/56.

verir”³² buyurmuştur.” “Bu “*öğüt ver!*” hitabıyla, insanın yaratılmasının gayesinin kulluk etmek olduğu, onlara bu gayelerinin hatırlatılması gerektiği, bu gayenin dışında kalan her şeyin, bir bakıma zamanı boşa geçirmek olduğunu bildirmek gerektiğine işaret etmektedir.” “Bundan dolayı, peygamberlerin işinin esasta iki şeye, yani Allah’a ibadet etmeye ve insanları doğruya ve hidayete çağırarakla münhasır olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) önceki ayette “*Onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin*”³³ buyurunca, tebliğ vazifesinin, bu tebliğe icabet edecek kimsenin bulunmaması durumunda sakıt olabileceğini de bildirmiş olmaktadır.” “Ama ibadete gelince, bu devamlıdır. Mahlûkatın yaratılışı da sırf ibadet içindir. Hâlbuki yaratma işi, hidayetten ötürü değildir.” O halde bu ayetlerin manası, “*Sen, o hususta gücünü, son noktasına kadar kullandıktan sonra, artık insanları doğruya iletme işini bırakıp da esas vazife olan ibadeti yerine getirdiğinde kınanacak değilsin*” demektir.³⁴

Ferrâ’ya (ö.207/822) göre bu ayet; “*Beni birlemeleri için yarattım*” manasına gelir. Bu da mümin olanlara has olan bir ayettir. Ya da bazılarının ifade ettiği üzere “*Hepsini, beni birlemeleri ve bana ibadet etmeleri için yarattım*” manasına gelir, ancak bazıları bunu yapar bazıları ise bunu terk eder.”³⁵

Zeccâc’a (ö.311/923) göre, Allah, onlardan (cin ve insanlardan) kimin O’na ibadet edeceğini kimin de inkâr edeceğini ezelden bilmektedir. Şayet (ayetin zahirinden de anlaşıldığı üzere) onları, zorunlu olarak ibadet için yaratmış olsaydı, bu durumda onların hepsi, zorunlu olarak mümin kimseler olurlardı. Onların içinden sapmış kâfirler çıkmazdı. Dolayısıyla bu ayeti bu manada anlamak mümkün değildir. Bu ayetin manası “*Cinleri ve insanları, bana ibadet etmeye davet etmek için yarattım. Ben onlardan (yani ibadet ehli olanlardan), bana ibadet etmelerini isterim*” şeklindedir.³⁶

Begâvî’ye (ö.516/ 1122) göre bu ayet, “*Beni birlemeleri için yarattım*” manasına gelir. Mümin bir kimse, darlıkta da bollukta da onu tevhîd eder. Kâfir olanlar ise sadece bela ve musibet anlarında O’nu tevhîd ederler, bolluk ve bereket zamanında ise O’nu unuturlar. “*Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarırlar;*

³² Zariyat, 51/55.

³³ Zariyat, 51/54.

³⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII. 231-232.

³⁵ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ b. Ziyâd, *Me’âni'l-Kur’ân*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1983/1403, III, 89.

³⁶ Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân*, V, s. 58.

ama Allah onları karaya çıkararak kurtarınca, kendilerine verdiği nimete nankörlük ederek O'na hemen eş koşarlar”³⁷ mealindeki ayet bu ayetin bir açıklaması hükmündedir.³⁸

Beydâvî (ö.685/1286) ise, “*And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık*”³⁹ ayetine işaret ederek bu ayetin zahirî manasına hamledilmesinin mümkün olmadığını, ancak yine de zahirine göre mana verilecek olursa, bu durumda manası “*Onlara ibadeti emretmek veya (başkasına değil) bana kul olmaları için yarattım*” şeklinde olur.⁴⁰

Ebû'l-Hasan Alaeddin el-Mahdum Ali b. Ahmed b. Ali el-Mehaimî'ye (ö.324/935-36) göre, bu ayette kastedilen “*mümin olan cin ve insanlardır.*”⁴¹ İbn Kayyim (ö.751/1350) ise, “*İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz*”⁴² ve “*Kim salih amel işlerse, kendisi için rahat bir yer hazırlamış olur*”⁴³ ayetlerini nazara vererek, Allah'ın, cinleri ve insanları herhangi bir ihtiyaca binaen veya onlardan yararlanmak için yaratmamış olduğunu, onları sadece fazlından ve ihsanından dolayı yaratmış olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda, onlar yapmış oldukları ibadetlerinden pek çok yarar göreceklere. Allah, yaratmış olduğu mahlûkatından istediği şey, kendisine ibadet etmeleridir ki bu da O'nun sonsuz muhabbetinden kaynaklanır. Nitekim Allah kendisine ibadet edilmesini sevdiği gibi, kendisine hamd ve sena edilmesini, üstün sıfatları ve en güzel isimleriyle kendisinin zikredilmesini sever.⁴⁴

İbn Teymiyye (ö.1350), bu ayette geçen “lâm-ı talîl” harfine dikkat çekmektedir. Amaç ve gaye ifade eden “lâm” harfi, dinî ve şer'î bir iradeyi, bir emri ifade eder. Bu emir de bazen yerine getirilir bazen de getirilmez. Kulların yaratılış gayesi olan esas amel, yapmakla olgunlaştıkları ve kurtuluşa erdikleri, razı olunmuş ve sevilmiş kimseler olmalarını sağlayan “ameldir”. Bu gayeyi tahakkuk ettiremeyen bir amel sahibi,

³⁷ Ankebut, 29/65.

³⁸ Begâvî, Ebû Muhammed b. Mes'ûd Muhyî's-Sünne, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Dâru't-Tayyibe, Riyâd, 1412, VII, 380-381.

³⁹ A'raf, 7/179.

⁴⁰ Beydâvî, Nâsiruddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, tsz., V, 151.

⁴¹ Ebû'l-Hasan Alaeddin el-Mahdum Ali b. Ahmed b. Ali el-Mehaimî, *Tebşiru'r-Rahman ve Teysiru'l-Mennan*, II, 299.

⁴² İsrâ, 17/7.

⁴³ Rum, 30/44.

⁴⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, Dâru İbn Cevzî, III, 50.

Allah'ın sevgisinden ve rızasından mahrum bir durumdadır. Kısaca bu ayet, kişinin saadetini ve kurtuluşunu hedef alan dinî ve şer'î bir "emirdir."⁴⁵

Semîn el-Halebî (ö.756/1355), bu ayetin umum ifade edip etmediği, bütün cin ve insanları kapsayıp kapsamadığı hususunda farklı görüşler ileri sürüldüğüne dikkat çekmiştir. Bazılarına göre manası şöyledir: "*Bana itaat etsinler, hükmüme ve kudretime boyun eğsinler diye yarattım.*" Mümin bunu isteyerek, kâfir ise cebren yapar. Bazılarına göre ise mana şöyledir: "*İbadeti yapacak ve yerine getirecek bir tabiat ve karakterde yarattım.*" Fakat onlardan bir kısmı bunu yerine getirirken bir kısmı da bunu yerine getirmez. Bu da şuna benzer, mesela "*bu kalem, yazmak için üretildi*" denir. Fakat o kalemle yazı yazılabilir de yazılmayabilir de. Onunla yazı yazılmaması, onun, yazmak için üretilmiş olduğu hakikatini değiştirmez. Bazılarına göre ise ayetin manası husûsîdir ve manası da "*mümin cinleri ve mümin insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*" şeklindedir.⁴⁶

Maturidî'ye (ö.333/944) göre bu ayette kastedilen, eğer ibadetin hakiki manası ise iki şekilde tevil edilebilir:

Birincisi: buradaki ibadetten maksat imtihandır. Yani Allah, cin ve insanların ibadet edip etmeyeceklerini, onlara bahşettiği pek çok nimetin şükürünü yerine getirip getirmeyeceklerini imtihan etmektedir. Yaratılışın hikmeti de bunu gerektirir.

İkincisi: "*O'nu bırakıp da putlardan dostlar edinenler: "Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." derler*"⁴⁷ ayetinde de işaret edildiği üzere, bu ayet, Allah'tan başkasına ibadet edenlere bir cevap hükmündedir. Buna göre mana "*cinleri ve insanları, başkasına değil bana ibadet etsinler diye yarattım*" şeklindedir. Nitekim bazı kâfirler de işlemiş oldukları günahları, hâşâ Allah'ın emrettiğini iddia etmişler ve "*Onlar bir fenalık yaptıkları zaman, "Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti"* demişlerdir. İşte bu ayet, bu tür yanlış düşünce ve itikatları reddetmekte ve

⁴⁵ İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslam Takiyuddin Ahmed b. Abdülhalim, *Dakâiku't-Tefsîr*, Darü'l-İman, İskenderiye, 2004, IV, s. 529.

⁴⁶ Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semîn, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, tsz., X, 60; Ayrıca bkz; Yurt, *Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet*, 219.

⁴⁷ Zümer, 39/3.

onları nakzetmektedir.⁴⁸ Ayrıca ayetin “*ibadet etsinler diye*” manasındaki kısmı, “ibadetin hakikatının ne olduğu?” yönüyle iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, ibadeti icra etmek yönüyle bu ayet umum manaya hamledilememiştir. Herkesi kapsamaz. Hususî mana ifade eder. Bu da cin ve insanların mümin olanlarına yönelik bir manayı ifade eder. Çünkü ibadetin gerekliliğine iman etmeyecekleri Allah tarafından bilinen kâfir, cin ve insanların, ibadet için yaratılmış olmaları uygun düşmez. Böyle bir şey uygun olmadığına göre, bu ayetin manasının hususî olduğu açıktır. Keza kâfir olmasalar bile bir kısım insanlar ibadetle mükellef değildir. Mesela çocuklar ve deliler bu kısma girer. İkincisi, bu ayette kastedilen hususun, cin ve insanların “*ibadetle mükellef tutulmak için*” yaratılmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Buna göre mana “*Onları, ancak ibadet yapmalarını ve benim birliğimi tanımalarını emretmek için yarattım*” şeklinde olur. Bu görüş, bu ayetin umumî manasıyla amel edebilmeye imkân veren en iyi görüştür. Çünkü bu manaya (çocuklar ve deliler hariç), cinlerin ve insanların akıl sahibi olanlarının tamamı girer ve böylece ayet hepsine hitap etmiş olur.⁴⁹

Bazıları ise bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demişlerdir: “*İbadet etsinler diye*” ifadesiyle, kulların hür iradesiyle yapmış oldukları ibadet fiili kastedilmemiştir. Bu ifadenin manası, “*Cinleri ve insanları, her birinin üzerinde vahdaniyetimin işaretlerini, bana ibadet etmeleri gerektiğinin delaletlerini ve onlara verdiğim çeşitli nimetlerin üzerinde düşündükleri zaman bana şükretmeleri gerektiğinin nişanelerini, üzerlerinde taşıyacak bir tarzda ve şekilde yarattım.*” Bütün bunlara bakıp da tefekkür ettikleri zaman bu işaret, delalet ve nişanelerin hepsi, kişiyi Allah’ı tevhid edip O’na ibadet etmenin ve şükretmenin gerekliliğine sevk eder. Bu görüşe göre de ayetin manası umumî olur. Çünkü hangi vasıfta olursa olsun, her bir mahlûkatın üzerinde Allah’ın varlık ve birliğine delalet eden birtakım nişaneler bulunmaktadır.⁵⁰

Bu ayet şu manaya da gelebilir: “*Ben, cinleri ve insanları; diğer mahlûkatın aksine onlara akıl vermek suretiyle, dinî emir ve nehiyleri vaad ve vaîdleri anlayacak ve bunları yerine getirebilecek bir yeterlilikte ve donanımda, yine onların organ ve*

⁴⁸ Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1425/2004, IV, 587-588.

⁴⁹ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, IV, 587-588.

⁵⁰ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, IV, 587-588.

dokularını da rükû, secde, kıyam, teşehhüd ve benzeri ibadet fiillerini ve şartlarını icra edebilecek yumuşaklıkta yarattım.”⁵¹

Ayrıca ibadet kavramının kendine özgü bir manası bulunmaktadır. Bu mana, “taat ve hizmet gibi diğer bazı kavramlarda bulunmamaktadır. Mesela, “taat” kavramıyla ilgili olarak “*Kim Peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur*”⁵² mealindeki ayette de ifade edildiği üzere, Allah’tan başkasına da itaat edilebilir. Ancak O’ndan başkasına “ibadet” etmek asla caiz değildir. Dolayısıyla “ibadet” kavramının taşıdığı mana, “itaat, hizmet ve tazim” gibi kavramların taşıdığı manadan farklıdır. Dolayısıyla ibadet kavramının kendisine özel bir manası olup, bu mana da sadece Allah’a karşı yapılan bir davranışı ifade etmekte kullanılır.⁵³

Bir de meselenin şöyle bir veçhesi bulunmaktadır: Allah, ancak bilindikten ve tanıdıktan sonra kendisine ibadet edilir. Bu sebeptendir ki, kendisinin varlık ve birliğine, kudret ve azametine istidlal edilebilmesi için gökleri, yeri ve içindekileri yaratmıştır. Bu bağlamda, ibadetin üç temel esas üzerine bina edildiği ifade edilmiştir. Bunlar: Havf (korku), recâ (ümit) ve muhabbet (sevgi). İbadetlerde, bunların üçü de gereklidir, şarttır. Bunların üçünün de yerine getirilmesi zorunludur. Bu sebeptendir ki Selef ulemâsı, bunların birisine tutunup diğerlerini ihmal ederek ibadet edenleri zemmetmişlerdir. Bazıları, ümit ve muhabbeti terk ederek korkuya ağırlık vermişler, bazıları tamamen ümide bağlanarak korku cihetini terk etmişler, bazıları da muhabbete ağırlık verip korku ve ümitten tamamen vazgeçmişlerdir. Oysa bunlardan hiç birisi ihmal edilmemelidir.⁵⁴

Ayrıca şu husus da akla gelmektedir. Hamd ayetinin tefsirinde de ifade edildiği üzere, “herhangi bir durum karşısında hamd ve sena eden, gerçekte Allah’a hamd ve sena etmiştir. Çünkü onun övdüğü veya övgüye layık gördüğü şey Allah’ın mahlûku olma ve onun sanatının bir eseri olma dairesinin dışında değildir. Ancak bu hamd ve senadan bir sevap elde edilebilmesi için, hamd eden kişinin Allah’tan haberdar olması ve bu hamdlerini O’na yapması gerekmektedir. Kanaatimize göre ibadet etme

⁵¹ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, IV, 587-588.

⁵² Nisa, 4/80.

⁵³ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, IV, 587-588.

⁵⁴ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Revâi’u’t-Tefsîr*, Dâru’l-‘Âsime, Riyâd, 1422/2001, II, 319-320.

hususunda da buna benzer bir durum vardır. Şöyle ki; Allah, *“Ben, cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”* derken, zarurî bir durumu ve bir hakikati beyan etmiş olması mümkündür. Nitekim meşru veya gayr-ı meşru fark etmez, ibadet eden bir kimse, o ibadetinden bir fayda görmek gayesi taşır. Taptığı batıl bir put olsa dâhi, ondan bir güzellik bekler veya onun sayesinde bir bela veya musibetten kurtulmak gayesi güder. İbadet faaliyeti esnasında, kişinin gönül dünyası “korku-ümit-sevgi” ekseninde dönüp dolaşmaktadır. Yüce Allah’a ibadet edenler, bu duygularını O’nun makamına arz etmektedir. Burada herhangi bir sorun yoktur. Ancak O’nun haricinde başka bir şeye ibadet edenler ise korku, ümit ve sevgilerini, ibadet ettikleri nesnelere arz etmektedirler. Gerçekte ise, kişiyi korktuğundan emin kılan; sevdiğine ve arzuladığına ulaştıran; ümitlerini ve hayallerini tahakkuk ettiren yegâne güç ve kudret sahibi olan Allah’tır. Buna göre acz ve ihtiyaç içinde yaratılan insan, (bilhassa) rızık konusunda hangi sebebe tevessül ederse etsin, hangi şeye yönelirse yönelsin gerçekte Allah’a yönelmiştir. Çünkü esas rızık veren odur. Aynı durum ibadet konusunda da geçerlidir. Dolayısıyla bu ayetin muhtemel manalarından birisi de kanaatimizce şudur: *“cinleri ve insanları, başkalarına ibadet etmelerine lüzum bırakmayacak şekilde “kendi güç ve kudretine bağımlı bir şekilde yarattım” dolayısıyla, onların benden başka hiçbir şeye ibadet edip boyun eğmelerine hacet yoktur. Başka bir şeye râm olup, elde etmeyi amaçladıkları veya umdukları her ne var ise, amaçlanan ve umulan her şeyin kaynağı ve menbaı benim. Benim iznim olmadan, kimse kimseye ne bir zarar ne de bir fayda verebilir.”* Kanaatimizce böyle bir mana da ayetin bünyesinde saklıdır. Çünkü hakiki manada nimet veren ve ihsanda bulunan, yine hakiki manada koruyup kollayan Allah’tır.⁵⁵

3. Allah’ın Kullarını İbadetle Mükellef Kılmadaki Gayesi

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah, bir şeyleri herhangi bir gaye ve maksattan dolayı yapmaz. Aksi halde, Allah o gaye ve maksatla kendisini tamamlamış olur. Hâlbuki Allah, bizatihi kemâl sahibidir. O halde, yüce Allah’ın emirleri için başka nasıl maksatlar, gayeler, sebepler düşünülebilir? şeklinde bazı sorular akla gelebilir. Nitekim Mutezile gibi bazı mezhep mensupları *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana*

⁵⁵ Yurt, *Hamd*, cilt: XIII, sayı: 2, s. 153-196. Geniş bilgi için bkz; Yurt, Mehmet Emin, *Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet (Zâriyât Elli Altıncı Ayetin Tefsiri Bağlamında)*, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Ekim 2018, 203-229.

kulluk etmeleri için yarattım”⁵⁶ mealindeki bu ayete tutunmuş ve “Allah’ın fiilleri birtakım maksatlardan dolayıdır” demiş ve bu görüşü kabul etmeyenleri şiddetle eleştirmişlerdir.⁵⁷

Bu hususta şu açıklamalar yapılabilir: Malumdur ki “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım*”⁵⁸ ayetinde gaye ve amaç bildiren “*lâm-ı ta’lil*” bulunmaktadır. Bir şeyi bir sebebe bağlamak manasına gelen ta’lil; lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır: Lafzî olan ta’lilde, her ne kadar hakikatte, o iş ondan ötürü, onun için olmasa dahi, o işi idare eden kimsenin, ona bu adı vermesi, onun sebebinin bu olduğunu söylemesidir. Mesela bir hükümdar, kalbinde başka bir niyet olmaksızın “sırf askerini yormak kastıyla düşman beldesine girdiğini” düşünelim. Esas maksadı bu olduğu halde, bu durum lâfzen illet olmaya elverişli değildir. Bu hükümdar, “*ben ancak, bir ücret elde etmek için veya bir güzellikten istifâde etmek için böyle yaptım*” diyecek olsa, yine bu iş buna bağlanamaz. Ama bu hükümdar, “*düşman beldesine girip onları korkutmak, onlara gözdağı vermek için sefere çıktığımı*” söylese, öne sürdüğü bu sebep tasdik olunur, kabul görür. O halde, “lafzî sebep” muteber olan bir menfaati, kendisinde menfaat bulunan bir işin illeti ve sebebi yapmak manasına gelir. Her ne kadar hakikatte böyle bir şey söz konusu olmasa bile “*düşmana gözdağı vermek için sefer yaptı*” denilir. Hâlbuki bu hükümdarın esas niyeti, “*sırf askerini yormak veya onlara idman yaptırmak da olabilir.*” Bu misale binaen şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Hakikatler, insanlarca (tam olarak) bilinemezler. Nasslardan anlaşılan şey, onların lâfzî manalarıdır. Ne var ki, bir şeyde bir fayda bulunduğu, onu, lâfzen bir illet kabul etmek doğru olur. Esas ihtilaf ise, lafızda yatan hakikatin ne olduğu hususundadır.⁵⁹

Allah’ın fiillerinde, kullara özgü olan “gaye, maksat ve hedef sahibi olmak” gibi bir durum söz konusu olmaz. Ancak “*bana kulluk etmeleri için yarattım*”⁶⁰ ibaresinin lafzından böyle bir durum anlaşılmaktadır. Ancak işin özü başkadır. Bu durum, Kur’ân’da geçen temennî ve tereccî ifadelerine benzetilebilir. Buna göre Allah adeta şöyle demek istemiştir: “*Mahlûkat nezdinde ibadet, bir şeydir. Eğer o sizin*

⁵⁶ Zariyat, 51/56.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII. 232-233.

⁵⁸ Zariyat, 51/56.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII. 232-233.

⁶⁰ Zariyat, 51/56.

fillerinizden olsaydı, bu filin ibadet için olduğunu söyleyebilirdiniz.” Ancak bu gibi şeyler Allah hakkında caiz olmaz. Bu noktada mesela, “Ona (Firavun’a) yumuşak söz söyleyin, umulur ki öğüt alır”⁶¹ ayetini “siz onun öğüt almasını umabilirsiniz” şeklinde ve “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edecek...”⁶² ayetini de, “siz O’nun helak etmesini umabilirsiniz” şeklinde tefsir etmemiz gibidir.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Ayrıca bu ayette geçen “lâm” harfi her zaman “ta’lil” yani gaye ve amaç bildirmez. Meselâ şu ayetlerde olduğu gibi:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ

“Güneşin kayması anında, namazını kıl!”⁶³

فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ

“Onları iddetlerine doğru boşayınız”⁶⁴

Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi “lâm” harfiyle “yaklaşmak” manası da kastedilebilmektedir. Bu harf, illet ve sebep olmaya müsait olmayan yerlerde de bulunabilir ki, bu gibi yerlerin tamamında böyledir. Buna göre mana; “yaratma işi ibadette iç içedir” Yani, “ibadetin farziyeti ile iç içedir” demek daha uygun olur. Buna göre ayetin manasını: “Ben onları yarattım ve onlara ibadet etmelerini farz kıldım” şeklinde anlamak daha uygun olur. Nitekim ayette geçen gayenin “hakikî” manada bir illet olamayacağı delili, Allah’ın, her türlü menfaatten müstağni, uzak ve bağımsız olmasıdır. O’nun filleri ne kendisine ne de başkasına yönelik bir menfaatten dolayı olamaz. Çünkü Allah, o menfaati başkasına herhangi bir işi vasıta kılmaksızın da ulaştırmaya kadirdir. O işin vasıta olması, illet olsun diye değildir. Böylece Allah’ın, herhangi bir işi, gaye (illet) olarak diye değil, o işi vasıta kılarak yaptığı sabit

⁶¹ Taha, 20/44.

⁶² Araf, 7/129.

⁶³ İsrâ, 17/78.

⁶⁴ Talak, 65/1.

olmaktadır. Bu hususu destekleyen naslar sayılmayacak derece çoktur. Meselâ, “*dilediğini saptırır*”⁶⁵ ayetinde ve benzeri diğer ayetlerde olduğu gibi saptırma işinin Allah’ın fiili ile olduğuna; keza “*Allah, her şeyin yaratıcısıdır*”⁶⁶ şeklinde beyan edildiği üzere, eşyanın tamamının Allah’ın yaratması ile olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yine “*O, yaptığından mesul olmaz, sorulmaz*”⁶⁷ şeklinde buyrulduğu üzere, O’nun fiillerinde böyle bir illetin olamayacağına açıkça bir delâlet vardır. Keza “*Allah, dilediğini yapar*”⁶⁸ ve “*Allah, dilediği şekilde hükmeder*”⁶⁹ ayetlerinde olduğu gibi. Bütün bu ifadeler, Allah’ın gaye ve amaçlardan münezzehe olduğuna delalet eder.⁷⁰

Esas itibariyle bu husustaki tafsilatlar daha çok kelâmî konulara girdiği için, burada bu kadarlık malumatın yeterli olduğu kanaatindeyiz. Sonuç olarak Allah’ın kullarına bazı ibadetleri emretmesindeki hikmet, (hâşâ) kendi menfaatine dönük değil, bilakis kullarının dünyevî ve uhrevî faydalarını temin etmeye dönük olarak, yine kullarının menfaatini celbeden bir nimet vasıtası olarak telakki edilmesi daha uygundur.

4. İnsanın Değerini Belirleme Ölçütü Olarak İbadet

Yukarıda da vurguladığımız üzere ibadetler, kulların faydasını temine dönük olarak Allah tarafından yapılması istenen amellerdir. Bunların yapılması, bir taraftan fayda sağlarken diğer taraftan da insanın değerini arttırmaktadır. Bu açıdan sırf Allah’ın emri olması hasebiyle ibadetlerini, tam bir ihlâsla eda edenlerle, etmeyenler bir olamazlar.

Mesela, hırsızlık yapmayı alışkanlık haline getiren birisi ile ihtiyaç sahiplerine, fakir ve çaresizlere her fırsatta yardım elini uzatanlar elbette ki aynı değere sahip değillerdir. Bunlardan birisi hem Allah katında hem de kulların nazarında mezmûm iken, diğeri ise her türlü takdire şayan bir karakter olarak görülebilmektedir. Bu nedenden ki Allah, bir taraftan “*Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O’na karşı gelmekten en çok*

⁶⁵ Fatır, 35/8.

⁶⁶ En’am, 6/102.

⁶⁷ Enbiya, 21/23.

⁶⁸ Al-i İmran, 3/40.

⁶⁹ Maide, 5/1.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII, 232-233.

sakınanınızdır. Allah bilendir, haberdardır”⁷¹ buyururken, diğer taraftan “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım”⁷² şeklinde buyurmuştur.

Bu iki ayet arasındaki fark şudur: “Allah, bir ayette insanları büyük kavimler ve milletler olarak yaratmayı, “tanışmaları” sebebine bağlamış; diğer ayette ise onları yaratma işini, ibadet amacına bağlamıştır. “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır” ifadesi, Zariyat suresinde beyan edilen hususun delilidir ve ona uygundur. Çünkü bir kimse, ne kadar müttakî olursa, o kadar âbid ve muhlis olur. Kişinin âbid ve muhlis olması da “ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁷³ ayetinde ifade edildiği üzere, Allah’ın ondan istediği esas husustur.”

Çünkü âbid ve muhlis olmak “ibadet” kapsamına giren hususlardandır. Dolayısıyla da bu kimse “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır”⁷⁴ ayetinde geçtiği üzere Allah’ın katında en kerim ve en kıymetli birey haline gelir.⁷⁵ Dolayısıyla insanın değer ölçütü olarak ibadetlerin oldukça belirleyici olduğunu söyleyebiliriz.

5. İbadetlere Duyulan İhtiyaç

Allah’ın ibadetlerimize ihtiyacı olmadığı herkesçe aşikârdır. “Allah her şeyden müstağni ve her şey O’na muhtaçtır”⁷⁶ ayeti bize Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını “Allah muhakkak her şeye gücü yetendir”⁷⁷ ayeti de yine Allah’ın güç olarak her şeye kadir olduğunu ifade ediyor. Anlaşıldığı gibi ibadetler, yaratılış gereği olarak gereklidir. Bu husustaki ayetlere bakacak olursak:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

⁷¹ Hucurat, 49/13.

⁷² Zariyat, 51/56.

⁷³ Zariyat, 51/56.

⁷⁴ Hucurat, 49/13.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII. 233.

⁷⁶ İhlâs, 112/2.

⁷⁷ Bakara, 2/109.

*“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”*⁷⁸

Bu ayette geçen “zikrullah” kelimesinin anlamı başka ayetlerde şöyle açıklanıyor: *“Bu (Kur’ân) bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir”*⁷⁹, *“Hiç şüphe yok ki zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik. Ve muhakkak onu biz koruyacağız”*⁸⁰ ve *“Kur’ân kendilerine geldiği zaman, onu inkâr ettiler. Hiç şüphe yok ki o pek yüce bir kitaptır. Ona ne önünden, ne de arkasından bir batıl gelmez. O, hikmet sahibi ve övülen (Allah) tarafından indirilmiştir.”*⁸¹ Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere “zikrullah” kelimesinden anlatılmak istenenin Kur’ân olduğu⁸² gibi, yine gönülleri huzura erdiren zikir de yine Kur’ân’dır.⁸³

“İnsan Kur’ân’dan daha güzel, daha faydalı bir ayet, bir mucize olamayacağını bilir ve insanın kalbi ancak Kur’ân ile huzura erer, doyuma ulaşır. İçsel acılar ve sancılar ancak Kur’ân ile huzura erer, rahatlayarak şifa bulur, sükûnete erer. Çünkü Allah, Kur’ân’ı, hayatta nasıl başarılı olacağımızı, huzurlu yaşayabilmek için nelere dikkat edeceğimizi, barış içinde birlik ve beraberlik ve kardeşlik duyguları çerçevesinde hayatı sürdürmemiz için göndermiştir. Bu Zikir’den faydalanmayan insanın, hüznü ve ıstırapları içinde olacağını Elmalılı Hamdi Yazır şöyle ifade ediyor: “Allah’ı zikretmeyen kâfir ve gafil kalpler, hiçbir zaman ıstıraptan kurtulamaz, kalp huzuru denilen gönül huzuru ve mutluluğu tadamaz. Huzur bulamaz, çırpınır durur. Üstelik bu çırpınış bir aşk neşvesinin uyandırdığı vuslat heyecanı da değildir, geçici sebeplerin, boş emellerin sarsılıp yıkılışından kaynaklanan bir hicran acısıdır ki, “Allah!” demedikçe sürekli olarak devam eder gider. Vicdan da vicdan olma özelliğini yitirmiştir, çürümüş ve bozulmuştur.”⁸⁴

O yüzden Kur’ân’dan faydalanmayan insanlara baktığımızda kötülöklere dalıyor, insanlara zulmediyor, emanete riayet etmiyor, heva ve heveslerin peşinde koşuyor.

⁷⁸ Ra’d, 13/28.

⁷⁹ Enbiya, 21/50

⁸⁰ Hicr 15/9

⁸¹ Fussilet, 41/ 42

⁸² Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul, tsz. V, 145.

⁸³ Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, III, 289, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş).

⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 145-146.

Kısaca kötülük ve zulümlerle mutlu ve huzurlu olacağını zannediyor. Oysa bırakın huzurlu olmasını, böyle davranmakla hüznün ve ıstırap denizine dalıyor en sonunda sigara, alkol, esrar gibi uyuşturucu maddelerle kendisini sakinleştirmeye çalışıyor. Kur'ân'da böyle insanların durumu, “*Yürekleri bomboş*”⁸⁵ şeklinde ifade ediliyor.

“Allah'ı zikretmekle kalplerde meydana gelen huzuru yakalayabilmek için Allah'a halis bir niyetle yönelip menfaatleri arka plana atarak hareket edildiği takdirde ibadetlerde mutlu ve huzurlu olmak mümkün olacaktır.” *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* adlı eserde beyan edildiği üzere: “Allah'ın hidayete erdirdiği kimseler Allah'a ve Kur'ân'a gönülden ve samimi olarak inanan, Kur'ân'ı okumakla ve Allah'ın adını anmakla kalpleri huzur, ruhları sükûnet bulan kimselerdir.”⁸⁶

Kâdî Beydavî, ibadetlerle huzur bulma hususunda şöyle der: “Onların kalpleri, Allah ile ünsiyet ederek, ona dayanarak, ondan ümit içinde olarak zikr-i ilâhî ile mutmaindirler. O'nun haşyetinden dolayı daralma hissettiklerinde rahmetini hatırlayarak veya onun varlığına ve birliğine delalet eden şeyleri tezekkür ederek veya en kuvvetli mucize olan kelamını, yani Kur'ân'ı okuyarak mutmain olurlar.”⁸⁷

Her ibadet edildiğinde adeta bir çiçeğe su verilip canlanması gibi daha mutlu ve huzurlu olunur. Bunu kelimelerle ifade etmenin zor olduğunu Seyyid Kutub şöyle dile getirmektedir: “İmanın tadına varan ve Allah'a bağlanan gönüller bilir bu duyguyu. Bu duyguyu bilirler ama bunu, bu duygudan habersiz olanlara sözcükler aracılığıyla aktaramazlar. Çünkü bu duyguyu sözcüklerle ifade etmek mümkün değildir. Bu, kalbi bürüyen, onu dinlendiren, neşelendiren, yumuşatan, rahatlatan, kendini güvencede hissetmesini sağlayan ve esenlik bahşeden bir duygudur. Kalp, varlık âleminde tek başına, yapayalnız olmadığını anlar. Çünkü çevresindeki her şey himayesinde bulunduğu Allah'ın eseridir.”⁸⁸

Görüldüğü üzere bizi yoktan var eden Allah, yine bizim neye ihtiyacımız olduğunu en iyi bilendir. Bunu bildiği için ibadet etmemizi istemiştir. Çünkü insanoğlu ancak ibadetle mutlu ve mesut olur, gönül huzuruna kavuşur. Dünyada istenilen ve arzu

⁸⁵ İbrahim, 14/43.

⁸⁶ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III, 289.

⁸⁷ Kâdî Beydavî, *Envâru't Tenzîl ve Esrârü't Te'vîl*, (Trc: Şadi Eren), İstanbul, 2010, II, 470 .

⁸⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, s. 362.

edilen her nimete ulaşılsa dahi, bu nimetler bir süre sonra bıkkınlık verir. Ama ibadet sürekli bir mutluluk sunar. Zaten akla uygun ve herkesin yararına olan bir yol üzere devam edilen şeyler, ibadet sayılır. Bu bakımdan ibadet, yaşanması gereken hayatın ta kendisidir. Allah'ı görüyormuş gibi hareket ederek ibadetlere devam edildiğinde adeta bir gonca gülün filizlenip güzelliğini ifşa etmesi gibi devamlı huzurlu olunur. Nitekim Allah, kulları için daima “...kolaylık diler, zorluk dilemez...”⁸⁹

6. İbadetlerde Hassasiyet Ölçüleri

Kur'ân'da emredilen ibadet, taklidi olanı değil, her zaman dosdoğru olanı ve salih davranışları ifade eder. Sahabiler de Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetini kendilerine model almışlardı. Fakat bu iki aslî kaynağın hikmetini anlamadan yapılan taklitlerle meydana gelen davranışlar, ibadetin anlamsız hale gelmesine yol açmıştır. Kur'ân'da ibadetle ilgili birçok ayet yer alır. Bunlardan birinde:

” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ”

“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁹⁰

Ayette geçen “Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın” ifadesi hakkında müfessirlerimiz çeşitli görüşlerde bulunmuşlardır. Bu konuda Elmalılı Hamdi Yazır şunları kaydetmektedir: “Yani rükû edip, secdelere vararak namaz kılınız. Rivayet edildiğine göre İslâm'ın başlangıcında, bu âyet ininceye kadar, namazda bazen rükûya varırlar, bazen de secde ederlerdi. Bu ayetle her ikisinin de bir arada, aynı namazda yapılması emredilmiştir. Şu halde buradaki secde tilâvet secdesi değil, namazın rükünlerinden olan secdedir. Bir de yalnız namaz kılmakla vazifenizin bittiğini sanmayınız. Aksine emrolunan diğer ibadetleri de yapınız.”⁹¹ Beydâvî de buna benzer bir açıklama yaparak şöyle der: “Namazlarınızda rükû ve secdelerinizi yapın. Ayette bunun emredilmesi, İslâm'ın ilk dönemlerinde rükû ve secdenin olmamasındandır. Veya bu kısım, “namaz kılınız” anlamına gelir. Rükû ve secde, namazın en önemli iki rükünü olduğundan, böyle ifade edilmiştir. Veya bundan murat “Allah'a boyun eğin, secdeye

⁸⁹ Bakara, 2/185.

⁹⁰ Hac, 22/77.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 504.

varın” manasıdır. “Rabbimize ibadet edin” kısmına; diğer ibadetlerinizi de yapın” manası da verilebilir.”⁹²

Bu ayete baktığımızda, önce ibadet sonra hayır işlemeye dikkat çekilmiştir. Çünkü secde eden, rükuya varan ve ibadet eden bir Müslümanın kalbinde merhamet duyguları yer alır ve o birey kötülüklerden uzak durur. Mesela namaz konusunda bazı ayetlerde “...namaz kıl; muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoyar”⁹³ ifadesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere ibadetler hakkıyla yapıldığında, kötülüklerden uzaklaştırmak suretiyle meyve veren bir ağaç gibi insanı hayırlara yöneltmektedir. Bunun neticesinde de kişi, güzel ahlak sahibi olarak merhamet ve şefkat duygularıyla donanarak insanlara faydalı hale gelir. Böylece bu güzel davranışlar kişinin kurtuluşunun vesilesi haline gelir. Yani hem bu dünyada kişiyi mutlu edecek olan iyi eylem ve davranışlarla mutlu ve mesut olunur hem de ahirette Allah’ın rızasına ve mükâfatlarına mazhar olunur. İki taraflı bir kazanç içinde insanoğlu yoluna devam etmiş sayılır.

Suyutî (ö.911/1505) önce ibadet, yakın akrabaları gözetmek, temiz ahlak sahibi gibi özelliklerle donanarak hayra ulaşılacağına vurgu yapmaktadır.⁹⁴ Beydâvî’nin bu husustaki açıklamaları da şöyledir: “Nafile taatlerde bulunun, sıla-i rahim yapın, ahlâkınızı güzelleştirin. Bütün bunları, kendinizi garantide görmeden felah umarak ve amellerinize güvenmeden yapın.”⁹⁵

Elmalılı Hamdi Yazır: “Namaz ve diğer ibadetlerden başka bir de her işinizde hayır ve sevap getiren şeyleri araştırıp, nafile ibadetler, yakın akrabayı gözetmek, güzel ahlâk, insanlara yararlı olmak ve Allah’ın yaratıklarına şefkat gibi gücünüzün yetebildiği iyiliği yapınız ki kurtuluş ümit edebilirsiniz.”⁹⁶ Hayra ulaşmak noktasında, bunlara ek olarak cihat yapılması da dile getirilmiştir. Bu noktada şu ayeti tekrar nazara vermekte fayda olacaktır:

“ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ”

⁹² Beydâvî, *Envâru’ t Tenzil*, III, 153.

⁹³ Ankebut, 29/45.

⁹⁴ Celaluddin el-Mahallî, Celaluddin es-Suyûtî, *Celâleyn Tefsiri*, (Trc: Talha Alp), Yasin Yayınları, İstanbul, 2013, III, 527.

⁹⁵ Beydâvî, *Envâru’ t Tenzil*, III, 153.

⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 504.

*“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”*⁹⁷

Burada Allah, akıl ve irade hürriyeti verdiği için sadece insan ve cinlere sesleniyor. Oysa Allah, bütün âlemleri yaratmıştır. Mevdudî bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Allah bu ayette sadece insanları ve cinleri yarattığını belirtmiştir. Oysa O, tüm kâinatı Yaratan değil midir? Ayrıca kâinattaki her zerre Allah’a ibadet etmekteyken, niçin sadece insanların ve cinlerin Allah’a ibadet etmeleri için yaratıldıkları söylenmektedir?” Bu soru şu şekilde cevaplanabilir: “Cin ve insanlar kendilerine Allah’a ibadet etme veya yüz çevirme ya da başkalarına ibadette bulunma hürriyeti verilmiş olan yaratıklardır. Kâinattaki diğer varlıklar ise, böylesine bir irade hürriyetine sahip değildir.”⁹⁸

Dolayısıyla burada bizlere irade hürriyeti verdiği için dolayı sorumluluk duygusu hatırlatılıyor. Yeryüzündeki bütün varlıkları bizim hizmetimize verdiği hatırlatarak bize değer verdiği gösteriyor. Oysa biliyoruz ki Allah’ın bizim ibadetlerimize ihtiyacı yoktur. Nasıl ki sevdiğimiz bir insanı veya uzakta bulunup kalbimiz anne özlemiyle dolu olduğunda annemize kavuştuğumuz anda seviniyorsak, ibadet ettiğimizde de her şeyden daha çok sevdiğimiz Yüce Rabbimizle ibadet esnasında buna benzer bir mutluluk yaşarız. Yalnız olmadığımızı, sürekli bizi gözetip kollayan bir koruyucumuz olduğunu bilerek sırat-ı müstakim yolunda ilerlemiş oluruz. Bundan dolayıdır ki Ra’d suresinde “... *Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur*”⁹⁹ şeklinde buyruluyor.

İnsanoğlu, bazen mal kazanma veya rızık endişesine kapılabilir. Bu endişe, onu bazı haramlara bulaştırmaya da sebep olabilir. Oysa Rabbimiz, her canlının rızıkına kefil ve vekil oluşunu “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah’a ait olmasın*”¹⁰⁰ şeklinde buyurarak beyan etmektedir. Bunun neticesi olarak, Allah insanoğluna sayısız nimetler vermiştir. Bu nimetler, başkalarıyla paylaşıldığında ayrıca sevap elde edilir. Nitekim “*Namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler*”¹⁰¹ buyrulmaktadır.

⁹⁷ Zâriyât, 51/56.

⁹⁸ Ebu’l-A’la Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, (trc: Muhammed Han Kayani), V, 524.

⁹⁹ Rad, 13/28.

¹⁰⁰ Hud suresi, 11/6.

¹⁰¹ Bakara, 2/3.

Bu hususta Seyyid Kutub şunları dile getirmektedir: “Allah, insanın kafasını rızık endişesi ile meşgul olmaktan ve ruhun cimriliklerinden kurtararak besleyip güçlendiriyor. Rızık zaten garanti altındadır. Allah, kullara yönelik rızık kendisi üstlenmiştir. İnsanlara mallarını muhtaçlara harcamalarını ve yoksullara haklarını vermelerini emrederken, verdiği rızık karşılığında kendisini yedirmelerini veya rızıklandırmalarını istemiş değildir.”¹⁰²

Vücudumuzdaki her uzuv, görevini doğru yapıp bizi ayakta tuttuğu gibi insanoğlu olarak Allah’ın bizlere değer vererek tanıdığı irade hürriyetini doğru yolda kullandığımızda dünya cennet olur. Yaşantıda olması gerekenleri yerine getirdiğimizde yaşam, bir çiçeğin güzel görkemliliği gibi güzel görünür.

İbadetle alakalı olarak bu genel bilgileri verdikten sonra şimdi de ibadetlerde hassasiyet ölçülerinin neler olduğuna geçebiliriz.

6.1. İhlâs

İhlâs kavramı ibadette, sadece Allah’a iyi niyetle tevhit üzere kulluk etmeyi ifade eder.¹⁰³ İhlâs, gösteriş arzusundan kalbi arındırmayı, hayırlı eylemlere iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda sadece Allah’ın rızasını aramayı ifade eder.¹⁰⁴ Kur’ân’da iki ayette, açık olarak, Musa (a.s.) ve Yusuf (a.s.) hakkında ihlâs ile bahsedilmektedir:

“وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا”

“Kitap’ta Musa’yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resûl, hem de nebî idi.”¹⁰⁵

Ayette geçen “muhlas” kelimesi “muhlis” şeklinde de tilavet edilmiştir. Taberî, “muhlas” kelimesini, ism-i fail kalıbıyla “muhlis” şeklinde tilavet edildiğinde manasının; “Musa (a.s.) ibadeti ve kulluğu sırf Allah için yapan ve Allah’ı ulûhiyetinde

¹⁰² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 384-387.

¹⁰³ Ebu’l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât*, Beyrût, 1993, 414-434.

¹⁰⁴ Ateş, Süleyman, *İhlâs*, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 535.

¹⁰⁵ Meryem, 19/51.

tevhitten ödün vermeden birleyen, O'na ortak koşmayan biriydi" şeklinde olacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

Ayette geçen "مُخْلِصًا" kelimesi hakkında Bazıları; "İbâdette ihlâs sahibi olmak" manasına gelmek üzere "مُخْلِصًا" kelimesindeki lâm harfini kesralı olarak okumuşlardır. Sevrî'nin Abdülazîz İbn Rufey'den, onun da Ebu Lübâbe'den bizlere aktardığına göre Havariler Hz. İsa'ya (a.s.) "muhlis" hakkında sordular. Hz. İsa (a.s.): "Allah için amel eden, insanların kendisini övmesinden hoşlanmayan, bu durumu da sevmeyendir" diye cevap verdi. Yine bu kelime hakkında bazıları da "seçilmiş" anlamına gelmek üzere "مُخْلِصًا" kelimesindeki lam harfini fethalı okumuşlar ve buna da "Ey Musa! Seni insanlar arasından seçtim"¹⁰⁷ ayetiyle kanıt getirmişlerdir.¹⁰⁸ Burada ihlâslı bireyin Allah dışında hiçbir varlığa yönelmemeyi, dünyevi bir menfaat elde etmeyi bir tarafa bırakarak ilahi hakikatlere yönelen, sadece Allah için yoluna devam eden birey olduğunu görüyoruz.

Allah, biz insanları en mükemmel bir şekilde ve bizi diğer varlıklara oranla üstün özelliklere sahip birer varlık olarak yaratmıştır. Bizlere akıl, irade, göz, kulak gibi değeri maddiyatla ölçülemeyecek organlar vermiştir. Allah, yeryüzünde biz insanların, hayatımızı rahat bir şekilde sürdürebilmemiz için pek çok nimet de yaratıp hepsini hizmetimize vermiştir. Havayı, suyu, çeşit çeşit güzelliklerdeki sebze ve meyveleri biz insanlar için yaratmıştır. Bütün bu nimetlere karşılık insan olarak, Allah'a gönülden inanmalıyız, O'na severek ve isteyerek ibadet etmeliyiz. İbadet ederken ihsan bilinciyle Rabbimizle iletişim kurduğumuzu bilmeli, tüm içtenliğimizle ve gönülden Allah'a yönelmeliyiz. Samimiyet ve istekle ibadet etmenin ibadetlerle ilgili temel ilkelerden biri olduğunu bilmeliyiz. İslam dinine göre insanlar, ibadetleri hür iradeleriyle yerine getirmelidir. İbadetlerin deruni yönünü kavrayarak istekle hareket etmelidir. Bu konuda Kur'an'da hiç kimseye inanç konusunda baskı yapılamayacağı belirtiliyor. Mesela bir ayette şöyle buyruluyor;

¹⁰⁶ Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, XVI, 118.

¹⁰⁷ Araf, 7/144.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Trc: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetin, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, V, 232.

” لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنِ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ“

“Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Tağutu (sapırcıları) inkâr edip Allah’a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir.”¹⁰⁹

Yine şu ayette Allah’ın bize inanç hürriyeti verdiği açıkça beyan edilmektedir; “Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.”¹¹⁰ Allah hem Kur’ân vasıtasıyla hem de Hz. Muhammed (s.a.v.) ve önceki peygamberlerin örneğiyle, doğru ile yanlış göstermiş ve açıklamıştır. Dosdoğru olan bu yolda gidildiğinde yanlış yere sapma imkânı yoktur. O yüzden de ayette, bu yol üzerine devam eden müminlerin durumu, “sağlam bir kulpa tutunan kimsenin” durumuna benzetilmiştir.

Ayetin manasında zorlama olmadığı noktasında Elmalılı Hamdi Yazır şunları ifade etmektedir: “fi’ d-dîn” (dinde) ifadesi, “ikraha” müteallik değil (zorlama ile ilgili değil), haberdir. Mananın aslı “zorlama, dinde yoktur” şeklindedir.¹¹¹ Yine zorlamanın bir anlam ifade etmeyeceği hakkında İbn Kesir; “Kimseyi İslâm dinine girmeye zorlamayınız!” şeklinde ayeti tefsir etmektedir. Çünkü bu din son derece açıktır, burhanları ve delilleri açık olduğundan kimsenin ona girmeye zorlanmasına ihtiyaç yoktur. Allah’ın İslâm’a ilettiği, göğsünü açtığı ve basiretini aydınlattığı kişiler İslâm’a kendiliğinden girerler. Diğer taraftan ise Allah’ın kalplerini körelttiği, gözlerine ve kulaklarına damga vurduğu kişilerin ise zorlanma ile bu dine girmeleri bir anlam taşımaz.¹¹²

Bu dosdoğru yolda, Kur’ân’la yola devam edildiğinde, karanlıkta önünde meşale olup onun ışığıyla yolunu bulan kimsenin durumu gibi, dünya hayatında Kur’ân adeta bir kandil gibi işlevini gerçekleştirir. Yanlışta düşüp pişman olmaktan kişileri engeller.

¹⁰⁹ Bakara, 2/256.

¹¹⁰ İnsan, 76/3.

¹¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 163-172.

¹¹² İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 1023-1024.

Allah ibadetlerin samimi bir şekilde yerine getirilmesini ister. Bununla ilgili olarak bir ayette şöyle buyurmuştur:

“إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ”

“Şüphesiz ki kitabı sana hak olarak indirdik. O hâlde sen de dini Allah’a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et.”¹¹³

Allah, bizlere içinde hiçbir şüphe barındırmayan, bâtil veya boş şeyin karışmadığı doğruyu ihtiva eden Kur’ân’ı indirmiştir. Bu yüzden insanoğlu, ibadetini bir olan Allah’a tahsis ederek O’na kulluk etmeli, amelinde ve niyetinde O’ndan başkasını kastetmemelidir.¹¹⁴ İslam, bireyi ve toplumu bütünüyle kuşatan ilahi değerler sistemidir. İbadetlerde ihlâs ve samimiyetin önemini göstermesi açısından şu ayete bakmak istiyoruz;

“وَمَا أُمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ”

“Oysa kendilerine yalnızca Allah’a ibadet etmeleri, bütün içtenlikleriyle yalnız O’na iman ederek batıl olan her şeyden uzak durmaları, namazlarında dikkatli ve devamlı olmaları ve mallarının bencillik kirinden arındırılması için karşılıksız harcamada bulunmaları emrolunmuştu. İşte dosdoğru din de budur.”¹¹⁵

Râzî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir; “Allah sanki şu şekilde dile getirmek istemiştir, “Ey kulum, ibadetleri artırmaya senin gücün yetmez. Aksine onları ancak ihlâslı yapabilirsin. Çünkü Ben, bütün güç ve kudretimi senin için harcamadım ki, senden de tüm güç ve kudretini harcamanı isteyeyim. Aksine ben senin için bir kısmını harcadım. Bununla birlikte senden de bir kısmını, mesela malının kırkta birini (zekât olarak) istiyorum. Fakat ben yaptığım kadarını sadece senin için yaptım. Buna karşılık sende taatte bulunurken sadece benim için yap. Yaptığın ibadetlerinden başkalarına pay ayırman şöyle dursun kendine bile pay ayırma. Namazında kaşınma ve öksürme gibi, yapacağın mübah işler bile o ibadette kendin için ayırdığın pay sayılır. Dolayısıyla

¹¹³ Zümer, 39/2.

¹¹⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Ensar Neşriyat, 1981, V, 319.

¹¹⁵ Beyyine, 98/5.

bununla da namazın ihlâsı bozular. Mekruh sayılan hareketler ise şeytanın hissesine düşenlerdir.”¹¹⁶

Ayette geçen *hunefâ* kelimesi *hanîf* kelimesinin çoğuludur. Hanîf ise Kur’ân’da çoğunlukla İbrahim’in (a.s.) milleti olarak: “*Dosdoğru, Allah’ı birleyici olarak İbrahim dinine uyun. O, puta tapanlardan değildi*”¹¹⁷ şeklinde ve Allah’a ortak koşan müşriklere karşılık olarak geçmektedir. Bazen de “*Allah’a ortak koşmadan, halis olarak Allah’ı birleyenlerden olun*”¹¹⁸ ayetinde olduğu gibi gerçek manasında; bazen de burada olduğu gibi tevhid ve ihlâs ile dinde barışı, doğruluğu ve gerçekliği pekiştirme ve yerleştirme hususundaki önemi dile getirmek üzere kullanılmıştır. Bütün bunlar ihlâs ve samimiyetin ne denli önemi olduğunu ortaya koymaktadır.

6.2. Niyet

Niyet, yüce Rabbimizin sevgisini kazanma dileğiyle ve O’nun yasalarına tabi olmak şartı ile fiillerine yönelen iradedir.¹¹⁹ Bir diğer tanıma göre, eda edilecek bir vazife ile Allah’a taatte bulunmayı ve ona manen yaklaşmayı ve yönelmeyi kastetmektir.¹²⁰ İbadetlere yönelik niyetlerde dikkatli olunmalıdır. Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır;

”قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَيَعْلَمَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“

“De ki: “Kalplerinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Zira O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Allah’ın gücü her şeye yeter.”¹²¹

”يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ“

“O, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediklerini bilir.”¹²²

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 310.

¹¹⁷ Al-i İmran, 3/95.

¹¹⁸ Hac, 22/31.

¹¹⁹ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilahâti'l-Fünûn*, Kalkuta 1862, II, 1439.

¹²⁰ Erdoğan, Mehmet, *Niyet*, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, 371; İbrahim Paçacı, *Niyet*, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yayınları, Ankara 2006, 530

¹²¹ Al-i İmran 3/29.

”لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَحَاسِبِكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“

“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah ’ındır. Siz içinizde olanı açıklasanız da, saklasanız da, Allah onu bilir ve onunla sizi hesaba çeker. (Sonra da ameline ve niyetine göre) dilediğinin günahını bağışlar, dilediğine azap verir. Allah ’ın kudreti her şeye yeter.”¹²³

Yukarıdaki ayeti kerime nazil olunca sahabe, telaşa kapılarak Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yanına gelerek: “Ey Allah’ın elçisi! Namaz, oruç, cihat, sadaka (zekât) gibi gücümüzün yettiği amellerle yükümlü kıldık. (Bunlara söyleyeceğimiz bir sözümüz yok) Şimdi ise bize bu ayet nazil oldu; buna gücümüz yetmez!” diye arz etmişlerdi. Hz. Muhammed (s.a.v.), “Sizden önceki iki kitabın tabileri gibi siz de “Duyduk ve uymadık (Nisa, 46)” mı diyacaksınız? Oysa “Duyduk, itaat ettik. Senin bağışlamamı dileriz. Ey Rabbimiz, gidiş sanadır. (Bakara, 285)” söylemeniz gerekir” şeklinde karşılık vermiş, sahabeler de aynen bu şekilde tekrar etmişlerdir. Onlar bu cümleyi tekrar ettikçe dilleri de buna yatkın olmuştu.¹²⁴ Bunun üzerine (Onların bu tutumunu öven) 285. ayet, daha sonrada 284. ayete açıklık getiren ve bir bakıma sahabenin bu ayetlerle ilgili telaşını gideren “Allah hiçbir kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”¹²⁵ mealindeki ayet nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, “Allah ümmetimin içinden geçirdiklerini -söylemedikçe ve yapmadıkça- bağışlamıştır”¹²⁶ şeklinde dile getirmiştir.¹²⁷

Bu konu ile ilgili hadisi şerifte, Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmıştır; “Yapılan işler niyetlere göre değerlendirilir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah’a ve Resûlü’ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek (sevap da) Allah’a ve Resûlü’ne hicret (sevabıdır). Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun

¹²² Mümin, 40/19.

¹²³ Bakara, 2/284.

¹²⁴ Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccac, *Sahîh-i Müslim, el-Kütübü’s-Sitte*, (Mevsuatü’l-Hadis eş-Şerîf içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Daru’s-Selam, Arabistan, 2000, *İmân*, 199.

¹²⁵ Bakara, 2/286.

¹²⁶ Müslim, *İmân*, 201-202.

¹²⁷ Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 452.

hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirir."¹²⁸ Burada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de ifade ettiği üzere, fiillerimizde güttüğümüz niyet oldukça önemli ve belirleyicidir.

İbadetlerde şekil vazgeçilmez olmakla birlikte ibadetin temeli ve ruhu niyetten geliyor. İbadetlerimizin ihlâsla yapılmış olması gerekir. Allah'a gönülden derin bir saygı ile dile getirilen niyet bütün ibadetlerin özüdür. Bundan dolayı Şafî'ler, "*Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar kollarınızı yıkayın, başınızı meshedin ve topuklara kadar ayağınızı yıkayın*"¹²⁹ ayetiyle abdestin emredildiğini ve bununla da emredilen şeyin niyet ile olması gerektiğine işaret ettiğini, bundan ötürü abdestte niyetin farz olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁰

Din kalpte biter. Kalp damarları tıkanıkrsa vücuda gerekli kanı pompalamayarak işlevlerini aksattığı gibi dinde niyetimiz de kötü olursa Kur'ânî gerçekliğin tadına varamayız. İslam dini, hayatımızı kolaylaştırmak için vardır. Biz de ona göre halis bir niyetle Allah için ibadet etmeliyiz. Dosdoğru olan dinimize, halis bir niyetle yaklaşmalıyız. Menfaat duygusu gütmenden doğru olana uyduğumuz zaman İslamî gerçekliği o zaman anlamış oluruz.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de ibadetlerin samimi bir şekilde yapılmasının önemini hadislerinde ifade etmiştir. Bir hadisi şerifinde, "*Kim Allah için verir, Allah için severse, imanını kemale erdirmiştir*"¹³¹ buyurarak imanla samimiyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Öyleyse biz Müslümanlar ibadetlerimizi severek, menfaat ve bencillik duygusu beslemeden, isteyerek ve samimi bir şekilde Allah için yerine getirmeliyiz. İbadete layık tek varlığın Allah olduğunu bilmeli, kulluk görevini yerine getirirken onun rızasını kazanmayı amaç edinmeliyiz.

¹²⁸ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1; *İmân*, 41; *Nikâh*, 5; *Menâkıbu'l-Ensâr*, 45; *İtk*, 6; *Eymân*, 23; *Hiyel*, 1; Müslim, *İmâret*, 155. Ayrıca bkz: Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, *Sünen-i Ebû Dâvûd, el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdulaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000, *Talâk*, 11; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî, el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdulaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000, *Fedâilü'l-Cihâd*, 16; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî, el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdulaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000, *Tahâret*, 60; *Talâk*, 24, *Eymân*, 19; İbni Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce, el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdulaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000, *Zühd*, 26.

¹²⁹ Mâide, 5/6.

¹³⁰ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 308.

¹³¹ Tirmizî, *Kıyâmet*, 60.

6.3. İbadetlerde Devamlılık

Kur'ân-ı Kerîm'de, “Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur”¹³² şeklinde buyruluyor. Allah, insanların mutlu, mesut yaşayabilmeleri ve temiz duygu, düşünce ve davranışlar sergileyebilmeleri için, onları ibadetle mükellef kılmıştır. İstekle, şevkle ve halis bir niyetle ibadetlerimizde devamlı olmalıyız. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de,

“أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ”

“Allah'tan gelen öğütlerin ve O'nun indirdiği gerçeğin etkisi ile müminlerin kalplerinin yumuşayacağı, ürperceği gün halâ gelmedi mi? Müminler daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Uzun zaman geçince onların kalpleri katılaştı ve çoğu yoldan çıkmış kimseler oldu.”¹³³

Müslümanlar, Mekke'de iken zulüm altındaydılar, ibadetlerini özgürce yerine getiremiyorlardı. Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudi ve Hıristiyanlar gibi olmamaları için uyarıda bulunulmuştur. Ayet, müminleri, Allah'ı huşû içerisinde anmaya ve Kur'ân-ı Kerim'i yaşamaya davet ediyor. Müminlerin, (peygamberleriyle aralarında uzun bir zaman geçtiği için kalpleri taşlaşan) Yahudi ve Hıristiyanlara benzememeleri emrediliyor.¹³⁴ Ayetteki açıklamalara baktığımızda önceki devirlerde yaşananların tasvirleri göz önüne serilerek mesajdan ders çıkarmamız istenmiştir. Bir insan kötülük yapa yapa kötülükler onun nazarında normal hale gelir. Bu şuna benzer: Hastanede yoğun bakımda çalışan biri, ilkinde ölmek üzere olan veya ölen kişilerin hallerini gördüğünde fenalık geçirircesine korkar ve hatta bu durumlar, o kişinin rüyalarına bile girer. Ama zamanla böyle durumlar, orada çalışan kişinin gözünde normalmiş gibi gelir. Aynen bu durum gibi, biz insanlar da ibadetlerden uzak kaldığımızda zamanla kalplerimizdeki merhamet, acıma, vefa, sadakat gibi temiz duyguların yerini nefret, kıskançlık, haset, bencillik gibi kirli duygular almış olur. En kötü durum ise, bu kirli duygu, düşünce ve davranışların insanın nazarında

¹³² Ra'd, 13/28.

¹³³ Hadid, 57/16

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 177-178.

normalleşmesidir. Bu duruma düşmemek için ibadetlerimizde devamlı olmalıyız. Öncekilerin ibretli durumlarını düşünerek ibadetlerle kendimizi temizlemeli ve süsletmeliyiz.

Biz insanlar, işlerimizi ertelemeyi adet haline getirmişizdir. Bir işe başlamadan önce çoğu zaman bahaneler üretiriz. Örneğin namaza başlamadan önce: “Ben üniversiteyi kazanayım kesin namazımı kılarım.” Üniversiteyi kazanınca da: “ben şimdi mesleğe atanayım param olsun, evim olsun rahat rahat ibadetlerime devam ederim, hem şimdi kafam rahat değil. O zaman keyfim yerinde olur daha da huşû içerisinde olurum” diye bahane üretiriz. Mesleğe atanınca da iş yoğunluğundan: “Bu kadar işin içinden namaza vakit mi buluyoruz” deyip ibadet etmemek için sürekli bahaneler üretiyoruz. İbadet etmeyen kalp susuz kalmış bir çiçek gibi olur. Solmuş bir çiçek gibi bir o yandan bir bu yandan kötülöklere dalarız. Hayatımız sallantılı bir halde oraya buraya gelir gider. Bu durum insanı stres ve bunalıma sürükleyerek onu davranış bozukluğuna itebilir. Bu nedenle ibadetlerin mutlaka devamlı bir şekilde eda edilmesi gerekir. İbadetlerin devamlılığı konusunda bir ayette şöyle buyrulmuştur;

“وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ”

“Rabbine olan kulluğunu, ecel sana gelip erişinceye kadar devam ettir.”¹³⁵

Burada, “ecel” diye tercüme edilen “yakîn” kelimesi, “ölüm” olarak tefsir edilmiştir.¹³⁶ Buna göre âyetin manası: “Sana ölüm gelinceye kadar Allah’a ibadet et” olur. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere kul, sorumlu olduğu ibadetleri, akli başında olduğu sürece, ölünceye kadar devam etmek gerekir. Hz Muhammed (s.a.v.), basur hastalığına yakalanan ve nasıl namaz kılacağını soran İmran b. Husayn’a şöyle buyurmuştur: “Namazı ayakta kıl. Buna gücün yetmezse oturarak kıl. Şayet buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak kıl.”¹³⁷ Bu durum bize gösteriyor ki, durum ne olursa olsun, insanoğlu ibadetlerine, ölünceye kadar devam edecektir.¹³⁸

¹³⁵ Hicr, 15/99.

¹³⁶ Buhârî, *Tefsîr*, 5.

¹³⁷ Buhârî, *Taksîru’s-Salah*, 19; İbn Mace, *İkame*, 139, Hadis No: 1223.

¹³⁸ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, V, 177.

Ayette insanı, bütün yaşamı boyunca ibadet etmeye davet ediyor. Bir fidanı diktiğimizde sürekli suyunu verip ve bakımını yaptığımızda güzel ürün alırız. Aynı bu durum gibi ibadette de sürekli olduğumuzda hem ruh halimiz huzurlu olur hem de hal ve hareketlerimiz düzgün olur. Zamanla bu davranışlarımız bir fidanın olgunlaşması gibi daha da düzgün olur. İbadetlerin devamlılığı hakkında Hz. Aişe Annemiz: “*Rasulullah (s.a.v.)’in en sevdiği amelin, devamlı yapılan olduğunu*”¹³⁹ aktarmıştır. Yani, hayat ağacımızı ibadetlerle daima canlı tutmalıyız.

6.4. İbadetlerde Ölçülü Olmak

İslam dininin bizden istediği ibadetler hepimizin rahatça yapabileceği niteliktedir. Dinimizde insanın yapmaya güç yetiremeyeceği hiçbir yükümlülük bizlere emredilmemiştir. Bu durum Kur’an’da şöyle beyan edilmiştir;

“ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا... ”

“*Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile mes’ul tutar*”¹⁴⁰

Allah, kulunu gücünün nispetinde sorumlu tutar. Herkesin kazandığı iyilik yararına, yaptığı kötülük ise zararınadır. Allah her can sahibini, takatini aşacak veya sıkıntıya uğratacak herhangi bir işle sorumlu tutmaz. Tam tersine gücünün yettiği ölçüde sorumlu tutar. Nitekim ayet-i kerimede, “*Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile mesul tutar*” buyrulmaktadır. Burada zikredilen “güç yetirmeden” maksat, zorlanarak veya sıkıntıya düşerek güç yetirme değil normal bir halde güç yetirmedir.¹⁴¹ Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklenmedi*”¹⁴²; “*Allah size, kolaylık diler. O size zorluk dilemez*”¹⁴³; “*Gücünüzün yettiği kadar, Allahtan korkun, emirlerini dinleyin ve itaat edin*”¹⁴⁴; “*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihسان ettiği) nimetini tamamlamak ister*”¹⁴⁵ buyruluyor. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

¹³⁹ Buhârî, *Rikak*, 18,

¹⁴⁰ Bakara, 2/286.

¹⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 188.

¹⁴² Hac, 22/78.

¹⁴³ Bakara, 2/185.

¹⁴⁴ Tegabün, 64/16.

¹⁴⁵ Mâide, 5/6.

“Şüphesiz ki Allah, ümmetinden hata etmenin, unutmanın ve kendisine zorla yaptırılan şeyin sorumluluğunu kaldırmıştır.”¹⁴⁶ Yine bu konu hakkında Hz. Aişe (r.a.) annemizin bildirdiğine göre, bir kadınla birlikte otururlarken, yanlarına Hz. Peygamber (s.a.v.) girdi ve:

– “Bu kadın kim?” diye sordu. Aişe validemiz:

– Bu filan hanımdır, dedikten sonra, onun çok namaz kıldığından bahsetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.):

– “Bütün bunları sayıp dökmeyi bırak; gücünüzün yettiği nispette ibadet etmeniz size yeter. Allah’a yemin ederim ki, siz bıkip usanmadıkça, Allah bıkip usanmaz” buyurdu.¹⁴⁷ Bu hadisi şerife de baktığımızda ibadetlerde maksadın zorluk olmadığını belirtiyor. Nasıl ki bir yemeği fazla yememiz vücudumuz için iyi değilse dinimizde de aşırıya kaçmamız istenmemiştir.

“طه مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ”

“Ta Ha, (Ey Peygamber!) Biz sana bu Kur’ân’ı üzüntü ve sıkıntı çekmen için indirmedik.”¹⁴⁸

Bazı müfessirler Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ görevi esnasında çektiği sıkıntıları ve gece ibadetinden ötürü yorgun düştüğünü anlatan rivayetlerle ilişki kurarak ve ibadette amacın zorluk olmadığını belirtmek için bu ayete dikkat çekmişlerdir. Bu ayetin, insanın, güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutulmadığına işaret ettiğini belirtmişlerdir. Bir kısım müfessirler de Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hep bu sıkıntılı duruma bağlı kalmayıp güçlü ve itibarlı olacağı ve değerinin bilineceği zamanlara da kavuşacağı yönünde müjde verildiğini belirtmişlerdir.¹⁴⁹ Anlaşıldığı üzere Kur’ân-ı Kerîm, insanların hayatını sıkıntıya sokmak için değil, aksine hayatı kolaylaştırmak için indirilmiş bir vahiy kitabıdır.

¹⁴⁶ İbn Mâce, *Talak*, 16.

¹⁴⁷ Buhârî, *İmân*, 32; *Teheccüd*, 18; Müslim, *Müsâfirîn*, 221; Nesâî, *Kıyâmü’l-Leyl*, 17; *İmân* 29.

¹⁴⁸ Taha, 20/1-2.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 135-137; Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 534.

Kur'ân-ı Kerîm, kederli üzüntülü olduğumuz sıralarda bile kulaklara hoş gelen mucizevi ahenk, dizayn ve anlamı sayesinde sesli sesli okuduğumuzda keder ve üzüntümüzü sevince dönüştürür. İçinde barındırdığı akıllardan üstün öğüt ve gerçekleriyle bizi yatıştırıyor, doğru yola sevk ediyor. Kur'ân-ı Kerîm, içindeki bütün ayetleriyle bize kolaylık diliyor, mutlu ve huzurlu olmamızı istiyor, öğüt vererek doğru yola ulaştırıyor ve kısacası hayatın ta kendisini bize öğretiyor. Müslüman olarak ibadetlerimizi severek ve isteyerek yapmalı, Allah'ın rızasını kazanma gayreti içerisinde olmalıyız.

6.5. Gösterişten Uzak Olmak

Yapılan ibadetlerin amacı, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmak olmalıdır. İnsanlara gösteriş yapmak, dindar görünmek ya da herhangi bir menfaat sağlamak için ibadet etmek yanlıştır ve bu durum ibadetlerin ruhuyla bağdaşmaz. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde gösteriş için ibadet edenler kınanmış ve uyarılmıştır.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁵⁰

Bu ayette, gösteriş ile ilgili pek çok unsura dikkat çekmektedir. “Zenginlerin, sadaka verdikleri fakirleri üzecek şekilde tutum ve davranış içerisinde bulunmaları halinde, sadakalarının geçersiz olacağını, gösterişten uzak durulması gerektiğini belirten bir yasaklamanın olduğunu, sadakalarını başa kakma amacıyla infak edenlerin durumunun, kâfirler gibi, gösteriş için malını dağıtan kimseyle eşdeğer olacağını, böyle hareket edenlerin durumunun ise; kayanın üzerini örten ve yağmurla hemen kaybolan incecik toprak tabakası gibi olacağını bizlere hatırlatarak ikazda bulunuyor.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Bakara, 2/264.

¹⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 533.

Yüce Allah'ın, gösteriş amacıyla yerine getirilen ibadetleri sevmediği ve kabul etmeyeceği; ibadetlerde gösterişte bulunanların münafıklık ve kâfirlik özelliklerini taşıdıklarına aşağıda gelecek ayetler bizler için büyük önem arz ediyor;

” وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا“

“*Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır.*”¹⁵²

Taberî, “Mücahid'in, bu ayeti kerimenin Yahudilere ait sıfatları beyan ettiğini söylemiştir. Ancak bu âyette zikredilen sıfatlar, Yahudilerden daha çok, Resûlullah'ın (s.a.v.) ve müminlerin korkusuyla Müslüman olduklarını söyleyen fakat aslında müşrikliklerinde devam eden münafıkların sıfatı olmaya daha uygundur. Zira Yahudiler, Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlardı. Onlar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini yalanlayarak inkâra düşmüşlerdi.”¹⁵³ Bu konuyla alakalı başka bir ayette de:

” إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا“

“*Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.*”¹⁵⁴

Bu ayetin tefsiri sadedinde Râzî: “Kâfirler ve münafıklar gösteriş düşkünüdürler. Zira onlar, yaptıkları işleri insanlara göstermek için yaparlar. Mesela kâfirler, mallarını gösteriş için harcarlar, münafıklar ise namaza, dinin emri olduğu için değil, gösteriş için üşene üşene giderler”¹⁵⁵ demiştir. Riya ve gösteriş ile alakalı bir diğer ayet ise şöyledir:

¹⁵² Nisa, 4/38.

¹⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 532-533.

¹⁵⁴ Nisa, 4/142.

¹⁵⁵ Râzî, *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, VIII, 378.

” وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ “

“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”¹⁵⁶

Bu ayette, Bedir savaşına gelen Ebu Cehil ve taraftarlarının birbirlerine, savaşta galip geleceklerine dair söyledikleri ifadeler anlatılmak istenmiş olabilir. Ebu Cehil; “Onlarla savaşacak olursak, Allah’a and olsun ki, Bedir’e varıp orada şaraplar içmedikçe, cariyeler bize çalgılar çalmadıkça Muhammed ile savaşmaktan dönmeyeceğiz” demişti. Bu şekilde böbürlenme ve büyüklenme ifade eden sözlerin çirkinliğine dikkat çekilmiş ve bu tür davranışlardan uzak kalınması gerektiği hakkında insanlara uyarı verilmiştir.¹⁵⁷ Biz insanlara yakışacak davranış ancak aşağıdaki ayette anlatılanlar gibi davranmak olmalıdır:

”إِنَّمَا نُنْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا“

“Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz. Bu yaptıklarımıza karşılık sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.”¹⁵⁸

Tabiûn müfessirlerinden Mücahid, bu ayeti izah ederken şu hususlara dikkat çeker: “Sadık kullar, bu sözü sadece dilleriyle değil, aynı zamanda kalpleriyle de söylerler. Dolayısıyla Yüce Allah, onların bu durumunu, başka bireylere örnek olsun diye anlatmaktadır. Kalplerinde, yaratılmışların övgüsünü ve onlardan gelecek herhangi bir karşılık duygusunu çıkarıp attıkları için, Allah onlardan hoşnut

¹⁵⁶ Enfal, 8/47.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II, 111.

¹⁵⁸ İnsan, 76/9.

olmuştur.”¹⁵⁹ Gösteriş için ibadetlerini yerine getirenlerin vasıfları aşağıdaki ayette net bir şekilde dile getirilmiştir:

“فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ”

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır, hayra da mâni olurlar.”¹⁶⁰

“İslam dinine ihlâsla inanan ve âhiret sorumluluğu taşıyan insan, hem Allah’a hem de yaratılmışlara karşı ödevlerinin bilincinde olmalıdır. Mümin birey, sorumluluklarını tam bir ihlâs ve samimiyet ile yerine getiren, kendisi iyilikler yaptığı gibi herkesin de iyilik yapmasına ön ayak olan bir kişi olmalıdır, yardımlaşma ve dayanışmanın önünü tıkayan bir birey haline gelmemelidir. Mümin birey, bireyselliği aşarak iyiliğin, toplumsal ve kurumsal bir yapı kazanmasına katkıda bulunan insandır. İslâm dininin hâkim kılmak istediği ideal ahlâk ve üstün insanî değerler ancak bu şekilde mümkün hale gelecektir.”¹⁶¹

Gösteriş duygusu konusunda konumuzun daha iyi anlaşılması açısından Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünnetine değinmemiz yararlı olacaktır. Şeddad b. Evs, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) “*Ümmetim hakkında iki şeyden korkuyorum: Şirk ve gizli şehvet*” ikazı üzerine:

- “Ey Allah’ın Resülü! Senden sonra ümmetin Allah’a ortak mı koşacak?” diye sorunca, Hz. Muhammed (s.a.v.):

- “Evet, ama onlar Güneş’e, Ay’a, taşa ve puta tapmayacaklar. Fakat amelleri ile gösteriş yapacaklar” şeklinde cevap vermiştir.¹⁶² Hadisi şerifte, insanların büyük günahlardan olan şirk günahına, küçük gibi gözüken riyâ (gösteriş) nedeni ile yönelebileceği anlatılmak istenmiş ve müminler bu konuda ikaz edilmiştir.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 262.

¹⁶⁰ Maun, 107/4-6.

¹⁶¹ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, V, 660-662.

¹⁶² İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, (Birleşik Baskı) Beytü’l-Efkari’-d-Düveliyye, Ürdün, 2005, IV, 24, 126.

Bu konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre'nin (r.a.) naklettiği bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet günü ilk çağrılacaklar: Kur'ân'ı ezberleyen biri, Allah yolunda öldürülen biri ve bir de çok malı olan biridir.”* Yüce Allah, Kur'ân ezberleyene:

“Resûlüme inzal buyurduğum şeyi sana öğretmedim mi?” diye soracak. Adam:

“Evet, yâ Rabbi!” Diyecek.

“Bildiklerinle ne amelde bulundun?” diye, Yüce Allah tekrar soracak.

Adam:

“Ben onu gündüz ve gece boyunca okurdum” diyecek. Allah:

“Yalan söylüyorsun!” buyuracak. Melekler de aynı şekilde ona:

“Yalan söylüyorsun!” diye çıkışacaklar. Yüce Allah ona:

“Muhakkak sen, “Falanca Kur'ân okuyor” densin diye okudun ve bu da söylendi” der.

Sonra, mal sahibi getirilir ve Yüce Allah:

“Ben sana bolca mal vermedim mi? Hatta o kadar bol verdim ki, kimseye muhtaç olmadın?” diye sorar. Zengin adam:

“Evet, yâ Rabbi” der.

“Sana verdiğimle ne amelde bulundun?” diye, Yüce Allah tekrar soracak. Adam:

“Sıla-i rahimde bulunur ve tasadduk ederdim” der. Allah:

“Bilakis sen: “Falanca cömerttir” desinler diye bunu yaptın ve bu da denildi” der.

Sonra Allah yolunda öldürülen getirilir ve Yüce Allah:

“Niçin öldürüldün?” diye soracak. Adam:

“*Senin yolunda cihatla emrolundum. Ben de öldürülünceye kadar savaştım*” der.
Yüce Allah:

“*Yalan söylüyorsun!*” der. Ona melekler de:

“*Yalan söylüyorsun!*” diye çıkışrlar. Yüce Allah:

“*Bilakis sen: “Falanca cesurdur” desinler diye savaştın ve bu da söylendi*”
buyurur. Sonra Resûlullah (s.a.v.), Ebû Hüreyre’nin (r.a.) dizine vurup:

“*Ey Ebû Hüreyre! Bu üç kimse, Kıyamet günü, Cehennemde, aleyhlerinde kabarcığı Allah’ın ilk üç mahlûkudur!*” dedi.¹⁶³

Hadisi şerifte dile getirilen üç vasıf, aslında Müslümanların arzu ettiği ve Allah katında makbul sayılan müminlerin davranışlarıdır. Ancak bu üç vasfa riya (gösteriş) karışırsa, bu üç vasıf insanı kurtaracağı yerde, insanın Cehenneme girmesine sebep olur. Bundan dolayı gösteriş amacı gütmeyen, sadece Allah’ın rızası için ibadetlerimizi eda etmeliyiz.

Ka’b b. Mâlik’in (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kim âlim geçinmek, sefihlerle münazara yapmak ve halkın dikkatlerini kendine çekmek gibi maksatlarla ilim öğrenirse Allah o kimseyi Cehenneme atar.*”¹⁶⁴ Böyle davranmak insanların ilgisini ve sevgisini kazanmanın tam tersine halkın nefretini üzerine çekmeye ve milleti dinden soğutmaya sebep olabilir. Böyle davranan bireyin aynı zamanda Cennete değil, felakete ve ebedi hüsrana uğrayabileceği anlatılmak istenmiştir.

Yine bu konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre (r.a.) şu rivayeti aktarmıştır: “*Resûlullah (s.a.v.) bir gün: “Hüzün kuyusundan Allah’a sığın!”* buyurdular. Oradakiler:

“*Ey Allah’ın Resûlü! Hüzün kuyusu da nedir?*” diye sordular.

“*O, dedi, Cehennemde bir vâdidir; Cehennem, o vâdiden her gün yüz kere Allah’a sığınma talep eder.*”

¹⁶³ Müslim, *İmâret*, 152; Tirmizî, *Zühd*, 48; Nesâî, *Cihâd*, 22, (6, 23, 24).

¹⁶⁴ Tirmizî, *İlim*, 6.

“Ey Allah’ın Resûlü! denildi, oraya kimler girecek?”

“Oraya, amellerinde riya yapan kurrâlar girecektir!”¹⁶⁵

İyi bir kurrâ olmak da aynı zamanda imtihan vesilesi olabilir. Bireyi gösteriş ve böbürlenmeye itebilir. Bu hadis, Allah’ın rızasını göz ardı etmeyerek nefsimiz ve şeytana karşı Rabbimize sığınmamız gerektiği konusunda bir uyarı olabilir. İbnu’l-Esîr buradaki hadisi şu şekilde izah eder: “Yani, münafıklar halka tam bir güven vererek foyalarını gizlemek ve böylece ortaya attıkları yıkıcı fikir ve faaliyetleri esnasında haklarında doğabilecek şüphe ve töhmeti ortadan kaldırmak için Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlerler. Onlar Kur’ân’a bu yolla zarar vereceklerine inanırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde münafıklar bu vasıfta idiler.”¹⁶⁶

Ayet ve hadislerden de anlaşılıyor ki gösteriş yıkıcı bir sel gibi salih amelleri silip süpürüyor. Aynı şekilde riyanın, bireyi Cehenneme duçar edebileceği ayet ve hadislerde beyan edilmiştir. Müslümanların ahretlerini bile kaybedebilecekleri bu zararlı hasleti nehyetmek amacıyla, oldukça açık ve net bir şekilde, ayet ve hadislerle Müminlerin uyarıldığını, riya duygularını bir tarafa bırakıp sadece Allah’ın rızasına uyulması gerektiği hatırlatılmıştır.

¹⁶⁵ Tirmizi, *Zühd* 48.

¹⁶⁶ Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987, VIII, 243.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA TEMEL İBADETLER VE FAYDALARI

1. Namaz

Namaz, Farsça'dan Türkçe'ye girmiş bir sözcüktür. Farsça'da "Nemaz" diye dile getiriliyor. Arapçadaki karşılığı ise *salât*'tır. *Salât kelimesi*, lügatte dua, yalvarmak, güzel dileklerde bulunmak, temizlemek, aklın ibadete tefekküre yönlendirmesi, iki varlıktan birinin diğerine yüceliğini, kutsiyetini, şerefini ve ululuğunu içtenlikle dile getirmesi gibi manalara gelmektedir.¹⁶⁷

"Salât" sözcüğü hakkında birçok açıklama yapılmıştır. Müfessirlerden er-Râzî bu açıklamalardan dördünü şu şekilde dile getirmektedir:¹⁶⁸

1- "Salât", dua ve istiğfar manalarına gelir. "صلی علی فلان" "*filana dua etti, ona istiğfar etti*" anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁹

"Salât" kelimesinin "dua" anlamını, el-A'ş'a, şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

وقابلها الريح في دنّها و صلی علی دنّها و ارتسم

"Rüzgâr sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adam onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi." Bir diğer beyitte ise şu şekilde geçer:

"عليك مثل الذي صليت فاغتمضي نوما فإن لجنب المرء مضطجعا"

"Sana düşen, önceden olduğu gibi dua edip uykuya yatmandır. Çünkü kişinin yanında yatılıp sığınacak bir yer vardır."¹⁷⁰

¹⁶⁷ İsfahânî, *Müfredat*, 420-421.

¹⁶⁸ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, tsz., II, 29.

¹⁶⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 2402; İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lugâ*, III, 300-301; Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b.Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut, 1987, 1681.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût, tsz., II, 469.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde “salâtı” Şu manada kullanmıŐtır.

فَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيَصَلِّ

“Eğer oruçlu ise onlara hayır ve bereketle dua etsin.”¹⁷¹

“Salât” Yüce Allah hakkında dile getiriliyorsa “rahmet” anlamını kazanır. Adiy b. er-Rukaa bir beytinde “salât” kelimesini bu anlamda dile getirmiştir:

صلى الإله على إمرئٍ ودعته وأتم نعمته عليه وزادها

“İlâh, uğurladığım kimseye rahmet etti ve onun üzerine nimetini tamamladı ve artırdı.”¹⁷²

“Salât” kelimesi, meleklerle hitaben dile getirilirse dua ve istiğfar anlamında kullanılmıŐ olur. Bu konuda Yüce Allah’ın, “Allah ve melekleri, Peygamber’e, salât etmektedir”¹⁷³ Şeklinde buyurduğunu görmekteyiz.¹⁷⁴

2- Harzencî, “salât” sözcüğünün iŐtikakının, “cehennem” anlamına gelen “siliyyün” sözcüğünden olduğunu dile getirmiştir. Bu sözcük de, Arapların, eğik durumda olan değneği ateŐe uzatıp doğrulttuklarında “صليت العود بالنار”, “değneği ateŐe tutup, doğrulttum” Şeklindeki söylemlerinden anlam kazanmıŐtır.¹⁷⁵

3- “Salât” lafzının manalarından birisi de “devam etmektir.” “تصلى نارًا حامية” “O gün yüzler, kızgın bir ateŐe girecektir.”¹⁷⁶ ve “سَيُضَلَّى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ” Alevli ateŐe girecek”¹⁷⁷ ayetlerindeki “salâ” kelimesi bu manaya gelmektedir.

4- Zemahşerî’ye göre “salât” “salla” fiilinden, fa’letün vezninde bir mastardır. “zekât” da “zekkâ” eyleminden bu vezinde türetilen bir mastardır. Salât kelimesinin

¹⁷¹ Müslim, *Nikâh*, 106; Tirmizî, *Savm*, 63.

¹⁷² İsfehânî, *Müfredât*, 421.

¹⁷³ Ahzab, 33/56.

¹⁷⁴ İsfehânî, *Müfredât*, 421.

¹⁷⁵ İbn Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Lugâ*, III, 300.

¹⁷⁶ GâŐiye, 88/4.

¹⁷⁷ Leheb, 111/3.

“salavâtün” şeklinde “vav” harfi ile yazılması ise fehamet (azamet) anlamını kazanması amaçlıdır. “Sallâ” fiilinin gerçek anlamı, “uyulukları hareket ettirmektir”. Namaz kılan kimse de, rükû ve secdeleri yerine getirirken böyle hareket etmektedir. Ayrıca dua eden kimseye de “musallî” şeklinde hitap edilmiştir. Çünkü “onun duadaki huşû hali, namaz kılanın rükû’ ve secdedeki haline benzemektedir.”¹⁷⁸

“Salât” sözcüğü, Yüce Allah’a yönelik olarak yapılan ibadet manasında kullanılınca, bu manaya gelmiş olur. Allah’ın kullarına yönelik dile getirdiği salât kelimesine gelince; insanların noksan, hata ve günahlarının affedilmesi, insanlara dünya ve ahiret hayatında merhamet ve sevgi ile muamelede bulunması anlamına denk gelmiş olur. Yine Kur’ân’da dile getirilen ve meleklerin Allah’a inanan insanlara yönelik dile getirdikleri salâtın manası ise; onlara dua etmeleri ve işledikleri suç ve günahlarının bağışlanmasını dilemeleri demektir.¹⁷⁹ Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur:

“ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ”

*“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir, huzurdur. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*¹⁸⁰

Ayeti kerimede geçen “salat” sözcüğü dua manasına gelir. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) müminlere dua edip selam vermesi istenmektedir. Namaz ibadetinin belli başlı rükün ve hareketleri olmasına rağmen, namazın özünde dua var olduğu için ona da “salât” adı verilmiştir.¹⁸¹

Namaz ibadetinin tanımı mezhepler tarafından değişik şekillerde dile getirilmiştir. Mesela Hanefi mezhebine göre namaz ibadeti: “zaman olarak belirli vakitlerde okunması gerekenleri yerine getirip ve yerine getirilen özel rükünlerden ve

¹⁷⁸ Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b.Ömer, *el-Keşşaf ‘an Hakâiki’t-Tenzil*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, tsz., I, 131-132.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 474 - 475.

¹⁸⁰ Tevbe, 9/103.

¹⁸¹ Geniş bilgi için bkz; Soysaldı, Mehmet, *Kur’ân’da Salât Kavramının Semantik Analizi*, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Ekim 2010, Mart 2011, ss. 43-56.

hareketlerden oluşan, aynı zamanda Allah'ı zikrettiğimiz bir ibadettir”¹⁸² şeklinde dile getirirken, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi ise: “Tekbirle devam eden, selamla biten sözlerden ve hareketlerden ibarettir” şeklinde dile getirmişlerdir.¹⁸³ Maliki mezhebi ise namazı, “iftitah tekbiri, selamı ve secdesi bulunan, hareketleriyle Allah’a yakınlaştırmaya vesile olan bir ibadet” şeklinde dile getirmiştir.¹⁸⁴

1.1. Namazda Saygı ve Ciddiyet (Huşû)

Namaz esnasında bireyin, bedeniyle ve kalbiyle diğer meşguliyetlere ilgi göstermemesi, yönelmemesi; kalbin ürpermesi ve gözün yaşarması gerekir. Ne var ki çoğu insan, namaz ibadetini basit hal ve hareketlerden ibaret olduğunu zanneder. Çünkü kalple ilgili olan durumların insanda vuku bulmadığına şahit oluyoruz. Bu durumda namaz ibadetinin, insanın hal ve hareketlerine yön vermediğini görürüz. Namaz esnasında huşû içersinde olmamız gerektiği hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de;

“الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ”

“Onlar namazlarında derin bir saygı ve huşû içindedirler”¹⁸⁵

Namaz, İslam’ın vazgeçilmez ibadetlerindendir. Nasıl ki bir bina kolon, kiriş ve temeliyle sağlamlık teşkil ediyorsa; İslam dininde de namaza bağlılık derecemiz ve namazı hakkıyla saygı göstererek kılmamız ile namazın davranışlarımıza nüfuz etmesi arasında doğru bir orantı vardır. Namazı huşû içinde kılmaktaki maksadı Beydâvî şu şekilde açıklıyor: “kişinin, bedeniyle ve kalbiyle başka şeylere ilgi göstermemesi, yönelmemesi; kalbin hassaslaşması ve gözün yaşarması demektir. Namazda, huşûnun kalbi boyutu ve bedene yansıyan yönleri vardır. Allah’tan korkmak, O’nun karşısında kendini küçük görmek, O’nu saygıyla anmanın dışındaki şeyleri zihinden uzaklaştırmak huşûnun ruhunu; gözlerin secde yerine odaklanması ise dış şeklini ifade eder. Ancak ne

¹⁸² Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr İbn Mes’ûd, *Bedâiyu’s-Sanâyi fi Tertibi’s-Şeâyi*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1997, I, 454, (Thk: Ali Muhammed Muavvez, Ali Ahmed Abdülmevcut).

¹⁸³ Komisyon, *el-Mevsûatü’l-Fıkhîyye*, İkinci Baskı, Vezâretü’l-Evkaf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt, 1993, II, 1213.

¹⁸⁴ Cezîrî, Abdurrahmân, *Kitâbü’l-Fıkh ale’l-Mezâhib’l-Erba’a*, Mısır, tsz., I, 167.

¹⁸⁵ Mü’minun, 23/2.

var ki, insan üzerinde müşahede edilen huşû, ancak uzuvlarla ilgili olanıdır. Çünkü kalple ilgili olanlar görülmez.”¹⁸⁶

Yine bu konuda Taberî şöyle demiştir: “Huşû, Allah’tan korkarak ve sükûnet içinde namaz kılmaktır. Bu da namaz kılanın kalbini, sadece namaza vermesi, namaz dışındaki her şeyi kalbinden çıkarması ve namazı diğer bütün şeylere tercih etmesiyle olur. İşte o zaman, namaz kılan kişi, rahatlık hisseder ve kıldığı namazdan zevk alır. İşte bu şekilde namaz kılan kimse, hem kalben hem de vücutça sükûnet hisseder, huzur içinde olur. Ayet-i kerime, işte böyle bir müminin kurtuluşa ereceğini beyan etmektedir.”¹⁸⁷ Namazdaki huşû haline erişmek için de İbn Kesîr şöyle demiştir: “Namaz kılan müminler, Allah ile münacat halinde olduklarının bilinç ve şuurunda olurlar ise, namazda istenilen huşûyu elde edebilirler. Namazda huşû, ancak kalbini namaz için boşaltan, namaz dışındaki şeylerden namaz sebebiyle vazgeçip sadece onunla meşgul olan ve onu, başka şeylere tercih edenler hakkında meydana gelebilir. İşte o zaman namaz, kişi için bir rahatlık ve göz aydınlığı olur.”¹⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm, namaz ibadetinin belirlenen adaplar içerisinde, huşû ve sorumluluk bilinciyle ve aksatmadan eda edilmesi gereken bir ibadet olduğunu pek çok yerde özenle vurgulamaktadır. Ayetlerde namaz anlamındaki “salât” ile eksiksiz ve devamlı olarak yerine getirme manasındaki “ikâme” kelimeleri yan yana yer alarak¹⁸⁹ namaz ibadetinin, vaktinde, usulüne uygun bir biçimde, şartlarına riayet edilerek, dosdoğru ve özenle eda edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.¹⁹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de kendilerinden övgüyle bahsedilen müminlerin özellikleri sıralanırken, onların “*namazda huşû içinde olduklarının*”,¹⁹¹ “*namazlarını muhafaza ettiklerinin*”¹⁹² ve “*namazlarına devam ettiklerinin*”¹⁹³ ısrarla altı çizilir. Diğer taraftan

¹⁸⁶ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 99.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 59.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X, 5546.

¹⁸⁹ Bakara, 2/110, 277; Maide, 5/55; Enfal, 8/3.

¹⁹⁰ Komisyon, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, II, 154.

¹⁹¹ Müminun, 23/2.

¹⁹² Müminun, 23/9.

¹⁹³ Meâric, 70/23.

namazı ciddiye almayıp ondan uzaklaşan, onu gösteriş için kılan¹⁹⁴ ve kılarırken de tembellik yapan kimseler de aynı zamanda yerilir.¹⁹⁵

Namaz ibadetini dosdoğru yapabilmek için, yaşantımızdaki uğraşlara, çalışmalara, düşüncelere namaz esnasında ara vermek gerekir. Namaz kılarırken okuyacağımız surelerin manalarını düşünerek, Rabbimize yalvararak, Kur’ân’ın ayetlerini ince ince tefekkür ederek ve anlamaya çalışarak namaza devam ettiğimiz ölçüde namaz bizim için bir huzur kaynağı olur. Namaz ibadetini bakkaldan sanki eşya almış, yaratıcısına borcunu ödemek mantığıyla namaza yönelirsek bu eda edeceğimiz namaz bizim için yorgunluk ve bıkkınlık olur. Bu konuda Hz. Muhammed (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur:

*“Namaza duran nice kimseler vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır.”*¹⁹⁶

Namazı dosdoğru kılmak adına yine Kur’ân-ı Kerîm’de;

“الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ”

*“Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda infak ederler.”*¹⁹⁷

Namazı dosdoğru kılarak Yüce Allah’ı görüyormuş gibi hareket ederek dünya malı ve menfaatlerini bir tarafa bırakarak hareket etmeliyiz. Namazın, basit hareket ve tekrarlanan sözlerden ibaret olmadığı bilinciyle hareket etmeliyiz. Rabbimiz bize bir nimet de ihsan etmişse o nimeti de iman kardeşlerimizle kaynaşmak, tek vücut olmak için kullanmaya gayret etmeliyiz. Yine biz, ekin için tohum atarız; fakat bu tohumlardan çeşitli güzelliklerdeki renk ve tatlılıklarıyla pek çok nimeti yine Yüce Allah bize sunar. Bütün bu nimetleri, “ben elde ettim” diyerek bencil davranırsak ne kadar doğru olur? Diğergamlık içinde insanlara ve çevreye de faydamızın olması gerekir. Bu şekilde hareket edersek namazın önemini kavramış, gerekliliğini anlamış oluruz.

¹⁹⁴ Maun, 107/4-6.

¹⁹⁵ Nisa, 4/142.

¹⁹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 241/855.

¹⁹⁷ Bakara, 2/3.

Sonuç olarak diyebiliriz ki namaz, basit hareket ve tekrarlanan sözlerden ibaret değildir. Yanlış bilinç yapısı yüzünden namazda hazzı elde edemiyoruz. Adeta marketten bir ürün almış ve onun borcunu vermemiz gerekiyormuş gibi; Yüce Allah'a da sırf borcumuz olduğu için namaz kılıyormuş gibi yapıyorsak, bu doğru bir tutum ve davranış olmaz. Oysa Rabbimiz, Kur'ân'da: “Allah, Samed'tir”¹⁹⁸ buyuruyor. Yani Rabbimizin hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını ve yine her şeyin O'na muhtaç olduğunu, bu ayet bize açıklıyor. Bu nedenle bütün yanlış düşünceleri bir yana bırakarak, Rabbimizin, bizi sevdiğinden dolayı namazı gerekli kıldığını kavramalıyız. Çünkü namazın hakkını vererek ve namazdayken okuduğumuz ayetlerin manalarını tefekkür ederek namaz kıldığımızda ve kiminle konuştuğumuzun farkında olduğumuzda, kalbimizin nasıl huzur bulduğunu görürüz. İşte bu nedenle Yüce Rabbimiz, Ra'd sûresinin 28. ayetinde, kalplerin ancak Allah'ı anmakla huzur bulacağını bildiriyor.¹⁹⁹ Tefekkür ederek Kur'ân'ın mesajlarını anlayarak ve en önemlisi yaşayarak, namazı da dosdoğru kıldığımızda; ancak böyle bir durumda namaz, bizi kötülüklerden alıkoyacak ve bize huzur verecektir.

1.2. Namazı Severek Kılabilmek

Namaz, ibadetler içerisinde en fazla öneme sahip olmanın yanında, diğer ibadetlere oranla en çok yapılan bir ibadettir. Örneğin oruç yılda bir ay, hac ömürde bir defa, zekât yılda bir kez eda edilmektedir. Bununla beraber bu ibadetleri yapmak için zengin olmak, sağlıklı olmak gibi bazı gerekleri de vardır. Namaz ibadetine gelince bu gibi şartlar yerine gelmese de eda etmesi gerekir. Şartlar ne durumda olursa olsun esas olan namaza devam etmektir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de namazını isteyerek kılan huşû sahiplerine ağır gelmeyeceğini haber vermektedir:

“وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ”

“Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o, Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”²⁰⁰

¹⁹⁸ İhlas, 112/2.

¹⁹⁹ Ra'd, 13/28.

²⁰⁰ Bakara, 2/45.

Müfessirlerimiz sabır ve namaz konusunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Râzî bu görüşleri iki grupta toplar:

a) Ayetteki mesaja göre: “Dünyaya dair sevdiklerinizi bırakmaya ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) dinini kabul etmeden dolayı kendisine dâhil olmayı tabiatınızın zor ve güç göreceği şeylere mukabil, sabır ile yardım isteyiniz. Çünkü nefislerinize bunu yüklediğinizde, nefisleriniz buna alışır ve bu onlara hafif gelir. Sonra siz buna namazı da ilave ettiğinizde, iş tamam olur. Çünkü namazla meşgul olanın Allah’ın celal ve kahır, rahmet ve fazlı ile meşgul olması gerekir. Buna göre kişi Allah’ın rahmetini hatırladığı zaman O’na itaate yönelir; O’nun ikabını hatırladığı zaman da, O’na isyanı terk eder.”²⁰¹

b) “Bir diğer ihtimal, bu ayette geçen “sabır”dan anlatılmak istenen, oruç ibadetidir. Çünkü oruçlu halinde olan mümin, bir şeyler yemeye veya içmeye karşı sabırlı davranır. Nefsini, midesinin ve avret mahallerinin isteklerinden muhafaza eden bireyden, dünya sevgisinin aşırılıkları kaybolur. Sabrın yanına bir de namaz ibadeti eklenince, kalp Allah’ı bilme ışığıyla aydınlanır. Allah oruç ibadetini namaz ibadetinden önce zikretmiştir. Çünkü oruç ibadetinin tesiri, uygun olmayan şeyleri giderme; namazın tesiri ise, uygun olan davranışların meydana gelmesi hususundadır.²⁰² Bir de Hz. Muhammed (s.a.v.) “*Oruç ateşten koruyan bir kalkandır*”²⁰³ buyurmuştur. Yine bu konuda Allah; “*Muhakkak ki namaz, hayâsızlıklardan ve çirkin şeylerden insanı nehyeder*”²⁰⁴ buyurmuştur. Başka bir ayette ise “*Ey iman edenler, sabır ve namaz ile yardım isteyiniz; muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir*”²⁰⁵ buyurarak, ibadetlerin birbirleriyle doğru orantılı olarak davranışlara etki ettiğini görüyoruz.”

Namaz ibadetine dikkat ederek, bireysel menfaatleri göz ardı ederek dosdoğru kılmaya çalışırsak Allah’a karşı saygıdan insanın bütün vücut uzuvları huşû içinde kendini belli eder. Bunu Seyyid Kutub şöyle tasvir etmiştir: “Namazlarını huşû içinde kılanların kalpleri, Allah’ın huzurunda bulunmanın heybeti ile titrer. Bu yüzden durulur ve derinden ürperir. Bu ürperti organlara, duygu ve hareketlere yansır. Allah’ın

²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 484-485.

²⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 484-485.

²⁰³ Buhârî, *Savm*, 2; Müslim, *Savm*, 162-163.

²⁰⁴ Ankebût, 29/45.

²⁰⁵ Bakara, 2/153.

huzurunda O'nun ululuğuna bürünür ruhları. Zihinleri kurcalayan tüm uğraşlar kaybolur. Allah'ın ululuğunun bilincine vardıkları, O'nunla konuşmanın verdiği huzuru hissettikleri için başka bir şeyle uğraşmazlar. Bu kutsal huzurdayken, çevrelerinde bulunan, akıllarında yer eden her şey bir kenara çekilir, kaybolur. Allah'tan başkasını görmezler. Sadece O'nu hissederler. Ancak namazdaki sözlerin anlamlarından zevk alırlar. Vicdanları her türlü kirden arınır, her türlü leke silinir gider. Allah'ın ululuğu karşısında bunun dışında içlerinde hiçbir şey barınmaz. Bu anda Allah'a bağlanamayan bütün değerler, eşyalar ve şahıslar küçülür, kaybolur ve yok olup gider.”²⁰⁶

Namaz ibadetini dosdoğru eda eden Müslümanlar, namaz ibadetlerini severek kılarlar. Nitekim namaz ibadeti, bütün peygamberlerin Allah'a yönelişinin en somut göstergesidir. Hz Muhammed'e (s.a.v.), “*Şüphesiz benim namazım da, kurbanım da, hayatım da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir*”²⁰⁷ demesi emredildiği gibi, Hz. İbrahim de, “*Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle.*”²⁰⁸ şeklinde dua etmişti. Hz. İsmail, “*Halkına namazı ve zekâtu emretmişti.*”²⁰⁹ Lokman, “*Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl*”²¹⁰ diye tavsiyede bulunmuştu. Allah, Hz. Musa'ya, “*Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl.*”²¹¹ diye emretmiş, İsrailoğulları'ndan namaz kılma sözünü almıştı.²¹² Hz. Zekeriya mabette namaz kılmış,²¹³ Hz. Meryem Rabbine ibadet etmek, secdeye kapanmak ve O'nun huzurunda eğilenlerle beraber eğilmek ile emrolunmuş,²¹⁴ Hz. İsa da, “*Nerede olursam olayım yaşadığım sürece Allah bana namazı emretti*”²¹⁵ demişti.

Müminin huşûsu samimi bir imandan kaynaklanır ve bu huşûsu gerçek bir huşûdur. Allah'a huşû gösteriyormuş gibi, namazı sadece şekli bir ibadet olarak değil, O'na içtenlikle saygı ve tevazu göstererek gönülden kılar. Huşû namazda yaşanan bir tecrübe, bir yaşantı olmanın yanında; kişiyi namaz kılmaya sevk eden bir dinamizmdir de aynı zamanda. Huşû, namaz kılmayı arzu edilir, ihtiyaç duyulur hale getirir. Huşû

²⁰⁶ Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, VII, 391–392.

²⁰⁷ En'am, 6/162.

²⁰⁸ İbrahim, 14/40.

²⁰⁹ Meryem, 19/55.

²¹⁰ Lokman, 31/17.

²¹¹ Tâ-Ha, 20/14.

²¹² Bakara, 2/83.

²¹³ Âl-i İmran, 3/39.

²¹⁴ Âl-i İmran, 3/43.

²¹⁵ Meryem, 19/31.

olmaksızın kılınan namaz bir yük, anlamsız ve amaçsızca yapılan bir his haline dönüşür. Allah'a iman ederek, itaat ve alçakgönüllülük göstererek huşûsunu ortaya koyan kimse namazı severek, isteyerek, haz alarak kılar. Namazı huşû içinde kılmak; beden ve ruh bütünlüğü içerisinde, huzura varmak, boyun eğmek ve bunun sonucunda da huzura ermektir. Namazı huşû içinde kılmak, kişinin kıldığı namazdan zevk alması demektir. Buna ulaşmak için de maddî ve manevî hazırlık yapmak gerekir. İşte bu yüzden namaza hazırlıklı olmalı ve dünya ile ahiret dengesine dikkat ederek Allah için hareket etmeliyiz. Böyle davrandığımızda namazı severek kılarız. Bir kere Rabbimizin namazımıza ihtiyacı olmadığını kavramalıyız. Namaz bizim ruh halimiz için gerekli olduğundan dolayı bizim için gerekli ve zorunlu kılınmıştır. Rabbimiz bizim için hiç zorluk ister mi? Elbette ki istemez. Bu nedenle, düşünerek namaz tasavvurunu iyice kavrayıp tahkiki bir iman ile namaza devam etmemiz gerekir.

1.3. Namaz ile Huzur Bulma

Namaz kılan mümin, namaz ibadeti sayesinde beden temizliğini yerine getirerek sağlığını koruduğu gibi kalp temizliğini ve ruh huzurunu da elde etmiş olur. Ayrıca zamanı daha sistemli olarak kullanmış ve toplumla bütünleşmiş olur. Müslümanların özelliklerinden söz eden birçok ayette, namaz kılanların üstünlüklerinden bahsedilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de:

“الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ”

*“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”*²¹⁶

Yukarıdaki ayette de belirttiği gibi Rabbimizi anmakla ancak huzur buluruz. Allah'a yöneldiğimizde kalbimizi dinlendiren, neşelendiren, yumuşatan, rahatlatan, kendini güvencede hissetmesini sağlayan ve huzurlu bir havayla karşılarız. Bizler, tek başımıza, yapayalnız olmadığımızı hissederiz. Çünkü çevremizdeki bütün varlıklara baktığımızda, Rabbimizin, o varlıkları hizmetimize vermiş olduğunu görürüz. Vahşi hayvanlardan böceklere kadar, her şeyin bizim yararımız için yaratıldığını müşahede

²¹⁶ Ra'd, 13/28.

ederiz. Namaz esnasında Allah ile görüştüğümüz için sevinir ve mutlu oluruz. O halde yeryüzünde, Allah'a yakınlıktan doğan huzurdan yoksun olmaktan daha üzücü bir durum var mıdır? Çevresindeki evrenle ilgisini kesmiş olarak şu yeryüzünde dolaşan birinden daha mutsuz, daha zavallı birisi olabilir mi? Bu kişinin durumu ıssız çöllerde, tek başına, yapayalnız kimsesiz olarak yol kat eden birisinin durumu gibidir. Allah'ın zikri ile tatmin olmayanlar hakkında Kur'ân'da da beyan edildiği üzere; “*yürekleri bomboş*”²¹⁷ olarak, gönülleri boş heva ve heveslere kapılmış olarak yoluna devam eder.

Namaz ibadeti, Müslümanların bir nevi dünyevi işlerine kısa bir mola vererek Yüce Allah'a yönelme, psikolojik olarak rahatlama çabasıdır.²¹⁸ Sahabeden Ebu Huzeyfe'nin bizlere aktardığına göre, “*Peygamberimiz (s.a.v.) sıkıntılı bir işle karşılaşınca namaz kılardı.*”²¹⁹ Yine bir defasında Hz. Bilal'a, “*Kalk namaza (çağır da) bizi namazla rahatlat!*”²²⁰ diye seslenmişti. Efendimizin kıldığı namazlara bakıldığında, onun Rabbine olan şükürünü eda ederken ne denli içten davrandığı, kendisini Rabbine nasıl verdiği açıkça görülür. Buna tanıklık eden sahabenin, namaz kılarken ağlamasından dolayı onun göğsünden gelen, değirmen sesine benzer hırıltıyı duyabildiklerini söylemeleri,²²¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Yüce Allah'ın huzurunda taşıdığı heyecanı ve ruh halini yeterince yansıtmaktadır.

Namazı dosdoğru kıldığımızda düşüncelerimiz temiz olarak kalbimiz merhamet duygularıyla dolmuş olur. Namaz ve zekât insanı kirli duygulardan arındırdığı için iki kavram genellikle art arda gelmektedir. En önemli mesaj ise Allah'ın istediği gibi yaşamaya gayret edersek Rabbimizin merhameti, yardımı ve güvenini almış oluruz. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de;

“وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ”

²¹⁷ İbrahim 14/43.

²¹⁸ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 156.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 22.

²²⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 78.

²²¹ Ebû Dâvûd, *Salat*, 156, 157.

“Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber’e itaat edin ki merhamet edilesiniz”²²²

buyruluyor.

Rabbimizin Kur’ân-ı Kerîm’de belirlediği hayat sistemine uyduğumuz ve O’na bağlı kaldığımız sürece kâfirlerin hiçbir gücü bize üstün gelemez. Onlar yeryüzünde egemenlik kurmamıza engel olamazlar. Onların görünürdeki güçleri yolumuza dikilemez. İmanımız güçlü olduğu sürece Rabbimiz rahmetiyle ve merhametiyle Bedir’de Müslümanlara yardım ettiği gibi bizim ayaklarımızı da yere sağlam bastırır ve bizi güçlü hale getirir. Bedir’de Müslümanların neredeyse kılıçları yoktu ama onlar sağlam imanlarıyla harikalar başarıyorlardı. Allah da bu sağlam imanlarıyla onlara yardım ediyordu. Biz neden sağlam imana sahip olmayalım? Bireysel menfaatlerimizin peşine düştüğümüz için kâfirler, biz Müslümanları birbirimizin üzerine salıyor. Ne kadar da kötü ve üzücü bir durum! Neden kendimize gelemiyoruz? Çünkü sağlam imanı bir tarafa bırakıp menfaat, kin ve düşmanlık gibi kirli duygulara kendimizi hapsetmişiz. 15 Temmuzda vatanımızı kim kurtardı? İmanı sağlam bir millet olmasaydı vatanımızı istila etmezler miydi?

Bizim dostumuz ancak Allah, Resulü ve Allah’a iman edenlerdir. Namaz kılarak ve zekât vererek bencillik, üstünlük, haset gibi kötü duyguları da kalbimizden atarak Rabbimizin dostluğu müjdesini bilerek hareket eden mutlu ve huzurlu olan birer mümin oluruz. Bu şekilde namazla tevazu ve alçakgönüllü boyun eğerek yürüyenlerden oluruz. Bu konuda Kur’ân’da;

“إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ”

“Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah’tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler.”²²³

Dostluğun bütünüyle Rabbimize özgü olması için, gerçek anlamda O’na güvenmeliyiz. Allah’ın emirlerine boyun eğerek ihlâsla emirlerini yerine getirmeliyiz. Bir anne-baba çocuğuna öğüt verdiğinde onun kötülüğünü ister mi? İşte bu durum gibi Allah da bizim sahibimiz olduğuna göre bizim kötülüğümüzü ister mi? Hayatta mutlu

²²² Nur, 24/56.

²²³ Mâide, 5/55.

ve rahat olalım diye hem maddi hem de manevi bütün imkânları biz insanların hizmetine vermiştir. Bizi bu kadar seven bir Rabbimiz var. O zaman başka güçleri niye kendimize dost edinelim ki? Allah bize yeter.

Namazı hakkıyla kıldığımızda “Allah” ismi anıldığı zaman mutluluktan, sevinçten ve saygıdan dolayı kalplerimiz titrer. Yoksa birinin silah dayamasıyla, korkup titreyen birinin hali gibi değildir bu durum. Nasıl ki bir kimsenin, sevdiği kimse için zor ve meşakkatli işler yapsa dahi hoşuna giderek yapması gibi; namazı hakkıyla kılıp Kur’ân ile yolumuza devam edersek, bunu Allah için yerine getirmiş olur ve bu durumdan mutluluk duyarız. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de;

”الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ“

“Onlar öyle kimseler ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar.”²²⁴

Namazı hakkıyla ve dosdoğru eda edenlerden, Kur’ân bilinciyle yaşayanlardan olursak biliriz ki bu dünyadaki mal ve mülkün, Allah’ın rızası için sadece birer araç ve geçici meta olduğunu anlamış oluruz. Asıl kazancın ahirette olduğunu idrak ederiz. İbadet esnasında Rabbimizle beraber olmanın huzur ve mutluluk hali, bir kelebeğin bir ampulün çevresinde dolaşıp oraya ulaşmak için kendini feda etmesine benzer. Eğer namazı hakkıyla kılsak bu durumu anlamış oluruz. O zaman yaşantı, bizim için cennet haline gelir.

Namaz, insanın, sadece dünyasını değil aynı zamanda ahiretini de kurtarmasının en önemli vesilelerindendir. Bu durum Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinde farklı şekillerde ifade edilmiştir: *“Namaz, devam eden kimse için kıyamet gününde nur, delil ve kurtuluş sebebi olur. Namaza devam etmeyen ise kıyamet günü nuru, delili ve kurtuluşu olmayacaktır.”²²⁵* *“(Kıyamet gününde) kulun ilk önce hesaba çekileceği şey,*

²²⁴ Hac, 22/35.

²²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 169.

namazdır.”²²⁶ “Cennetin anahtarı namazdır.”²²⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu hadisleri, aslında Kur’ân’daki şu ayetlerin değişik ifade ve izahlarıdır.²²⁸ “İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.”²²⁹ “Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velileridir, namazı dosdoğru kılarlar. İşte onlara Allah rahmet edecektir.”²³⁰ “Namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”²³¹

Namaz gibi belirli zaman aralıklarıyla yapılan ibadetler, hayatı düzene koyar. Namazın hayatımızı tertip etmesinin sebebi günün belirli vakitlerine yayılmış olmasıdır. Aslında namaz vakitleri, namaz kılan bireyler için bir zaman ve çalışma programıdır. Böylece birey günlük çalışma programını, hayatı belli bir düzen içerisinde belli zaman dilimlerine bölerek değerlendirmeyi öğrenecek; başarıyı ve tatmin dolu bir yaşamı yakalayabilecektir. Çünkü namaz kılan fert kalben ve ruhen Allah’a karşı vazifesini yerine getirdiği için her zaman huzurludur. O yüzden Hz. Muhammed (s.a.v.) namaz hakkında: “Namaz gözümün nuru kılındı”²³² buyurmuştur. Mümin namaz kıldığı sürece vazifesini yerine getirmenin mutluluğu içinde yaşar. Ruhu daralmaz, namazını dosdoğru kılan bireyi, rahatsız edecek ufak olaylar streslere sürükleyemez. Zorluklar ve güçlükler, imkânsızlıklar karşısında ümitsizliğe kapılmaz. Aynı zamanda birey manevî huzur ve mutluluk içerisinde hayatını sürdürecektir ve olabildiğince stresten uzak olabilecektir. Hayatı düzenli olduğu için insanlarla muhabbeti de o oranda iyi olacaktır. Ayetlere de baktığımızda namazını dosdoğru kılan bir Müslüman, bir insana söz verdiğinde sözlerine riayet edecek, stresten uzak kaldığı için de ahlâkı güzelleşecek aynı zamanda daha yumuşak bir tabiata bürünecektir. Aynı zaman da bu dünyası güzel olduğu gibi ahirette Allah, bu kullarını cennete koyacağını söz vererek müjdelemiştir. Bu konuda hadisi şerifte: “Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Küçümsemeden her kim bu namazları tam kılarsa Allah ona, kıyamet gününde Cennete koyacağına dair kesin

²²⁶ Nesâî, *Muharebe*, 2; İbn Mace, *İkâmet*, 202.

²²⁷ Tirmizî, *Taharet*, 1.

²²⁸ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 157.

²²⁹ Bakara, 2/277.

²³⁰ Tevbe, 9/71.

²³¹ Fatır, 35/29.

²³² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 128, 199, 285; Nesâî, *İşretü'n-Nisâ*, 1.

söz vermiştir. Kim de onları hafife alarak eksik şekilde yapıp gelirse, Allah katında ona verilmiş bir söz olmaz. Dilerse onu azaplandırır, dilerse bağışlar”²³³ buyurmuştur.

1.4. Namaz ile Temiz ve Sağlıklı Kalmak

Göz aydınlığımız olan namaz ibadetini, huşû içerisinde idrak ettiğimiz takdirde namaz ibadeti bizi, bütün kötülüklerden alıkoyar, diğer insanlara karşı kibirlenmekten engeller ve her halimizde tevazu sahibi olmamızı sağlar. Kişi en değerli organı olan gözünü ve göz nurunu nasıl koruyup gözetiyorsa, ondan daha dikkatli bir şekilde namazı koruyup kollaması, huşû içinde kılması gerekir. Böyle devam ettiğimiz müddetçe Rabbimizle görüşmenin hazzını yakalar ve mutlu oluruz. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de,

”أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ“

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor.”²³⁴

Birçok müfessir, bu ayette yer alan “salât” (namaz) sözcüğü ile Kur’ân’a işaret edildiğini belirtmişlerdir, bu görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü “salât” sözcüğünden önce, “Sana vahyedilen kitabı oku” ibaresinin bulunduğu bir yerde, “salât” sözü ile Kur’ân’ın kastedilmesi uzak olan bir ihtimaldir. Bazı müfessirler de şu şekilde belirtmişlerdir: “Salât” sözcüğüyle, namaz ibadetinin mutlak fuhuştan ve kötülüklerden engelleyeceği anlamı kastedilmiştir. Dosdoğru kılınan namaz, her zaman için insanı fuhuş ve kötülüklerden alıkoyucudur.

Bu konuda Râzî şu açıklamalarda bulunmuştur: “Eğer mükellef riya için namaz kılmış olsa, namazı şer’an sahih olmaz, yeniden kılması gerekir. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü insan, hem namaza, hem serinlemeye niyet ederek abdest alırsa, namazının sahih olmayacağı ileri sürülmüştür. Namaz şu yönlerden, insanı fuhuş ve

²³³ Ebû Dâvûd, *Vitir*, 2; Nesâî, *Salât*, 6; İbn Mâce, *İkâmet*, 194.

²³⁴ Ankebut, 29/45.

münkerden alıkoyar. Kul, Allah rızası için namaz kıldığında, Allah'ın kulu olur, bu kimse için, namazı kılan kimsenin makamı gerçekleşmiş olur ve bu makamda Rabbine münacatta bulunur. Binaenaleyh bu kimsenin, Allah'a ibadeti bırakıp, kovulmuş o şeytanın itaatine girmesi imkânsızdır. Fakat fuhuş ve münker işleyen kimse, şeytana itaat etmektedir. O halde bu demektir ki namaz kişiyi fuhşiyâtta ve münkerâtta alıkoyar. Çünkü o namaz kıldığında takva elbisesini giymiştir. Zira o, Allah'ın huzurunda durmakta ve tıpkı heybetli bir hükümdarın gözü önünde huzurunda bulunan kimse gibi, sağ elini sol elinin üzerine koymuştur. Takva elbisesi, kalbe nispetle, altınla yaldızlı ipek elbisenin bedene nispetinden daha yüce, en hayırlı bir elbisedir. Artık böyle bir elbise giyinmiş kimsenin fuhuş ve münkerât pislikleri ile bilfiil uğraşması imkânsız olur. Hem sonra namaz, her gün devam etmektedir. Dolayısıyla bu, takva elbisesi ile giyinik olma durumu da devam etmektedir. Binaenaleyh bu kişinin, fuhuş ve münker pisliklerinden sakınması da devam etmektedir.”²³⁵

Namaz ibadeti, yalnızca Yüce Allah ile kulları arasında vuku bulan bir ilişki biçimi değildir. Aynı zamanda namazını dosdoğru kılan bireyi olumsuz davranışlardan ve her türlü kötülüklerden de uzak tutar. Bundan dolayı Kur'ân'da Yüce Rabbimiz, “Gerçekten namaz, kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar”²³⁶ buyurarak bunu ifade etmektedir. Ayrıca kulun, günün belli vakitlerinde Allah'ın huzuruna çıktığını düşünmesi, kulu O'nun rızasına uygun davranışlar sergilemeye yöneltmekte, bu şekilde namaz ibadeti bu yönüyle kötülüklerle karşı set çekmektedir.²³⁷

Yine Kur'ân'da, “İnsan çok hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır, ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır, ancak namaz kılanlar müstesna”²³⁸ ayetleri de namazın insana kazandırdığı ahlaki mertebelere ve olgunluğa dikkat çekmektedir. Çünkü namaz ibadeti, insanın ruhunu her türlü manevi kirlerden arındırır.²³⁹ Bu yüzden Hz. Muhammed (s.a.v.), “Birinizin kapısı önünde günde beş defa yıkandığı bir nehir olsa, o kimsede kir namına bir şeyin kalabileceğini düşünebilir misiniz?” diye sorar. Sahabe, “Hiç kir kalmaz” şeklinde cevap verir. Bunun

²³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 31-35.

²³⁶ Ankebut, 29/45.

²³⁷ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 155.

²³⁸ Mearic, 70/ 19-22.

²³⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 155.

üzerine Peygamberimiz, “İşte beş vakit namaz da böyledir, Allah bu namazlarla günahları yok eder”²⁴⁰ buyurur.

Bir havuzdaki su temiz olursa musluklarından temiz su akacağı gibi biz de Müslüman olarak namaz tasavvurunu kavrayarak namazı eda edersek hal ve hareketlerimiz de iyi ve güzel olur. Yüce Allah’ı unutmak, bütün kötülüklerin başlangıcı ve her türlü günah ve çirkinliğin kaynağı haline gelir. Kalplerde yüce Rabbimizi ve ahiret hayatını hatırlatacak bir uyarıcı gereklidir. İşte bu uyarıcı da günde beş defa kılınması gereken namaz ibadetidir. İnsan namaz ibadeti görevini yerine getirmekle Yüce Allah’a bağlanır, O’nu devamlı olarak hatırında canlı tutar. Her namaz ibadetini eda ettikçe yaratıcısı olan Yüce Allah’ı hatırlar. Bu hatırlama da namazını dosdoğru kılan bireyi günahlara karşı muhafaza eder ve uyarır.

Yine namazı dosdoğru kılan müminler, hem kendileri kötülüklerden uzak durur hem de güzel bir kokunun etrafına da güzel kokuları yayması gibi etrafındaki insanların da kötülüklerden uzak kalmasını sağlar. Ve yeryüzünde Allah’ı temsil ederler. Ayeti kerimede, “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlara Allah, merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”²⁴¹ buyrulmaktadır.

Mümin, Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla zorluklara karşı sabretmelidir. Çünkü toprak nasıl kış mevsimini geçirdiğinde ilkbaharda çiçek açıyorsa bizler de zorlukların ardından kolaylıkların doğacağını bilmeliyiz. Özellikle namazları vakitlerinde adabına uygun olarak kılmalıyız. Allah’ın kendilerine vermelerini emrettiği mallarının bir kısmını gizli veya (riya olmaksızın) aşikâr olarak ihtiyaç sahiplerine vermeliyiz. Cahilliği yumuşak huylulukla, eziyet ve güçlülükleri de sabırla savmayı öğrenmeliyiz. Bir nevi kötülükleri yok etmek için iyilik yapmalıyız. Hadiste şöyle buyrulmuştur: “Kötülüğün peşinden iyilik yap ki, onu silsin.”²⁴² İşte böyle kişiler için ahirette güzel bir ecir vardır.

²⁴⁰ Buhârî, *Mevâkitü’s-Salat*, 6; Müslim, *Mesâcid*, 283.

²⁴¹ Tevbe, 9/71.

²⁴² Tirmizî, *Birr*, 55.

Yağmurun düştüğü yerleri yeşerterek güzelleştirip temizlemesi gibi namazını dosdoğru kılıp Allah için yoluna devam eden müminler de hem dosdoğru hayatlarına devam ederler hem de etrafındaki insanları da kötülüklerden arındırarak temiz kalmalarını sağlarlar. Bunları yapan müminler karşılıksız olarak insanlara yardımcı olurlar. Çünkü karşılıklarını Allah katında bulacaklarını bilirler ve bu konuda Allah'ın adaletine sonsuz olarak güvenirler. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de, *“Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür”*²⁴³ şeklinde buyrulmaktadır.

Namaz ibadetinin Müslüman üzerindeki bir etkisi de, günün beş ayrı vaktinde²⁴⁴ yerine getirilmesi dolayısıyla zamanı kollamasını sağlayarak hayatını belli bir programa sokmasıdır.²⁴⁵ Bu konuda Kur'an'da da, *“Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür”*²⁴⁶ buyrulmaktadır.

Bir ezberin hafızada canlı tutulması için sürekli tekrarlanması gerektiği gibi namazı dosdoğru kılmak bilinciyle hareket eden müminler de sabah hayatlarına başlarken dosdoğru bir yol için gidecekleri doğrultuda sabah namazında Allah'a söz verirler ve Allah'tan da bu konuda yardım isterler. Böylece sözleşmeyi yeniler gibi kötülüklere dalmamak için Rablerine söz verirler. Özellikle sabah namazı çok etkili bir etkidir. Çünkü hem insan sakin bir kafayla kalkmış olur hem de bu vakitler temiz ve serin havasıyla sakin zamanlar olduğundan daha isabetli düşünüp tefekkür edecek imkân sağlar. Yatsı namazıyla da gün tamamlanmış durumdadır ve sakin bir zaman dilimi olarak gün içinde yaşadıklarımızı da iyi-kötü gibi yanlarımızı tartarak yanlışlarımızı düzeltme şansını yakalamış oluruz. Özellikle teheccüt vakti yani seher vaktine yakın uyanıp 2-12 arası rekât teheccüt namazını kıldığımızda, Kur'an okuduğumuzda bir çiçeğe su verip canlı kalmasını sağlar gibi kötülüklerimizi fark edip nasıl daha iyi Allah rızası için yaşayabiliriz mesajını yakalamış oluruz. İşte bu zamanlar, bizlere tefekkür için de iyiliklere, hayırlara koşma heyecanı verir. Bir de en önemlisi sakin bir zamanda Rabbimizle görüşüyor olmamızdır, bundan daha güzel bir şey var

²⁴³ Bakara, 2/110.

²⁴⁴ Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 6.

²⁴⁵ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 155.

²⁴⁶ Hûd, 11/114.

mıdır? Teheccüt gibi zaman dilimleri herkesin kolayca yakalamayı başardığı zamanlar değildir. Bu zaman dilimleri aynı zamanda sağlıklı düşünme ve karar verme zamanlarıdır. Bu şekilde tefekkür edip iyiliklere yöneldiğimizde Rabbimiz de bu iyiliklerimizin sevabını eksiltmeksizin aynı zamanda kötülüklerimizi de affedeceği müjdesini bize veriyor. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de;

“وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ”

“Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl. Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür.”²⁴⁷ buyrulmuştur.

Bu ayet hakkında Ebu Hüreyre (r.a.) bizlere şu rivayeti aktarıyor; Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şöyle söylediğini işittim: “Sizden birinin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz?” Oradakiler dediler ki; “onun kirlerinden hiçbir şey bırakmaz!” Peygamberimiz (s.a.v.) “İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah onlar sayesinde bütün hataları siler” buyurdu.²⁴⁸ Yine bu konuda Ebû Ümâme (r.a.) bildiriyor: “Hz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber mescitte idik. O esnada bir adam geldi ve: ‘Ey Allah’ın Resulü, ben bir suç işledim, bana cezasını ver!’ dedi, Hz. Peygamber (s.a.v.) adama cevap vermedi. Adam talebini tekrar etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) yine sükût etti. Derken (namaz vakti girdi ve) namaz kılındı. Hz. Peygamber (s.a.v.) namazdan çıkınca adam yine peşine düştü, ben de adamı takip ettim. Ona ne cevap vereceğini işitmek istiyordum. Hz. Peygamber (s.a.v.) adama: “Eviden çıkınca abdest almış, abdestini de güzel yapmış mıydın?” buyurdu. O, “Evet Ey Allah’ın Resulü!” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Sonra da bizimle namaz kıldın mı?” diye sordu. Adam, “Evet Ey Allah’ın Resulü!” deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.) “Öyleyse Allah Teâlâ hazretleri haddini -veya günahını demişti- affetti” buyurdu.”²⁴⁹

Namaz ibadetinde Yüce Allah’ın huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş ile tevazu duygusunu kazanan birey, insan ilişkilerinde de kibir ve gurur duygusundan

²⁴⁷ Hûd, 11/114.

²⁴⁸ Buhârî, *Mevâkîf*, 6; Müslim, *Mesâcid*, 282; Tirmizî, *Emsâl*, 5; Nesâî, *Salât*, 7.

²⁴⁹ Buhârî, *Hudud*, 27; Müslim, *Tevbe*, 44-45; Ebû Davûd, *Hudud*, 9.

temizlenmeyi başaracaktır. Kur'ân'da Lokman (a.s.) oğluna, namazı emrettikten hemen sonra yersiz gurur duygusuna kapılarak insanlara üstünlük taslamaması ve yeryüzünde küstah bir şekilde gezip dolaşmaması gerektiğini öğütlemiştir.²⁵⁰ Çünkü kibir, gurur ve büyüklenme hali, insanın hata ve eksiklerini görme gücünü görmezden gelmesine sebep olur. Hatalarını düzeltme, eksikliklerini giderme yolunda olan bir birey için haddini bilme ve tevazudan başka kendisini Yüce Allah'ın rızasına ulaştıracak hiçbir araç yoktur.

Rabbimiz, *“Nihayet onların (Nuh, İbrahim, Yakub) peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler”*²⁵¹ buyurarak insanı hayâsızlık ve fenalıklardan koruyan namazı²⁵² terk edenlerin hem dünyada nefsanî arzuların esiri olacaklarını ve ahlâkî değerleri kaybedeceklerini, hem de ahirette şiddetli bir azaba uğratılacaklarını bildirmiş, bizleri bu konuda ikaz etmiştir.²⁵³

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), namaz ibadetini, kul ile küfür ve şirk arasında bir kalkan, koruyucu olarak görmesi,²⁵⁴ dinin direği konumundaki namaz ibadetinin Müslüman bireyi, Allah'ı inkâr etmekten muhafaza ettiğine işaret etmektedir. Hz. Ömer'in (r.a.) valilerine yazdığı tavsiyelerinde; *“Bana göre en önemli vazifeniz namazdır. Onu vaktinde kılan, dinini korumuş olur. Namazlarını ihmal eden, diğer vazifelerini de ihmal eder”*²⁵⁵ demesi, namazın hem koruyucu hem de namaz kılan bireyi disipline edici özelliğini bizlere göstermektedir.

Namaz ibadetini eda etmenin, hastaların eklem romatizmasını önleme noktasında faydalı olabileceğine doktorlar tarafından dikkat çekilmiştir. Ayrıca rükû esnasında sırt ve mide kasları takviye edilir. Midenin üzerindeki yağların giderilmesi sağlanır. Bağırsaklar, hareket ederek kabızlık önlemiş olur. Namazdaki tüm hareketler kalbin çalışmasına etki ederek kanın vücudun en uç noktalarına gitmesini hızlandırır. Bununla birlikte sinirlerin hareketini sağlayıp rahat ettirir. Secde esnasında beyne daha çok kan

²⁵⁰ Lokman, 31/18.

²⁵¹ Meryem, 19/59.

²⁵² Ankebut, 29/4 5.

²⁵³ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 153.

²⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 370; Tirmizî, *İman*, 9.

²⁵⁵ İmam Mâlik, *Muvatta*, *Vukut*, 1.

dolaşımı sağlandığından uykusuzluğu da giderir. Aynı zamanda secde de taze kanla temizlenen beyin zindeleşip namaz kılan kişide bunamayı engeller. Günde kırk rekât namaz kılmak ile seksen secde eden vücudun ömür boyu bu hareketi ağır ağır yaptığı hesap edilirse bütün bedenin dengeli hareketlere kavuştuğu anlaşılır. Bu konu ile ilgili İstanbul Tıp Fakültesi'nde yapılan bir araştırmanın verileri de bu konuyu açıkça desteklemektedir: “1980 yılında yapılan bir araştırmada, diz eklemi romatizması olan ve namaz kılan 30 hasta ile yine diz eklemi romatizması olan ve namaz kılmayan 30 hasta karşılaştırıldı. Namaz kılanlarda şikâyetler ve hastalık belirtileri 50 yaşından sonra ortaya çıkarken, bu hastalık namaz kılmayanlarda 40 yaşından itibaren görülüyordu. Namaz kılanların eklemde 10 derecelik hareket kısıtlanması varken, kılmayanlarda bu kısıtlama 25 dereceye ulaşıyordu. Bu araştırmaya katılanlardan namaz kılanlar, 10 basamaklık merdiveni ortalama 22 saniyede çıkarken, kılmayanlar 34 saniyede çıkabiliyorlardı.”²⁵⁶ Namaz ibadeti hakkında hangi araştırma yapılırsa yapılsın bundan daha güzel sonuçlar elde edileceğine muhakkak gözüyle bakılabilir.

Bir sağlık kurumu olan Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi Profesörü Hans Tischer, ünlü bir ortopedi uzmanıdır. Bu bilim adamı, kendi alanıyla ilgili bir hareketler zinciri olan namazı incelemiş ve şöyle bir yargıya varmıştır: “Müslümanların namazı ortopedik açıdan bacaklar, diz, kalça ve ayak bilekleri hatta parmak eklemlerine varıncaya kadar vücudun her eklemine hareket ettirir. Ayrıca boyun, omuz, kol, bacak, sırt ve karın kaslarının tümünü büyük bir ahenk içinde kasılıp yumuşatmakta ve böylece tam bir sağlık kaynağı olmaktadır. Üstelik tüm bu faydalı hareketler günde beş defa tekrarlanmaktadır. Vücut için bundan daha faydalı daha rahatlatıcı bir hareketler topluluğu düşünülemez.”²⁵⁷ Düzenli bir şekilde eda edilen namaz, bütün bu arızaların en mükemmel önleyicisi haline gelir.

Ayet ve hadisi şeriflerden de anlaşıldığı gibi Namaz, insanları maddî ve manevî kirlilerden arındıran, nefsanî arzu istek ve kötü duygulardan temizleyen bir ibadettir. Fert namazla yavaş yavaş kemal noktasına ilerleyerek olgun bir insan olur. Devamlı namaz kılan birey, nefsanî arzu ve isteklerini kontrol altına alır. Her zaman kendisi ve insanlık için iyi ve yararlı işler yapma yolunda güzel adımlar atar. Çünkü namaz ibadeti, her an

²⁵⁶ <http://www.namazzamani.net/turkce/namazin-sagligimiza-faydalari.htm>, 16.02.2018.

²⁵⁷ <http://www.namazzamani.net/turkce/namazin-sagligimiza-faydalari.htm>, 16.02.2018.

bizi Allah'a kavuşturan bir ibadettir. Her an Allah'la beraber olan bir kişinin kötülöklere yönelmesi mümkün değildir. Namaz ibadeti, bireyi düzenli bir hayat sürmeye, işlerinde düzenli ve tertipli davranmaya sevk eder. Dünya hayatında bireyi yaratılış gayesinden alıkoyan gafletten uzak tutarak, ruhu gerçek doyuma getirir. Birey namaz ibadeti sayesinde yumuşak huylu ve her hareketinde aşırılıklardan uzak kalır. Bunun neticesi ile de birey, sürekli olarak iyi şeyleri düşünmeye yönelir.

2. Zekât

“ز - ك - ي” (z - k- y) kökünden türeyen zekât kelimesi, lügatte; “artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak” gibi anlamlara karşılık gelir.²⁵⁸ Bu manalara baktığımızda zekâtın malı artırdığı sonucuna ulaşmaktayız. Nitekim Kur'ân'da, “Siz hayır yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerini doldurur. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır”²⁵⁹ ayetiyle zekâtın “artmak, bereketli kılmak, çoğalmak” gibi manalara tekabül ettiğini görürüz. Zekât, aynı zamanda temizliğe de işaret etmektedir. Nitekim başka bir ayette “Bunun içindir ki, Ey Peygamber! Bundan sonra artık o müminlerin mallarından zekâtı al ki bununla onları günahlarından temizleyesin, onların sevaplarını artırıp yüceltesin”²⁶⁰ buyrularak zekâtın aynı zamanda temizlemek manasına geldiğine işaret edilir.

İbn Manzûr (ö.711/1311), zekât kelimesinin “artmak, çoğalmak” anlamına geldiğini belirttikten sonra şöyle misal verir; “ارض زكية” “güzel ve verimli toprak” manasına gelir. Bu misalde olduğu gibi “zekât” artmak, çoğalmak gibi manalara tekabül eder. Yine, “رجل زكي” ifadesi “iyi, temiz insan” manasına gelir. Bu da zekât kelimesinin temizliğe de işaret ettiğinin gösterir.²⁶¹ Zemahşerî de “رجل زكي” sözünün, kişinin iyilik ve hayır yönünden daha baskın olduğuna işaret ettiğini belirterek, “tarafımızdan ona kalp yumuşaklığı ve temizlik de (verdik)”²⁶² ayetini, buna delil olarak vermektedir.²⁶³

²⁵⁸ Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâgâ*, Dâru Sâdır, Beyrût 1992, 273; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 358-359.

²⁵⁹ Sebe, 34/39.

²⁶⁰ Tevbe, 9/103.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 358.

²⁶² Meryem, 19/13.

İsfehânî'ye göre zekât kelimesinin kökü olan “zekâ”, Rabbimizin bereketi dolayısıyla meydana gelen artma anlamındadır. Bu da hem dünyevî hem de uhrevî meşguliyetlerimizde artma ve çoğalma manasındadır. İsfehânî, Arapçadaki, زكي الزرع ifadesinin, ekinin artması, çoğalması ve bereketlenmesi manasında olduğunu da belirtmiştir.²⁶⁴

İsfehânî, zekâtın terim manasının, “insanın malından, fakirlere haklarının verilmesi” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Buna göre zengin, ihtiyaç sahibine belirli oranda malından vermesi manasına gelen zekâta bu ismin verilmesi, Rabbimizden bereketin, malın çoğalmasının, artmasının dilenmesi ya da zekâtın verilmesi sonucunda bireyin nefsinin, iyilik ve hayır yapmaya sevk etmesi, aynı zamanda bireyin nefsinin arındırmayı ve temizlemeyi sağlaması içindir.²⁶⁵ Zekât, Yüce Rabbimizin “*Muhakkak ki; sadaka, Allah'tan bir farz olarak fakirler ve miskinler (yoksullar) ve memurlar (zekât toplayıcılar) içindir. Ve kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara ve kölelere (harcamaya) ve borçlulara ve Allah yolunda (olanlara) ve yolculara aittir*”²⁶⁶ buyurmak suretiyle farz kıldığı bir ibadettir. Zekât, burada belirtilen sınıflara ulaştırılmak üzere Rabbimizin farz kıldığı, İslami ölçülere göre varlıklı sayılan bireylerin malından infak edilen belirli paya verilen isimdir.²⁶⁷

2.1. Zekâtın Müslüman Birey Açısından İfade Ettiği Anlamlar

İslam dini toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya âzâmi derecede önem vermiştir. Toplumda huzurlu yaşanabilmesi ve ekonomik dengenin sağlanabilmesi adına Yüce Allah bazı ibadetlerle yardımlaşmayı Müslüman bireylere gerekli tutmuştur. Bu ibadetlerden birisi de zekâttır. Yüce Allah, zekât vermeyi akıllı, ergenlik çağına gelmiş ve dinen zengin Müslümanlara emretmiştir. Bu konuda ayetleriyle gerekli uyarılarda bulunmuştur. Bu ayetlerden birisi şöyledir:

²⁶³ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, 273.

²⁶⁴ İsfehânî, *Müfredât*, 380.

²⁶⁵ İsfehânî, *Müfredât*, 381.

²⁶⁶ Tevbe, 9/60.

²⁶⁷ el-'Acem, Refîk, *Mevsûatu Mustalahâti'l-Fıkh 'inde'l-Muslimîn*, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1998, I, 745; el-Kardâvî, Yusuf, *İslam Hukukunda Zekât*, Kayihan Yayınları, İstanbul 1984, I, 54, (Çev: İbrahim Sarmış).

“وَمَا أُمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ”

“Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur.”²⁶⁸

“Namazı kılmak” bedenî ibadetlerin en hayırlısını eda etmek demektir. “Zekâtı vermek” ise fakirlere ve muhtaçlara ihsanda bulunarak Allah’ın verdiği rızıklardan infak etmek demektir. Yukarıdaki ayette “en doğru din, işte budur” ibaresiyle âdil ve hâkim dine işaret ediyor. Zührî ve Şafî gibi birçok imam bu ayeti amellerin imânî olgunluğuna delil getirmişlerdir. Bunun içinindir ki Yüce Allah “oysa onlar; doğruya yönelerek dini yalnız Allah’a tahsis ederek O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardır. En doğru din de işte budur” buyuruyor.²⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de müşrikler hakkında “tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir”²⁷⁰ buyrulması, zekâtın Müslüman olmanın en belirleyici unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) de zekâtı İslam’ın beş temel şartları arasında değerlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: “İslam beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.”²⁷¹

Kur’ân-ı Kerîm’de, “sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: ihtiyaç fazlasını”²⁷² ayetiyle ancak belli bir miktarda mal sahiplerinin zekâtla yükümlü olduğu haber verilmiştir. Aynı şekilde Allah yolunda yapılan hayırlarda, “ne elin sıklığı, ne de büsbütün açık olması”²⁷³ istenmiştir. Müminlerin dengeli hareket etmelerine yönelik bu ikaz, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashabına tavsiyeleri ile zihinlerde iyice yer edinmiştir.²⁷⁴ Yine bu konu hakkında, bütün malını getirip Allah yolunda harcamak isteyen Ebû Hüseyin es-Sülemî’yi kastederek Allah Resulü, “biriniz, sahip

²⁶⁸ Beyyine, 98/5.

²⁶⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, XV, 8562-8563.

²⁷⁰ Tevbe, 9/11.

²⁷¹ Müslim, *İmân*, 21.

²⁷² Bakara, 2/219.

²⁷³ İsrâ, 17/29.

²⁷⁴ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 456.

olduğu bütün malını getirip, “Bu, sadakadır” diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Zekâtın en hayırlısı, verildikten sonra sahibini muhtaç duruma düşürmemeydir’²⁷⁵ buyurmuştur. Zekât veren kişi, belirlenen miktarı infak ettikten sonra fakir duruma düşmemelidir.²⁷⁶ Bu sebeple verilecek zekât miktarı hesaplanırken ailenin temel ihtiyaçları²⁷⁷ ve ticaret ehlinin demirbaş malzemeleri²⁷⁸ nisap miktarına dâhil edilmemiştir.²⁷⁹

Hiz. Peygamber (s.a.v.), Veda Haccı öncesinde yakın dostlarından Ebû Musa el-Eş’arî ve Muaz b. Cebel’i Yemen bölgesine göndermeye karar verdi. Onları çağırıp durumu anlattıktan sonra şu tavsiyelerde bulundu; *“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!”*²⁸⁰ Ardından Muaz’a döndü ve dinî emirler hususunda şöyle buyurdu; *“Sen Ehl-i kitap (Hıristiyan) olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları önce Allah’tan başka ilah olmadığını ve benim O’nun elçisi olduğumu kabule davet et. Bu konuda itaat ederlerse, onlara günde beş vakit namazın farz olduğunu haber ver. Buna da itaat ederlerse Allah’ın kendilerine zekâtı farz kıldığını ve zekâtın zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını haber ver. Bunu da kabul ederlerse kendilerinden zekât al. Ancak zekât tahsil ederken mallarının en değerlisini alma! Mazlum kimselerin bedduasından da sakın. Çünkü Allah ile mazlumun duası arasında perde yoktur.”*²⁸¹ Anlaşıldığı üzere namaz ibadetinden sonra zekât ibadetinin ehemmiyetini görüyoruz. Zekât ibadetinin uygulaması açısından da kolaylık ve güzelliğin ön planda tutulduğunu anlıyoruz.

İslam dini, namazla müminleri bir araya getirerek Müslümanların birbirlerini tanımalarına fırsat verir. Bu şekilde birbirlerini tanıyan müminler, aralarında zayıf ve fakir olanları fark edip zekâtlarıyla veya yardımlarıyla birbirlerine yardımcı olurlar. Bu şekilde fakir, zengini kıskanıp haset etme yerine onu daha fazla sever ve aralarında sevgi bağı oluşur. İnsanın bütün uzuvları nasıl beraber yaşayıp bir arada kalıyorsa müminler de namazla bir araya gelir, zekâtlarıyla da rahatsız olan uzuvlarını tedavi

²⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 39.

²⁷⁶ Müslim, *Zekât*, 95; Buhârî, *Zekât*, 18.

²⁷⁷ Buhârî, *Zekât*, 45.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 5.

²⁷⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 456.

²⁸⁰ Buhârî, *Meğâzî*, 61.

²⁸¹ Müslim, *İmân*, 29; Buhârî, *Zekât*, 63.

ederler. Böylece müminler arasında birlik, beraberlik, kardeşlik gibi duygular yerini bulur. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur:

“وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ”

“*Namazı (dosdoğru) kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”²⁸²

Bu ayetin, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namaz ibadetinin rükün ve şartlarını beyan ettikten sonra geldiğini söylemişlerdir. Sanki Yüce Allah, “*Şu iyice bildiğiniz namazı dosdoğru kılınız*” buyurmuştur.²⁸³ Yine bu ayette namaz ile beraber özellikle zekât ibadetini yerine getirmemiz de bizden istenmiştir. Ayetlerde namaz ve zekât ibadeti, özellikle art arda geçer. Çünkü hem namaz hem de zekât ibadeti bizleri ruhen kemale erdirir. Yüce Allah, namaz ve zekât ibadetini, dosdoğru bir şekilde yerine getirmemizi istiyor. Zekâtı verirken de güzellikle yerine getirmemizi vurguluyor. Nitekim Yüce Allah, “*Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın*”²⁸⁴ buyuruyor.

2.2. Zekât İle Malın Bereketli Kılınması

Zekâtın malı çoğaltıp bereketlendirdiğine yukarıda işaret etmiştik. Toprağa atılan tohumların Yüce Allah tarafından yeşertilip çoğaltıldığına işareten Kur’ân’da “*Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız*”²⁸⁵ buyrulmaktadır. Bu ayetle gerek insanlara ve gerekse de bütün mahlûkata her türlü nimeti verenin Yüce Allah olduğunu anlıyoruz. Ekilen ürünleri, taptaze ve farklı farklı güzelliklerdeki meyve ve

²⁸² Bakara, 2/43.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 472-473.

²⁸⁴ Bakara, 2/262- 264.

²⁸⁵ Vakıa, 56/63-65.

hububatları yerden çıkarmaya bizim gücümüz yeter mi? Elbette ki yetmez. Bize verilen bütün bu nimetleri muhtaç kişilere ulaştırmaya aracı olduğumuzda, Yüce Allah hem bu dünyada, o infak edilen rızkın yerini fazlasıyla doldurur hem de ahirette mükâfatını tastamam verir.

” قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ “

“De ki; *“Hiç kuşkusuz Rabbim dilediği kuluna bol servet verir ve dilediği kulun rızkını kısar. Siz hayır yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerini doldurur. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*²⁸⁶

Yüce Allah, bu ayette, muhtaç kişilere harcanan malın, daha dünyada iken maddi karşılığını fazlasıyla vereceğini vaat ediyor ve aynı zamanda ahirette de sevabını vererek malın yerini dolduracağını müjdeliyor. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu konuda şöyle buyuruyor: *“İnsanların eriştikleri hiçbir sabah yoktur ki o vakitte iki melek gökten inip biri “Ey Allahım! Sen, infak edene karşılığını ver!” Diğeri: “Ey Allahım! Sen, harcamayıp elinde tutanın malını telef et!” demesinler.”*²⁸⁷

Yine başka bir ayette Yüce Allah şöyle buyuruyor:

” مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبَلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “

*“Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli, yedi başak veren, her başağında yüz tanesi bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah (ihsanı) geniş olan ve hakkıyla bilendir”*²⁸⁸

Kelbî (ö. 146/764) bu ayetin nüzûl sebebi olarak şu rivayeti aktarmaktadır; “Bu ayet Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf hakkında nazil olmuştur. Abdurrahman b.

²⁸⁶ Sebe, 34/39.

²⁸⁷ Buhârî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57.

²⁸⁸ Bakara, 2/261.

Avf, Resûlullah'a (s.a.v.) sadaka olarak dört bin dirhem getirip verdi ve dedi ki: Sekiz bin dirhemim vardı. Kendim ve ailem için dört bin dirhem alıkoydum ve dört bin dirhemi de Rabbime borç veriyorum." Hz. Peygamber (s.a.v.) ona, "Alıkoyduğuna da verdiğiğine de Allah bereket ihsan etsin" dedi. Hz. Osman ise şöyle demişti; "Tebûk gazvesinde teçhizatı bulunmayanları teçhizatlandırmayı üzerime alıyorum. Daha sonra semerleri ile bin deve vererek Müslümanları teçhizatlandırdı. Kendisinin olan Rûme kuyusunu Müslümanlara tasadduk etti. İşte bu ayet-i kerime ikisi hakkında nazil oldu." Ebu Said el-Hudrî şöyle demiştir; "Resûlullah'ın (s.a.v.) ellerini kaldırıp Osman'a, "*Rabbim gerçekten ben Osman b. Affan'dan razı oldum, sen de ondan razı ol*" diye dua ettiğini gördüm. Tan yeri ağarınca kadar ellerini bu şekilde açıp durdu. Yüce Allah da, "*Allah yolunda mallarını infak edenlerin hali...*" mealindeki bu ayeti indirdi.²⁸⁹

Ayette anlatılmak istenen, "*mallarını İnfâk edenlerin sadakalarının hali, bir tohumun hali gibidir*" şeklindedir. Bunun "*mallarını infak edenlerin hali, bir tohumu ekenin hali gibidir*" şeklinde olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde Yüce Allah, insanlara, mallarını infak etmeyi teşvik etmektedir. Çünkü malları başkalarına ulaştırmakla ihtiyaç sahibini ihtiyaçtan kurtarmak, toplumun refahını gerçekleştirmenin temelidir. Muhtaç kişilerin şeref ve haysiyetini muhafaza etmek için, muhtaç kişilere saldıranların saldırganlığını önlemek için kullanılacak en önemli araçtır. Malını vermekte cimrilikle davranan her bir toplum mutlaka zelil olur, köleleştirilir, diğer toplumlar ona vahşi bir iştahla saldırır. Süddî, İbni Ömer'in şöyle dediğini haber vermektedir: "Bu ayet nazil olunca Resûlullah (s.a.v.), "*Rabbim! Ümmetime daha fazlasını ver*" diye dua etti. Bunun üzerine, "*Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir? O verdiği ona kat kat arttırır*"²⁹¹ ayeti nazil oldu. Resûlullah (s.a.v.) yine "*Rabbim! Ümmetime daha da artır*" diye dua edince, bu sefer, "*sabredenlere ecirleri muhakkak hesapsız verilir*"²⁹² ayeti nazil oldu."²⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın rızası gözetilerek temiz bir şekilde infak edilen bir mal, Yüce Allah'a verilmiş bir borç olarak sayılmakta ve karşılığının kat kat

²⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 303; Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, II, 43-44.

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 475.

²⁹¹ Bakara, 2/245.

²⁹² Zümer, 39/10.

²⁹³ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, II, 44.

fazlasıyla yine yüce Rabbimiz tarafından ödeneceği bizlere haber verilmektedir.²⁹⁴ Şeytan, insana Yüce Allah yolunda bir malı infak etmekle fakir olacağı şeklinde vesveseler vermekte,²⁹⁵ Yüce Rabbimiz ise sadece O'nun rızası için infak edilen malların yerini fazlasıyla doldurduğunu²⁹⁶ ve infak edilen her zekâtın karşılığının ödeneceğini²⁹⁷ müjdelemektedir. Peygamber Efendimiz de müminlere zekât vermekle mallarının azalmasından korkmamaları hususunu şu şekilde izah eder: “*Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez.*”²⁹⁸ Malın artma ve azalma ölçüsünün sadece miktarla ilgili olmadığı tefekkür edilirse, görünürde eksilmiş gibi olan bir malın, aslında o mal, zekâtı ödendiği için bereketlenip daha verimli hale geldiği veya geleceği anlaşılır. “*Allah, verilen sadakaları/zekâtları artırır*”²⁹⁹ ayeti de bu durumu en güzel şekilde bizlere haber vermektedir.

Muhtaç kişilere karşı başa kakmadan ve eziyet etmeden Allah yolunda infak etmek, Yüce Rabbimizin rızasını kazanmaya vesiledir. Bu konuda Yüce Allah, “*Allah yolunda mallarını infak edip de sonra harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve bir eziyet katmayanların Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlar için hiç bir korku yoktur ve onlar üzülmeler de*”³⁰⁰ buyuruyor. Yine bu konuyla alakalı olarak başka bir ayette Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Malını insanlara gösteriş olsun diye infak eden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir kimse gibi (olmayın). Onun hali, üzerindeki azıcık toprağı sağanak halinde yağın bir yağmurla sıyrılıp da dümdüz bir taş kesilen kaypak bir kayaya benzer. Onlar kazandıkları hiç bir şeyi de ele geçiremezler. Allah kâfirler topluluğuna hidayet vermez*”³⁰¹ şeklinde buyurarak, insanların, muhtaç kişilere karşı dikkatli olmaları hususunda ikazda bulunuyor.

Mallarını muhtaç kişilere infak edecek olan birey, infak etmenin ardından herhangi bir minnet ve eziyette bulunmayan bireydir. Çünkü başa kakmak ve eziyet etmek, gösteriş yapmak gibi kötü duygularla hareket edecek olan birey, infak edeceği

²⁹⁴ Bakara, 2/245.

²⁹⁵ Bakara, 2/268.

²⁹⁶ Rûm, 30/39.

²⁹⁷ Sebe, 34/39.

²⁹⁸ Müslim, *Birr*, 69.

²⁹⁹ Bakara, 2/276.

³⁰⁰ Bakara, 2/262.

³⁰¹ Bakara, 2/264.

sadakanın sevabını boşa harcamış olur. Yüce Allah, “Biz size ancak Allah’ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne bir teşekkür isteriz”³⁰² ayetinde işaret ettiği şekilde davranmamızı istiyor.

İslam dinine göre başa kakmak büyük günahlardan sayılır. Bu durum muhtaç kişilere yönelik, yapılan iyiliği sayıp dökmek ve bundan dolayı bir tür baskı kurmak, azarlamak şeklinde olur. “Ben sana iyilik yaptım, seni refaha kavuşturdum” ve buna benzer sözler söylemek bu duruma bir misaldir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyuruyor; “Üç kişi vardır ki kıyamet gününde Allah onlara bakmaz: Anne babasına itaat etmeyen, erkeklere benzemeye çalışan, erkekleşen kadın ve deyyus. Üç kişi vardır ki onlar Cennete giremez. Anne babasına karşı gelen, içki içip duran ve verdiği başa kakan.”³⁰³

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinden anlaşıldığı üzere ilim de bir nevi infak etmeye vesiledir. Bu konuda İbni Mes’ûd’tan bize aktarıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah’ın verdiği malı hak yolunda harcamayı başaran kimse. Yine Allah’ın kendisine verdiği ilim ve hikmet ile yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”³⁰⁴ Kısacası birey, bu dünyada gerek malıyla gerekse de ilmiyle infak etmeyi, sadece Allah rızası için gerçekleştirmelidir. Yüce Allah, bu konuda karşılıksız infakta bulunan kimseye, “Onları doğru yola getirmek sana düşmez, ancak Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır amacıyla ne infak ederseniz bu kendiniz içindir. Zaten siz sırf Allah rızasını kazanmak için infak ederseniz, Yaptığınız her hayır amaçlı harcamanın karşılığı size eksiksiz olarak verilir, kesinlikle size haksızlık yapılmaz”³⁰⁵ ayetiyle müjde vermektedir.

2.3. Zekât ve Temizlik İlişkisi Yönünden Bireye Katkısı

Zekât ve sadaka vermenin bireysel ve toplumsal açıdan birçok faydası vardır. Müslüman bireyi, cimrilik ve bencillik gibi kötü huy ve duygulardan kurtarmanın yanı sıra onun malını başkalarının haklarından temizler ve malını korur. İnsan, Yüce Allah’a olan kulluk görevini yerine getirdiği için hem kendi mutlu olur hem de yoksullara

³⁰² İnsan, 76/9.

³⁰³ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, II, 47-50.

³⁰⁴ Buhârî, *İlim*, 15; *Zekât* 5; *Ahkâm* 3; *Temennî* 5; *İ'tisâm*, 13; *Tevhîd* 45; Müslim, *Müsâfirîn*, 268.

³⁰⁵ Bakara, 2/272.

yardım ettiğinden dolayı toplumsal huzuru sağlar. Zekât, Yüce Allah'a şükretmeyi öğretir, kişinin ahlakını güzelleştirir ve yardımlaşma duygusunu geliştirir. Dünyevi karşılık beklemeden sadece Allah rızası için yardım eden kimseler, paylaşma alışkanlığı kazanır. Diğer taraftan da yardımlaşma duygusu toplumun varlığını sağlıklı ve huzurlu bir şekilde sürdürebilmesi için büyük bir önem arz eder. Yardımlaşan toplumlarda toplumsal çatışma önlenir; toplumda barış ortamı sağlanır, zengin ve fakir arasında bir köprü oluşur. Bunun sonucunda güvenli bir ortam olur ve hırsızlık, kıskançlık gibi durumlar azalır. Bu konuda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur;

“خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

*“Bunun içindir ki, ey Peygamber! Bundan sonra artık o müminlerin mallarından karşılıksız harcama denilen zekâtı al ki bununla onları günahlarından temizleyesin, onların sevaplarını artırıp yüceltesin.”*³⁰⁶

İbn Abbas'tan aktarıldığına bu ayetin nüzul sebebi şudur; “Ebû Lübabe ve arkadaşları günahlarını itiraf edip de Allah tövbelerini kabul edince Hz. Peygamber (s.a.v.), mescidin direklerine bağlı olan bu sahabileri çözüp serbest bırakmıştı. Onlar da mallarını getirip, “Ya Resûlallah! Bunlar bizim cihattan geri kalmamıza sebep olan mallarımızdır. Bizim yerimize sen onları tasadduk et, bizim için de istiğfarda bulun” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, “Ben sizin mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım” dedi. Bunun üzerine, “Onların mallarından bir miktar sadaka al” mealindeki ayet indi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine onların mallarının üçte birini aldı.”³⁰⁷ Tebük Gazvesinden geri kalmaları için tevbe edip pişmanlıklarını belirttiklerinde ve bu geri kalmanın sebebinin de mal sevgisi ve mallarını harcamada cimrilikleri olduğunu ikrar ettiklerinde, sanki onlara şöyle hitap ediliyordu: “Sizin bu tevbe ve pişmanlık iddianızda sarf ettiğiniz sözlerinizin doğruluğu farz olan zekâtı verip vermeyeceğiniz noktasında açıkça belli olur. Çünkü bütün iddialar mana ile kesinleşir. Bir kişinin değerli veya değersiz oluşu imtihan esnasında belli olur. Şayet onlar bu zekâtları gönülden verirlerse tövbelerinde sadık oldukları anlaşılır.”³⁰⁸

³⁰⁶ Tevbe, 9/103.

³⁰⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 95.

³⁰⁸ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, VI, 28-29.

Yine bu konuyla alakalı olarak başka bir ayette asıl iyiliğin ne olduğu ve kimlere yardım edilmesi gerektiği bize şöyle bildirilmektedir;

”لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ“

“Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere inanan, O’nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve kölelere mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”³⁰⁹

Zekât ibadeti, muhtaç kişilere yönelik yerine getirildiğinde, muhtaç kişilerin gönüllerinde zengin kişilere yönelik güzel duygular uyanır. Muhtaç sahibi birey, hayata sevinir en önemlisi. Aynı zamanda Yüce Allah’a şükretmek muhtaç kişilerin gözlerinde daha anlamlı hale gelir. Artık muhtaç sahibi birey, zengin Müslüman kardeşlerine yönelik kin, çekememezlik ve haset duygularına kalplerinde yer vermezler. Allah yolunda ilerleyen halis kulun gözüne, dünya malı değerli gelmez. İyilik uğruna ve fakirlik korkusu ummadan infak etmemiz gerektiği hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır;

”وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ“

“Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve

³⁰⁹ Bakara, 2/177.

kötülüğü iyilikle ortadan kaldırırlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır.”³¹⁰

Bu ayette Yüce Allah, aynı zamanda bize karşı merhametini de dile getiriyor. Cahillikten dolayı sergilediğimiz bir kötülüğü, iyilik yapmakla affedeceğini bizi bildiriyor. Yine bu konuyla alakalı olarak; “*şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir/süpürüp götürür. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür*”³¹¹ “*ancak kim zulmeder de sonra kötülüğün yerine iyilik yaparsa, bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım ve çok merhamet edenim*”³¹² buyrulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de, bu hususta şöyle der; “*Kötülüklerin peşinden bir iyilik yap ki, onu silsin.*”³¹³ Ayrıca, yardım etmek için zengin olmak gibi bir şart yoktur. Herkes kendi imkânları dâhilinde başkalarına yardım edebilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur;

“الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ”

“*O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever*”³¹⁴

Burada dikkatimizi çeken şey, zekât ibadetinin yanında öfkelenmemeye de dikkat çekilmesidir. Çünkü insan olarak öfkelendiğimiz zaman kötülük yapmaya daha çok meyilli hale geliriz. Böyle bir durumda ise, gözler doğruları görmez hale gelir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Kuvvetli ve kahraman pehlivan, herkesi yenen kimse değildir. Kuvvetli ve kahraman pehlivan ancak öfke zamanında nefesine mâlik olan ve öfkesini yenen kimsedir*”³¹⁵ buyurmuştur.

Yüce Allah, zekât verenlerden sadece O’nun gayesini gözetenlere ecir vereceğini müjdeleyerek bu ibadetin gösteriş yapılmayacak şekilde yerine getirilmesi gerektiğini

³¹⁰ Ra’d, 13/22.

³¹¹ Hûd, 11/114.

³¹² Neml, 27/11.

³¹³ Tirmizî, *Birr*, 55; Dârimî, *Rikâk*, 74

³¹⁴ Al-i İmrân, 3/134.

³¹⁵ Müslim, *Birr ve Sila*, 107.

vurgulamaktadır.³¹⁶ Bundan dolayı, zekât ibadeti bir “borç/yük” gibi anlaşılmalı, gönülden yerine getirilen bir ibadet haline gelmelidir.³¹⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), bir taraftan fakirlere yönelik yapılan yardımların Yüce Allah tarafından kabul edilip ecrinin de sürekli artacak şekilde değerlendirileceği müjdesini verirken,³¹⁸ diğer taraftan da zekâtı verilmeyen her bir malın, sahibi için acıklı bir azap vesilesi olacağını bizlere hatırlatıyor.³¹⁹

Öncelikle zekât ibadeti, bir taraftan muhtaç durumda olan bireylerin ihtiyacını karşılarken, diğer taraftan da zekâtını veren bireyin şahsiyetini geliştirir. Zekât, hem maldaki kirleri arındırır hem de mal sahibinin kalbine temizliği kazandırır.³²⁰ Muhakkak ki Yüce Allah Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hitaben, “*Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın*”³²¹ buyurmaktadır. Bu ise, zekât ibadetinin bireylere yönelik sağladığı maddi yararları vurguladığı kadar konunun manevî/rûhî boyutuna da bizlere işaret etmektedir. Bu yönden bakıldığında zekât vermek, hem malın hem de nefsin temizlenmesine vesile olmaktadır. Çünkü nefis, cimrilik ve aşırı dünya sevgisi ile doludur.³²²

Yüce Allah, insanlar arasında Müslüman-kâfir şeklinde bir ayırım yapmadan bütün insanlara rızık verir.³²³ Fakat bir insanın elinde mal ve mülkün bulunması o bireyin Yüce Allah katında takva sahibi bir birey olduğu manasına gelmemektedir. Mal sahibini takvalı kılacak olan şey, o nimetlerin değerini bilmesi ve şükürünü yerine getirmesi, yani malında fakirin hakkı bulunduğunu bilerek bu malı infak etmesidir. Bu bağlamda insan, hem evlatlarıyla hem de mallarıyla da imtihan edilmektedir.³²⁴ İnsanların en fazla yanıldıkları konu ve başaramadığı imtihanlardan biri de dünya malına olan aşırı düşkünlükleridir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmetinin böylesine bir mal sevgisine kapılmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.³²⁵

³¹⁶ Bakara, 2/261-274.

³¹⁷ Tevbe, 9/98; Tirmizî, *Fiten* 38.

³¹⁸ Müslim, *Zekât*, 63; Tirmizî, *Zekât*, 63.

³¹⁹ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3; Nesâî, *Zekât*, 20; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 262.

³²⁰ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 457.

³²¹ Tevbe, 9/103.

³²² İsrâ, 17/100.

³²³ İsrâ, 17/20.

³²⁴ Teğabün, 64/15.

³²⁵ Ebû Dâvûd, *Melahim*, 5; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 360.

İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre, “*Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”³²⁶ ayetinin nüzulünden sonra Müslümanlar bu ikaz karşısında tedirgin oldular. Artık çocukları için mal bırakamayacakları psikolojisine kapıldılar.³²⁷ Bunun üzerine Hz. Ömer, “*Ben (konunun aslını öğrenip) sizi rahatlatırım*” diyerek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gitti ve “*Ey Allah'ın Peygamberi! Ashabın, bu ayetin ağırlığı altında eziliyor!*” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun endişesini giderecek şekilde, “*Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı, mirası da sizden sonrakilere kalması için farz kıldı*” buyurdu. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu sözleri karşısında Hz. Ömer, (sevincinden) tekbir getirdi.³²⁸

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), “*Altın, gümüş ve güzel elbiselerin kulu olanlara yazıklar olsun!*”³²⁹ sözünden ne kastedildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu hususta kınanan durum mal sahibi olmak değildir. Aksine, zekâtı verilen bir mala sahip olmanın hem sakıncası yoktur hem de istenen bir durumdur.³³⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.), “*Salih insanlar için temiz mal ne kadar da güzeldir!*”³³¹ şeklinde buyurması da bu durumu göstermektedir.

Zekâtın, malı arındıran bir vasıtaya³³² olduğunu haber veren Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Mallarınızı zekât vererek korumaya alınız!*”³³³ buyurmak suretiyle de zekât ibadetinin manevî bir zırh olduğunu haber vermektedir. Bu Hadis-i Şerif'te, zekâtı verilmediği için temizlenmeyen, içerisinde fakirin hakkı olan bir malın akibetinin hayırlı olmayacağı noktasında bizlere bir ikaz vardır.³³⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Allah, ganimetten haksız yere alınan (haram) bir maldan verilen sadaka ile abdestsiz kılınan namazı kabul etmez*”³³⁵ ve “*Allah güzeldir, ancak*

³²⁶ Tevbe, 9/34.

³²⁷ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Sünenü'l-Kübrâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004, IV, 140, (Thk: Ebû Abdillâh Abdusselâm).

³²⁸ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 32.

³²⁹ Buhârî, *Rîkâk*, 10.

³³⁰ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, II, 458.

³³¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 197

³³² Ebû Dâvûd, *Zekât*, 32.

³³³ Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 542; Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el Mu'cemü'l-Kebîr*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ysz., 2002, X, 128, (Thk: Hamdi Abdulmecid es-Selefi).

³³⁴ Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 268.

³³⁵ Ebû Dâvûd, *Taharet*, 31; Nesâî, *Taharet*, 104.

*güzel olan şeyleri kabul eder*³³⁶ buyurarak, zekât ibadetinin ancak helal ve temiz mallardan kabul edileceğini beyan etmektedir. Bu bağlamda namaz ibadeti açısından abdest ile temizlik nasıl gerekli ise, zekât ibadeti için de malın helal yollardan elde edilmesi gerekmektedir. Böylece zekat ibadeti, toplumda üretim faaliyetlerine manevî ve ahlakî bir boyut kazandırarak, insanlara dürüst iş yapma, helal mal kazanma ve elde ettiği malı infak etme bilinci kazandırmaktadır.³³⁷

Bir meyve ağacının uzun dallarını üzerinden kestiğimizde yanlarından yeni dallar çıkararak ağacın verimliliğini daha çok artırır. Tıpkı bunun gibi mallarımızı Allah yolunda infak ettiğimizde Yüce Allah, yedi yüz kat daha fazla mal vereceğini bildiriyor. Tarlalarda buğday köklerine iyice baktığımızda bazı tanelerde birden çok başağın çıktığını görürüz. İşte bu durum gibi, bizler de bir şey verdiğimizde, zahiren eksildiğini görürüz. Oysa Yüce Allah, karşımıza öyle imkânlar çıkarır ki infak ettiğimizin yedi yüz katına kadar kazanç imkânı verir. En önemlisi de hem bu dünyada infak ettiğimizden fazlasını kazanırız hem de ahiret için birikim yapmış oluruz. Bunların hepsinden daha önemlisi de bir gün biz de muhtaç duruma düşüp yardım bekleyenlerden olabiliriz. Kimse bize yardım etmezse ve bizi dışlarsa acaba kendimizi nasıl hissederiz? Bu gibi durumlar arasında layığı veçhiyle empati kurduğumuz zaman, infak etmenin önemini daha iyi kavramış olacağız.

2.4. Toplumun Birlik ve Beraberliği Açısından Zekâtın Önemi

Toplumun birlik ve beraberliği açısından zekâtın önemi yadsınamaz. Zekâtın, toplumun sağlıklı bir şekilde gelişimine istenen düzeyde katkı sağlaması için, infak edilecek olan malın, severek ve isteyerek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması hayati öneme sahiptir. Sevdiğimiz şeyleri infak etmek bizlere zor gelmemelidir. Muhtaç kişilere, mesela; çocuklarımız büyümüş olup da elbiseleri kendilerine küçük geldiği için, o elbiseleri muhtaç kişilere vermemiz ya da beğenmediğimiz, işimize yaramayacağını düşündüğümüz şeyleri muhtaç kişilere vermemiz yerinde bir davranış değildir. Ya da sevdiğimiz bir şeyi muhtaç kişilere verdiğimiz zaman, gözümüz hala arkada kalıyor olması ne oranda doğrudur? Bu tür tutum ve davranışlar güzel değildir. Kendimizi muhtaç kardeşlerimizin yerine koyduğumuzda acaba nasıl bir duygu hissederiz? Ne

³³⁶ Müslim, *Zekât*, 65.

³³⁷ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 459.

malumdur ki bir gün muhtaç duruma düşmeyeceğiz? O halde yardım etmeliyiz ki Yüce Allah da bize yardım etsin. Nitekim bu hususta Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır;

“لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ”

“Siz sevdiğiniz şeylerden Allah rızası için başkalarına harcamadıkça gerçek erdemliliğe ve hayra ulaşmış olamazsınız.”³³⁸

Bu ayette buyrulduğu üzere bencil davranmak iyi bir davranış değildir. Bu konuda Ebû Hüreyre’den bizlere aktarıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.), *“Allah Teâlâ şöyle buyurdu; “Ey Âdemoğlu! (Allah için) infak et ki sana da infak olunsun!”³³⁹* şeklinde buyurmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bizlere bildirdiği gibi yardım etmeliyiz ki bize yardım edilsin. Birbirimize yardımcı olduğumuzda da birlik, beraberlik ve kardeşlik içinde yaşamış oluruz. Bireyin topluma, toplumun da bireye güveni artmış olur.

Sevdiğimiz şeyleri, Allah yolunda infak etme hususunda birçok haber bizlere gelmiştir. Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri adlı eserde şu örnekler geçer: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) evine bir misafir gelir. Ancak ailesinde ona verecek bir şey bulamaz. Bu sırada Ensârdan bir adam gelir ki bu kişi Zeyd b. Sehl’dir. Misafiri kendi evine götürür. Önüne yemek koyar. Ve karısına da çırayı söndürmesini söyler. Kadın kalkar, çırayı yakıyormuş gibi yapıp söndürür. Zeyd, elini yemek kabının içerisine yiyormuş gibi uzatır, çeker ama hiçbir şey yemez. Misafir tek başına yemeği yer. Zeyd ve ailesi aç ve güçsüz kalırlar. Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.v.) ona der ki: Allah Azze ve Celle sizin dün gece misafirinize yaptığımız şeye hayret etti. Bunun üzerine *“kendileri muhtaç da olsalar başkalarını kendi nefislerine tercih ederler”³⁴⁰* ayeti nazil oldu. Bu olayı Buhârî, Müslim ve başkaları Ebû Hüreyre’den naklederler.”³⁴¹

Yine bir sahabi, balığın bulunmadığı pahalı bir dönemdeyken canı balık çeker, satın alır ve tam yiyecekken bir fakire rastlar ona ikram eder. Bu örnek olay, Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri adlı eserde şu şekilde anlatılır: “Abdullah İbn Ömer bir balık yemek ister. Bu sırada hastalıktan yeni çıkmıştır. Medine’de gezinir ama balık bulamaz.

³³⁸ Al-i İmran, 3/92.

³³⁹ Riyâzü’s-Sâlihîn, Hadis No: 550; Müslim, *Zekât* 36, 37; İbn Mâce, *Keffârât*, 15.

³⁴⁰ Haşr, 59/9.

³⁴¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, IV, 1301.

Bir süre sonra balığı bulur ve bir buçuk dirheme satın alır. Balık kızartılır ve bir parça ekmekle önüne getirilir. Bu sırada kapıdan bir dilenci gelir. Abdullah İbn Ömer oğluna der ki; onu ekmeğimle beraber sar ve dilenciye ver. Çocuk yapmak istemez, karşı çıkar ise de Abdullah İbn Ömer vermesini emreder. Sonra onu getirir, önüne koyar ve der ki; Ey Ebû Abdırrahmân, onu afiyetle ye! Ben bir dirhem verdim ve satın aldım. Abdullah İbn Ömer der ki: Onu sat ve fakire ver. Ondan dirhem dahî alma. Çünkü ben Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: *“Kim bir şeyi arzular ve arzusunu reddederek başkasını kendine tercih ederse, Allah onu bağışlar. Veya o bağışlanır.”* İbn Hibbân zayıf hadîsler arasında bunu rivayet ederken, Ebu Şeyh, Nâfi kanalıyla Abdullah İbn Ömer'den nakleder. Darekutnî ise onu müfred hadîsler arasında zikreder.”³⁴²

İşte sahabe hayatlarına baktığımızda saklı inciler değerinde ibretli hayat hikâyeleriyle karşı karşıya geliyoruz. Böylece bencil duygularla hareket etmeyen, birbirini düşünen toplum fertleri olursa biz Müslümanlar, kâfirlere muhtaç kalır mıyız? Aramıza nifak tohumları ekilir mi? Birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularımızın öneminin farkına vararak şu ayeti kerimede de geçtiği gibi sevdiğimiz şeylerden de muhtaç kişilere ulaştırmalıyız;

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ

مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخَذِهِ إِلَّا أَنْ تُغْضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ“

*“Ey iman edenler, kazandığınız güzel şeylerden ve topraktan sizin için bitirdiğimiz ürünlerden başkaları için harcayın ama harcama için utanma ve iğrenmeden dolayı göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri seçmeyin.”*³⁴³

Habil gibi hububatların en bayağılarını ayırıp muhtaç kişilere ulaştırmayı bir kenara bırakıp sevdiğimiz, yediğimiz ve beğendiğimiz güzel şeyleri muhtaç kişilere ulaştırmalıyız. Sahabe hayatına baktığımızda konunun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu konuda Enes (r.a.) şöyle demiştir; “Medine’de Ensâr arasında en fazla hurmalığı bulunan Ebû Talha idi. En sevdiği malı da Mescid-i Nebevî’nin karşısındaki Beyruhâ adlı hurma bahçesiydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu bahçeye girer ve oradaki tatlı sudan

³⁴² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, IV, 1301-1302.

³⁴³ Bakara, 2/267.

içerdi. Enes (sözüne devamla) dedi ki: “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça, iyiliğe eremezsiniz”³⁴⁴ ayeti inince, Ebû Talha, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına vardı ve “Ya Resûlallah! Cenâb-ı Hak sana “sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça, iyiliğe eremezsiniz” âyetini gönderdi. En sevdiğim malım Beyruhâ adlı bahçedir. Onu Allah rızası için sadaka ediyorum. Allah’tan onun sevabını ve âhiret azığı olmasını dilerim. Beyruhâ’yı Allah’ın sana göstereceği şekilde kullan” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Aferin sana! Kârlı mal dediğin işte budur! Seni duydum, Ebû Talha. Onu akrabalarına vermeni uygun görüyorum.” Ebû Talha: “Öyle yapayım, Ya Resûlallah” dedi ve bahçeyi akrabaları ve amcasının oğulları arasında taksim etti.”³⁴⁵

Yüce Allah, bizlere her ne kadar sadaka vermeyi ve malların temizlerinden, iyisinden vermeyi emretmişse de O, bundan müstağnidir. Bu, ancak zenginle fakirin arasında kaynaşma, dayanışma, sevgi ve muhabbetin oluşması içindir. Yoksa Yüce Allah muhtaç kişilere doğrudan ve vasıtasız bir şekilde nimetlerinden ihsanda bulunabilirdi. Nitekim bir âyette, “onların ne etleri, ne de kanları Allah’a ulaşır. Sizden O’na sadece takva ulaşır”³⁴⁶ buyurmaktadır. O, bütün yarattığı şeylerden zengindir ve onlardan müstağnidir, bütün yaratıkları ise O’na muhtaçtırlar. O’nun lütfü geniştir, O’nun katında olanlar asla tükenmez. Bizler temiz bir kazançtan sadaka verdiğimizde biliyoruz ki Rabbimiz zengindir, ihsanı geniştir, kerimdir, cömerttir, verdiği sadaka dolayısıyla kulunu ödüllendirecektir ve infak ettiği malını da fazlasıyla arttıracaktır.

Zekâtı verdiğimizde samimi davranmalıyız. Malın reklamını yapmak için herkesin ortasında göğsün kabartılması veya birilerinin gözüne girmek için muhtaç kişilere yardım edilmesi ya da övünüp gösteriş için zekâtı vermek doğru değildir. Bizler Allah rızasıyla hareket etmeliyiz. Bu konuda Yüce Allah “eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir”³⁴⁷ şeklinde buyurmaktadır.

³⁴⁴ Al-i İmran, 3/92.

³⁴⁵ Buhârî, Zekât 44; Vekâlet, 14; Vesâyâ 10, 17, 26; Eşribe 13; Müslim, Zekât, 42, 43.

³⁴⁶ Hac, 22/37.

³⁴⁷ Bakara, 2/271.

İslam dini, insanların dünya saadetine önem vermiştir. Bazı rivayetlerde iyi bir eş, geniş bir ev, iyi bir binek birer saadet vesilesi olarak anlatılmaktadır.³⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) de fakirliğin istenilmeyen, hatta bu konuda Yüce Allah'a sığınılması gereken bir durum olduğunu belirtmiştir.³⁴⁹ İdeal olan, her ferdin elindeki imkânları kullanarak kendi geçimini temin etmesidir.³⁵⁰ Fakat bu imkânları elde edemeyip varlık sahibi olamayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların da aktif ve verimli bir şekilde toplum hayatına katılımlarının sağlanması toplumun genel huzuru açısından önem arz etmektedir. Bir yıl boyunca değişik ticari faaliyetlerle insanlar arasında dolaşan servet, zekât vesilesiyle muhtaç kimselerin de eline geçer. Böylece normal ticari faaliyetlerdeki muhtemel dengesizlikler ve gelir dağılımındaki uçurumlar en aza iner.

Mali bir yükümlülük olan zekât, kişinin dünya malına karşı dengeli bir duruş içinde olmasını sağlar. Toplumsal boyutları açısından değerlendirildiğinde, kardeşlik ve paylaşma duygularını güçlendirir. Zekâtını veren zengin birey, servetini mümin kardeşiyle paylaşmanın mutluluğunu ve güzelliğini yaşar. Bilir ki verdiği zekât hem bu dünyada arınması hem de ahirette ecir kazanması için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) deyişiyle "delil" olacaktır.³⁵¹ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müjdelediğine göre, "Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder."³⁵² İhtiyaç sahiplerinin bu paydan yararlandıkları sırada yaşadıkları sevinç ve memnuniyet, malı infak edenin gönlünde huzur vuku bulmasına sebep olur. Böylece zekâtın tam olarak infak edildiği yerlerde denge ve sükûnet hâkim hale gelir. Yoksul birey, varlıklı kardeşinin malına kötü gözle bakmaz. Aynı zamanda kendisi de zenginin malından faydalandığı için yoksul birey, o malı kendi gözü, kendi malı gibi korumaya çalışır ve kollar. Böyle davranıldığı ölçüde, hırsızlık, kapkaç ve gasp gibi mali suçlar asgari seviyeye düşer ve zamanla yok olur.³⁵³

Toplumun bekası açısından zekât, verilip verilmemesi bireyin iradesine bırakılmış bir ibadet değildir. Muhtaç kişinin hakkıdır ve varlıklı bireyin yerine getirmesi gereken zorunlu bir ibadettir. Bundan ötürü zenginlerin vermiş olduğu zekât, muhtaç kişilere

³⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Müstedrek*, III, 1010.

³⁴⁹ Nesâî, *İstiâze*, 29; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 100-101.

³⁵⁰ Buhârî, *Zekât*, 50.

³⁵¹ İbn Mâce, *Taharet*, 5.

³⁵² Tirmizî, *Cum'a*, 79.

³⁵³ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 460.

aittir ve sadaka olarak algılanmamalı, emanetin sahibine verilmesi olarak düşünölmelidir. Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah “*Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır*”³⁵⁴ buyurarak, fakirlerin zenginlerin malında bir hakkı olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), müminlere mallarının azalmasından korkmamaları gerektiğini, “*zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez*”³⁵⁵ hadisi ile de açıklık getirmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de “*Allah, verilen zekâtları artırır*”³⁵⁶ ayetiyle zekâtın ödenmesi durumunda malın bereketlenip verimli hale geleceği noktasında Yüce Allah bizlere güvence vermiştir. O halde Allah yolunda infak için ne duruyoruz? Birbirimize yardımcı olduğumuzda sağlam bir organizmanın görevlerini güzel bir şekilde yerine getirdiği gibi zekât ibadeti de Allah'ın istediği şekilde eda edilirse toplum-birey ilişkisi de aynı derece sağlam hale gelir. Toplumun bireye, bireyin de topluma güveni artar.

3. Oruç

Oruç sözcüğü ayet ve hadislerde “savm” ve “sıyâm” kelimeleriyle dile getirilmiştir. Bu sözcük, sözlükte “bireyin kendisini yeme ve içmeden alıkoyması, bazı fiil, konuşma ve davranışlardan uzak durması” manalarına gelir. Kur'ân'da da bu manada kullanılmıştır. “*Eğer insanlardan birini görürsen, de ki; ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.*”³⁵⁷ Dini bir terim olarak “savm” kelimesi “ibadet maksadıyla imsak vaktinden iftar vaktine kadar bireyin kendisini yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak tutması” anlamına gelmektedir.³⁵⁸

3.1. Ramazan Orucunda Hidayet ve Korunma

Yüce Allah, oruç tutmayı önceki ümmetlere emrettiği gibi bizlere de emretmiştir. Oruç ibadeti, imsak ile iftar vakti arasında sadece yemekten, içmekten ve cinsî temastan uzak durmak değildir. Bunların yanında aynı zamanda oruçluyken ruhun arınması, temizlenmesi, parlatılması, kötü davranışlardan ve fena huylardan da uzak durulması

³⁵⁴ Zâriyât, 51/19.

³⁵⁵ Müslim, *Birr*, 69.

³⁵⁶ Bakara, 2/276.

³⁵⁷ Meryem, 26.

³⁵⁸ İsfehânî, *el-Müfredat*, “s-v-m” maddesi.

gerekmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) “Her kim yalan söylemeyi ve yalanla iş görmeyi bırakmazsa, Allah onun yemesini, içmesini bırakmasına değer vermez”³⁵⁹ şeklinde buyurmuş ve oruç tutmanın sadece aç kalmak olmadığına dikkat çekmiştir. Bir doktorun diyabet hastasına “şeker yememelisin” ifadesi zorlama gibi görünebilir; fakat hayati önem arz ettiği için zorlama gibi algılanmamalıdır. Oruç ibadeti de insanların şifa bulması, arınması ve korunması açısından önem arz ettiği için Yüce Allah bizlere oruç tutmayı emretmiştir.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”

“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.”³⁶⁰

Tabiîn müfessirlerinden Katâde b. Diâme, evvelki ümmetlere farz kılınan oruç ibadetinin Ramazan orucu olduğunu dile getirmiştir.³⁶¹ Tarihsel olarak baktığımızda Yahudiler, Ramazan orucunu terk etmişler, bunun yerine senede bir gün oruç tutmaya başlamışlardır. Hıristiyanlar ise sıcak havalar nedeniyle orucu bahar mevsimine almayı kararlaştırmışlar, bu değişimin kefareti olarak da 10 gün ilave etmişler. Daha sonraki zamanlarda 10 gün daha ilave ederek orucu 50 güne yükseltmişlerdir.³⁶²

İnsanoğlu kendini iyiliklerle donatarak aynı zamanda iyiliklere de öncülük etmelidir. Kur’ân’da “Her biriniz için bir yol ve bir şeriat kıldık. Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu verdikleriyle sizi denemesi içindir. O halde iyiliklere koşuşun, hepinizin dönüşü Allah’adır”³⁶³ buyrulmaktadır. Nasıl ki karanlık bir odada kalan birisi ışığı bulmak için çalışırsa, oruç ibadetiyle de bizler ışığa doğru yol alma konusunda daha iyi düşünüp yol alabiliriz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Aziz ve Celil olan Allah: “İnsanın oruç dışında her ameli kendisi içindir. Oruç benim içindir, mükâfatını da ben vereceğim” demiştir. “Oruç kalkandır. Biriniz oruç tuttuğu gün kötü söz söylemesin ve kavga etmesin. Şayet biri kendisine söver ya da çatarsa: “Ben oruçluyum” desin. Muhammed’in canı kudret elinde olan Allah’a yemin

³⁵⁹ Buhârî, *Savm*, 8.

³⁶⁰ Bakara, 2/183.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 130.

³⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 130-131; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 626.

³⁶³ Mâide, 5/48

ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. Oruçlunun rahatlayacağı iki sevinç anı vardır: Birisi, iftar ettiği zaman, diğeri de orucunun sevabıyla Rabbine kavuştuğu andır.”³⁶⁴

Yine Kur’ân’da oruç ibadetinin zorluk için farz kılınmadığı beyan ediliyor. Durumu müsait olmayanlar hakkında da kolaylık tanınarak şöyle buyruluyor;

”أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ“

“Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”³⁶⁵

”شَهْرَ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ“

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.”³⁶⁶

³⁶⁴ Buhârî, Savm, 9; Müslim, Styâm 163.

³⁶⁵ Bakara, 2/184.

³⁶⁶ Bakara, 2/185.

Zorluk hallerinde oruç tutamayanlara Yüce Allah günah yazmamaktadır. Ayette de buyurduğu üzere başka zamanda telafi etme şansı vermektedir. *“Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutmadığı günler sayısınca, diğer günlerde, gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu fidye verir”* şeklinde buyurmaktadır. İbn Kesir şöyle der: *“Hasta ve misafir; hastalık ve sefer halinde oruç tutmaz. Çünkü bu iki durum da sahipleri için meşakkatlidir. Oruçlarını bozarlar ve sayısınca başka günde oruç tutarlar.”*³⁶⁷ Bunun yanı sıra ayette, *“Gücü yetmeyenler de bir yoksul doyumu, fidye verir. Bununla beraber kim gönüllü olarak iyilik yaparsa bu kendisi için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız, bilerseniz sizin için daha hayırlıdır”* şeklinde buyrulmuştur. Buhârî; *“Oruç tutamayacak yaşlılara gelince; Enes yaşlandıktan sonra bir veya iki yıl boyunca her güne mukabil bir miskine et ve ekmek infak etti, kendisi de orucu yedi”* şeklinde bir rivayette bulunmuştur. Buhârî'nin bu rivayetine, Hafız Ebû Ya'la el-Mavsilî Müsned'inde ona isnat ederek şu ilavede bulunur; *“Enes b. Mâlik oruç tutmaya güç yetiremedi. Bir çanak tirit yaptı ve otuz miskini çağırarak onlara yedirdi.”*³⁶⁸

Sağlığı ve sıhhati yerinde olan her Müslüman bireyin mümkün olduğunca oruç tutması gerekir. Ayette geçen, *“sizden her kim ayı görürse oruç tutsun”* ifadesi Ramazan hilalini görenlerin oruç tutması gerektiğine bir delildir. İbn Kesir: *“Sağlığı yerinde olan kişi, memleketinde mukim olduğu sırada Ramazan ayını görürse hiç şüphesiz oruç tutacaktır. Bu âyet, daha önce geçen mukim ve sağlıklı olan kişinin her güne karşı bir miskin doyurmak kaydıyla orucunu bozabileceğini bildiren ayeti nesh etmiştir. Yüce Allah orucun kesinkes bir emir olduğunu bildirdikten sonra, oruç konusunda hasta ve misafirlere ruhsat verildiğini yeniden belirterek, bunu, kaza edilmesi şartına bağlamış ve şöyle buyurmuştur; “kim hasta olur veya seferde bulunursa diğer günlerde o kadar oruç tutsun.”* Kimin bedeninde orucun kendisine ağır gelmesine veya acı vermesine sebep olacak bir rahatsızlık bulunursa veya sefer halinde olursa o orucu tutmayabilir. Orucunu bozunca yolculuk süresince kaç gün oruç tutmamışsa, onu tekrar tutar.”³⁶⁹ Bunun içindir ki ayette: *“Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez”* şeklinde buyrulmuştur. Görüldüğü gibi Yüce Allah hastalık ve sefer halinde oruç tutmama ruhsatı tanımıştır. Sonrasında eda etme şansını da vermiştir.

³⁶⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, III, 703.

³⁶⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, III, 703-704.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, III, 711-713.

Meşakkatli haller dışında şehrimizde isek yani mukim ve sağlıklı hallerimizde oruç tutmayı emretmiştir.

3.2. Orucun Bireyin Kişisel Gelişimine Katkısı

Oruç ibadeti, bireyi kötülöklere karşı nefsanî duygulardan arındırarak bireyin kendi iradesini yine kendisinin kontrolü altına almasına yardımcı olur. Oruç ibadeti aynı zamanda insana sabrı öğretir ve onun iradesini kuvvetli kılar. Böylece sabırlı olmayı başaran bir birey olarak hayatta karşısına çıkabilecek güçöklere karşı dirençli olur, acılara ve sıkıntılara dayanma gücü kazanmış olur. Yaşantımızda sabrın önemiyle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de *“sabredenlere, ecirleri hesapsız olarak tastamam verilir”*³⁷⁰ şeklinde buyrularak sabırlı olmaya davet edilmiştir. Yine bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Oruç sabrın yarısıdır”*³⁷¹ diyerek, aynı zamanda orucun, bizlere, sabırlı olmayı öğrettiğini beyan etmiştir.

Keza oruç tutan bir insanın merhamet duyguları gelişir. Oruç tutan kişi, aç bir insanın imtihanını ve sıkıntılı halini anlayarak daha duyarlı olur. Bu nedenle ihtiyaç sahiplerine daha çok yardım etmeye özen gösterir. İftar davetleri, birlikte kılınan teravih namazları, okunan mukabeleler Müslümanların kaynaşmasını sağlar.

Oruç tuttuğumuz zaman hatalarımızın üzerine düşünme imkânı da yakalamış oluruz. Nasıl ki evinde oturan birinin birden bire elektriği kesildiğinde, önce bu kesintinin nereden kaynaklandığını araştırarak, çözüm yolu üzerine fikir yürütür. Tıpkı bu durum gibi, aç kaldığımızda hatalarımızı da tefekkür ederek hatalarımızı telafi etme uğrunda harekete geçmiş oluruz. Bu nedendir ki Yüce Allah işlenen bazı suçların cezası olarak oruç tutmayı emretmiştir. Bu duruma misal olarak şu ayetler verilebilir;

“Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve buna benzer nedenlerle) kuşatılırsanız, artık size kolay gelen kurban(ı gönderin). Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Kim sizden hasta ise veya başından şikâyeti varsa, onun ya oruç ya sadaka veya kurban olarak fîdye (vermesi gerekir). Güvenliğe kavuşursanız, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurban(ı kesmek gerekir). Bulamayana da, hacda üç gün, döndüğünüzde yedi (gün) olmak üzere,

³⁷⁰ Zümer, 39/10.

³⁷¹ Tirmizî, *Da'avât*, 86.

bunlar, tamı tamına on (gün) oruç vardır. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, muhakkak cezası pek çetin olmandır."³⁷²

"Bir mümine, -hata sonucu olması dışında- bir başka mümini öldürmesi yakışmaz. Kim bir mümini 'hata sonucu' öldürürse, mümin bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ve ailesine teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir. Onların (bunu) sadaka olarak bağışlamaları başka. Eğer o, mümin olduğu halde size düşman olan bir topluluktan ise, bu durumda mümin bir köleyi özgürlüğe kavuşturması gerekir. Şayet kendileriyle aranızda antlaşma olan bir topluluktan ise, bu durumda ailesine bir diyet ödemek ve bir mümin köleyi özgürlüğe kavuşturmak gerekir. (Diyet ve köle özgürlüğü için gereken imkân) Bulamayan ise, kesintisiz olarak iki ay oruç tutmalıdır. Bu, Allah'tan bir tevbedir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."³⁷³

"Allah sizi, yeminlerinizdeki rastgele söylemelerinizden, boş sözlerden dolayı sorumlu tutmaz, ancak yeminlerinizle bağladığınız sözlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Onun (yeminin) kefareti, ailenizdekilere yedirdiklerinizin ortalamasından on yoksulu doyurmak ya da onları giydirmek veya bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmadır. (Bunlara imkân) Bulamayan (için) üç gün oruç (vardır.) Bu, yemin ettiğinizde (bozduğunuz) yeminlerinizin kefaretidir. Yeminlerinizi koruyunuz. Allah, size ayetlerini böyle açıklar, umulur ki şükredersiniz."³⁷⁴

"Ey iman edenler, siz ihramlıyken avı öldürmeyin. Sizden kim onu kasıtlı olarak (taammüden) öldürürse, cezası, hayvandan öldürdüğünün bir benzeridir. Buna da, Kâbe'ye ulaşmış bir kurbanlık olarak içinizden adalet sahibi iki kişi hükmedecektir. Veya yoksulları doyurmak veya onun dengi oruç tutmak olan bir kefarettir. Böylelikle işlediğinin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişte olanı bağışladı. Ama kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alacaktır. Allah üstün ve güçlü olmandır, öç sahibidir."³⁷⁵

Bu ayetlere baktığımızda orucun kötülükleri nasıl eritip iyiliklere yönlendirdiğini anlamış oluyoruz. Yine bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "Kalkan

³⁷² Bakara, 2/196.

³⁷³ Nisa, 4/92.

³⁷⁴ Maide, 5/89.

³⁷⁵ Maide, 5/95.

savaşta sizi koruduğu gibi oruç da Cehennem ateşinden korur”³⁷⁶ Yani oruç tutmak insanı kötölüklere karşı bilinçlendirerek doğruya yönlendirir. Bu durum da bireyi Cehenneme götürmekten alıkoyar.

3.3. Orucun Sağlığa Etkisi

Oruç ibadetinin, sağlığa olumlu etki yaptığı bilimsel olarak ispat edilmiştir. Japon biyolog ve bilim insanı Yoshinori Ohsumi bu konudaki çalışmalarıyla 2016 yılında Nobel Tıp Ödülü almaya hak kazanmıştır. 2016 Nobel Tıp Ödülü’ne hücrelerin kendi kendini sindirmesi olarak bilinen otofaji bölümündeki uğraşlarıyla layık görülen Japon bilim adamı, oruç ibadetinin sağlığa olumlu etkiler yaptığını bilimsel olarak da ispat etti. “Nobel ödülü almasına neden olan bu çalışmasında, oruç ile uzun süreli açlık esnasında beynimiz hummalı bir faaliyet gösterirken sağlıklı hücreler de diğerlerini yok ederek vücut beslenmesine devam ettiğini bilimsel olarak ispatlıyor. Bu konuda bir araştırma yazısı yayınlayan bilim adamına göre üç günlük oruğtan sonra vücutun bağışıklık mekanizması yeni akyuvar oluşumunu tetikleyerek vücutun bağışıklık sistemini tamamıyla yeniliyor. Çığır açan bu araştırmaya göre üç günlük oruç yaşlılarda bile vücutun bağışıklık mekanizmasını komple yenileyerek vücutun dinleşmesini sağlıyor.”³⁷⁷

Diğer bütün ibadetlerde olduğu gibi oruç ibadetine biz insanların hem ruhen hem bedenen hem de sağlığımız açısından ihtiyacı olduğu için Yüce Allah, oruç ibadetini bizlere emretmiştir. “*Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir*”³⁷⁸ mealindeki ayet bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Cennetlikler ile Cehennemliklerin birbirleriyle konuştukları hakkında Kur’ân’da bazı diyaloglar görmekteyiz. Cennet ehli, Cehennemlikleri gördüğünde sahip oldukları imkânlar, kendilerine daha anlamlı hale gelir. Cehennemlikler de Cennetlikleri gördüğünde, yaptıklarına karşılık daha da pişmanlık içine düşerek, buldukları acıları daha çok hissederek kahrolurlar. Bu konuda Kur’ân’da; “*Cehennem ehli, Cennet ehline:*

³⁷⁶ İbn Mâce, *Savm*, 1.

³⁷⁷ <http://www.gunes.com/ramazan/nobelli-bilim-adami-ispatladi-oruc-sagliga-iyi-geliyor-795383>.

³⁷⁸ Bakara, 2/185.

Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! Diye seslenirler. Onlar da: Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler”³⁷⁹ şeklinde diyaloglar geçmektedir. Buradaki durum gibi, açıklıkla, sahip olduğumuz nimetlerin değerini daha iyi kavrarız. Bu nimetler, bizlere daha da anlamlı ve leziz hale gelir. Bizden daha aşağıdakilere de baktığımızda onların hallerini daha iyi anlayarak yardım elimizi uzatırız. Böylece toplumumuzda kardeşlik, dayanışma, paylaşma, birlik ve beraberliğimiz canlı hale gelir.

4. Hac

Hac, başta gelen önemli ibadetlerden birisidir. “Haccın temelinde ulûhiyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden farkı yoktur. Ancak burada ulûhiyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Böyle bir mekânın esrarengiz oluşu ve korkutucu vasfı da bir kutsallık unsurudur. Kutsal mekân kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekânları ziyaretin sebebi o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir.”³⁸⁰

Her dinde, hac ibadetindeki fenomenlere benzer uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Tarihî, arkeolojik veriler, her dinde haccın varlığını kanıtlamaktadır. Günümüzde yaşayan bütün din ve inançlar arasında hac ibadetine, tarihi süreç içerisinde kutsallık atfedilen mekânları ziyaret etmeye rastlıyoruz. Hac ibadetine en çok önem veren İslâm dini olmuştur. İslâm dini, Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren devam eden, Hz. İbrahim'le (a.s.) müesseseseleşerek organize hale gelmiştir. Bugün de Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son halini alan Müslümanların en önemli ibadetleri arasında yer alır.³⁸¹

³⁷⁹ Araf, 7/50.

³⁸⁰ Harman, Ömer Faruk, *Hac*, DİA, İstanbul, 1996, XIV, 382.

³⁸¹ Bayyigit, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, 27.

4.1. Bireysel ve Toplumsal Anlamda Haccın Önemi

Hac ibadeti, Hz. Âdem (a.s.) dönemine kadar uzanır. Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e (a.s.), "*İnsanlar arasında haccı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde kendilerine ait birtakım yararları yakından görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları kurban kesmeleri için sana Kâbe'ye gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de yoksula, fakire yediniz; sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o eski evi tavaf etsinler*"³⁸² emrini vermesinden sonra, insanları hac ibadetini eda etmek üzere Mekke'ye davet eden ilk peygamberin Hz. İbrahim (a.s.) olduğunu görüyoruz. Hz. İbrahim (a.s.) haccın menâsikini insanlara öğretmek Kâbe'nin her yıl ziyaret edilmesini sağlamıştır. O tarihten sonra gelen peygamberler ve beraberindeki insanlar da Kâbe'yi ziyaret etmişlerdir.³⁸³

Hicret'in onuncu yılında, Hz. Muhammed (s.a.v.), ilk ve son haccını (Haccetü'l-Vedâ) eda etmiş, hac ibadetinin günümüze kadar değişmeyen usullerini bizlere aktarmıştır. Yüzyıllar boyu gerçekliğini koruyarak devam eden hac ibadeti, günümüzde de her yıl milyonlarca Müslümanın yerine getirdiği bir ibadettir.³⁸⁴ Hac ibadetinin menâsiklerinin uygulanması ve Allah'ın rızasını gözetmek şartıyla yerine getirilmesi hususunda son noktayı Hz. Muhammed (s.a.v.) koymuştur.

Hac ibadetinin, bütün Müslümanlar açısından ruhsal ve maddi olarak eda edildiği kabul edilir. Hacı adayının belli rükünlere itaat etmesi gerekir. Aksi durumda haccı kabul edilmeyebilir. Bunun yanında İslam'ın rükünlerinden olan hac ibadeti, adeta diğer rükünleri de içine alan bir ibadettir. Hac ibadeti, namaz ve oruç gibi bedenî bir ibadet olması yanında zekât gibi maddiyat gerektiren bir ibadettir.³⁸⁵ Haccın kulluk hususunda kâmil nokta olması bütün ibadetleri içerisine barındırmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam dininin adeta bütün gereklilikleri ve renkleri hac zamanında yaşanır.

Hac ibadeti sayesinde birey, nefisini terbiye ederek manevî, ahlâkî ve ilâhî bir sefer yapmak, bu suretle kâmil ve faziletli, takva sahibi ve ârif bir mümin olmayı

³⁸² Hac, 22/27-29

³⁸³ Özeydin, Abdülkerim, *İslâm'da Hac*, DİA, İstanbul, 1996, XIV, 386.

³⁸⁴ Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, 36-37

³⁸⁵ Yılmaz, Musa Kazım, *Haccın Hikmetleri*, Diyanet Dergisi, C: 26/3, Ankara, 1990, s. 47-68.

başarabilmelidir. Bu sebeple İslam'da diğer ibadetler gibi hac ibadeti de insan merkezlidir. Hac ibadetine gaye, insanî meziyet ve hasletlerin olgunlaştırılması ve yetkinleştirilmesidir. Aynı zamanda hac ibadeti, İnsanın mahlûkat arasında eşref-i mahlûkat olduğunun bilincine vararak kendine çeki düzen vermesi, nefsinin kontrol altına alması durumudur.³⁸⁶

Hac ibadeti konusunda Yüce Allah, Kâbe'nin bütün âlemlere hidayete vesile olduğunu bildiriyor. Aynı zamanda ilk mübarek yer olduğunu bize haber veriyor. Gücü yetenlerin hac ibadetini eda etmesi gerektiğini Yüce Allah şöyle beyan ediyor;

”إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مِّمَّا وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ وَمِن دَخَلَهُ كَانَ

أَمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ“

“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, Mekke'de âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”³⁸⁷

Hac ibadeti Allah'ın huzuruna davettir. Bir Müslüman hacca gidebilecek güç ve imkânı bulursa, o bu çağrının doğrudan muhatabıdır ve gecikmeye mahal vermeden bu daveti kabul etmesi gerekir. Bu konuda Yüce Allah, “yoluna gücü yetenlerin Beyt'i haccetmeleri, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır”³⁸⁸ buyurmuştur. Mümin birey, Allah'ın seçkin davetlileri arasına girdiğini ve O'nun huzuruna menfaatleri arka plana atarak iyi bir ruh haliyle çıkması gerektiğini idrak etmelidir.

4.2. Haccın Gayesi

İbadetlerde temel amaç, Yüce Allah'ın emrini yerine getirerek O'nun hoşnutluğunu kazanmaya ve takva sahibi olmaya çalışmaktır. Bu temel amaç hiçbir zaman kulak ardı edilmemeli ve bireysel menfaatler ile şeytani vesveselerin bu amacın

³⁸⁶ Uludağ, Süleyman, *Cemâl-i Kâbe ve Hac*, Keşkül Dergisi, Hac Özel Sayısı, İstanbul, 2006, s. 15.

³⁸⁷ Al-i İmran, 3/ 96-97.

³⁸⁸ Al-i İmran, 3/97.

önüne geçmesine müsaade edilmemelidir. Hac ibadeti, pek çok hikmetleri bağrında barındıran temel ibadetlerimizden bir tanesidir. Bu bağlamda hac ibadetinin menfaatimize yönelik olduğuyla ilgili olarak Kur'ân'da: *“Onlar kendileri için olan bir takım menfaatlere tanık olsunlar...”*³⁸⁹; *“Onlarda (kurbanlık hayvanlarda veya hac fiillerinde) sizin için belli bir süreye kadar birtakım yararlar vardır. Sonra bunların varacakları (biteceği) yer, Eski Ev'e (Kâbe'ye) kadardır.”*³⁹⁰; *“ (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfü (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz”*³⁹¹ mealindeki ayetlerle hac ibadetinin bireysel ve toplumsal ölçekte dünyevî ve uhrevî faydalarına dikkat çekilmiştir. Hac ibadetinin basit sembol ve hareketlerden ibaret olmadığını da aynı zamanda ifade etmiştir.

Hac ibadeti, insanı maddi ve manevi kirlere arındıran, ruh haline uygunluk ve huzur veren bir ibadettir. Hac, aynı zamanda içerisinde çok büyük fedakârlık, ihlâs, sabır, dua, zikir yoğunluğu olan bir ibadettir. Orada toplu dua ve ibadet coşkusunun en zirvede tadıldığı, mazlumların, zayıfların, güçsüzlerin, zenginlerin dualarından faydalanılan, toplumun her kesiminin kaynaştığı bir mekândır. Bizler kefene benzer elbiseyi giyerek ahireti hatırlarız. Hac için yola çıkan birey, tıpkı ahiret yolculuğuna çıkıyormuş gibi beraber yaşamış olduğu insanlarla helalleşir, çok sevdiği eşini, dostunu, malını ve mülkünü geride bırakarak yola koyulur. Hac esnasında bizlere tarihi tevhid birliği hatırlatılır. Şüphesiz hac, temeli peygamberlerin atası sayılan Hz. İbrahim'e (a.s.) dayanan, o dönemin hatıralarının yaşatıldığı, pek çok hatıranın övgü konusu edildiği bir ibadettir. Yine Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabının tevhid mücadelesinin geçtiği yerlerde eda edilen hac, o seçkin kişilerin yaşadıklarını gözümüzde canlandıran, Müslüman bir birey olarak namazda günlük olarak yöneldiğimiz Kâbe'yi canlı olarak yerinde görmemizi sağlayan bir ibadettir. Bundan dolayı, en azından ömrümüzde bir defa da olsa hacca gitsek, bu bizlere çok şey kazandırır.

Bu konuyla alakalı olarak Ebû Hüreyre'den şu hadis rivayet edilmiştir; *“Allah'ın Resûlü (s.a.v.) bize hitap etti ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Allah size hacı farz*

³⁸⁹ Hac, 22/28.

³⁹⁰ Hac, 22/33.

³⁹¹ Bakara, 2/198.

kıldı, haccediniz. Bir adam; “her sene mi ya Resûlallah?” diye sordu. Hz. Peygamber cevap vermedi. Adam sorusunu üç kere tekrarlayınca Allah’ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Evet desem size zorunlu olurdu ve buna güç yetiremezsiniz. Sizi (serbest) bıraktığım hususlarda siz de beni (rahat) bırakın. Sizden öncekiler, çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilafa düşmeleri sebebiyle helak oldular. Size bir şeyi emredersem gücünüz yettiğince yerine getirin. Bir şeyden men edersem onu da terk edin.”³⁹²

Hac, İslam’ın beş şartından biri olduğu için hacca özen göstermeliyiz. Bu konuda Hz. Muhammed (s.a.v.), “İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak.”³⁹³ “Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin”³⁹⁴ şeklinde buyurmuştur. Böylece akıllı, buluş yaşına gelmiş, sağlıklı ve maddi durumu iyi olan bir Müslümanın ömründe en azından bir kez hacca gitmesi bizlere emredilmiştir.

Hac, aynı zamanda insanı kötülüklerden alıkoymaya vesile olarak hayatımızı tertip eder. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur;

“الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَغْلُمُهُ اللَّهُ وَتَزْوَدُوا فَأِنَّ خَيْرَ الرِّزَادِ التَّقْوَى وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ”

“Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.”³⁹⁵

4.3. Haccın Bireyin Kişisel Gelişimine Katkısı

Hac ibadetiyle insan, âdeta madde âleminde ruhanî âleme göç eder. Bu konuda Yüce Allah, “kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha

³⁹² Müslim, Hac, 73.

³⁹³ Buhârî, İmân, 2; Müslim, İmân, 19-22.

³⁹⁴ Müslim, Hac, 412.

³⁹⁵ Bakara, 2/197.

sapmak, kavga etmek yoktur” buyurarak, insanın bu ibadete niyet edip başladığı andan itibaren sözlerinde, tutum ve davranışlarında, insanlarla ilişkilerinde çok dikkat etmesi gerektiğini hatırlatıyor. Tefsirlerde verilen bilgilere göre özellikle Yemenli hacılar, güya Allah’a tevekkül ettiklerini söyleyerek hazırlık yapmadan, azık almadan hac yolculuğuna çıkar, sonra da dilenmek zorunda kalırlardı.³⁹⁶ Bu sebeple âyette “*Azık edin*” buyrulmakta; ardından da “*kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır*” buyrulur hac yolculuğuna hazırlıksız çıkıp sonra da insanlardan yiyecek-içecek istemenin iyi bir davranış olmadığına, takvaya da aykırı olduğuna, hac sırasında bu tür yanlışlardan kaçınmak suretiyle Allah’a karşı saygılı davranışlar sergilemek gerektiğine işaret edilmektedir.³⁹⁷

Ayette belirtildiği üzere özellikle hac aylarında günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Hac mekânı, bir güvenlik ve dokunulmazlık bölgesi ve güven bölgesidir. “*Bu evin Rabbine ibadet etsinler ki O, kendilerini açlıktan kurtarmış ve korkudan emin kılmıştır*”³⁹⁸ ayetleriyle Yüce Allah bizlere bu durumu haber vermiştir. Harem bölgesinde olan hacı, barış içerisinde yaşamının, çevreyi korumanın ötesinde hayvan ve bitkileri bile incitmemenin ne demek olduğunu anlar. Bunlar, İslam dininin istemediği davranışlardır. Dinimiz her zaman barış ve huzurdan yanadır. O aylarda hacı adayı mahşerde hesap verir gibi pratik olarak bunları yaşar. İnsan orada geride bıraktığı yıllarını gözden geçirir ve yaşayacağı yıllarına dair plan ve programlar yapar, artı ve eksileri üzerine tefekkür ederek hayatına düzen ve tertip verir.

Hac ibadetini yerine getirirken kalpten inanarak samimi davranmalıyız. Borcu öder mantığıyla hareket etmek yanlış bir davranış olur. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hangi amelin daha faziletli olduğu sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir; “*Allah ve Resûlüne imandır.*” Sonra nedir? Diye sorulunca, “*Allah yolunda cihattır.*” Bundan sonra nedir? Denilince, “*Makbul bir hacdır*” karşılığını vermiştir.³⁹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), “*makbul bir hac*” ifadesini kullanıyor. Bu ifade üzerinde düşündüğümüzde hac ibadetinde ne kadar titiz davranmamız gerektiği anlaşılıyor.

³⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 279-281.

³⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 281.

³⁹⁸ Kureyş, 106/3-4.

³⁹⁹ Buhârî, *Hac*, 4.

Hac ibadeti, inanç esaslarını güçlendirmekte ve Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık ve cömertlik gibi ahlâkî güzelliklerle donanma ve yaşama imkânı sağlamaktadır.⁴⁰⁰

4.4. Haccın Günahlara Kefaret Olması

Haccın günahlara kefaretiyle ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; *“Kim Allah için hacceder, çirkin söz ve günahlardan sakınırsa, annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak döner”*⁴⁰¹ Hac bize, günahlarımızın affedilip hayatımıza tekrar düzen ve tertip etme şansı verir. Ebû Hüreyre şöyle demiştir; *“Ben Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim: “Kötü söz söylemeden ve büyük günah işlemeyen hacceden kimse, annesinden doğduğu gündeki gibi günahsız olarak (evine) döner.”*⁴⁰² Yine makbul bir haccın karşılığının Cennet olduğunu beyan eden bir rivayet de şöyledir; *“Umre ibadeti, daha sonraki bir umreye kadar işlenecek günahlara kefarettir. Mebrûr haccın karşılığı ise, ancak Cennettir.”*⁴⁰³ Yine hac ayları dışında eda ettiğimiz umrelerin de günahlarımıza kefareti olduğunu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Umre, diğer Umre’ye kadar yapılan günahların kefaretidir. Makbul bir Haccın karşılığı da Cennetten başka bir şey değildir”*⁴⁰⁴ buyurmak suretiyle bizlere müjde veriyor.

Sonuç olarak hac ibadeti, Allah’ın rızasını kazanmak, takva sahibi olmak, bizlere ihsanda buyurduğu tüm nimetlerine karşı şükretmek, tevhid için mücadele edip peygamberlerin izlerini orada görerek o dönemi yaşar gibi kalbimize tesir etmesi gerekir. Her gün yöneldiğimiz kibleyi kısaca Allah’ın evini canlı olarak görerek ve ibadetlerde huşûyu yaşayabilmek için eda ettiğimiz bir ibadettir. Bu ibadeti yerine getirdiğimizde biz Müslümanlar, sosyal ve ekonomik kimliklerimizden sıyrılarak Allah’ın indinde mal, makam, dil, ırk, cinsiyet gibi farklılıkların bir üstünlük ifade etmediğini ve tüm Müslümanların kardeş olduğu duygusunu somut olarak yaşamış oluruz. Aynı zamanda bütün mahlûkata karşı saygı gösterme, nezaket, canlıları koruma gibi olumlu özellikleri yaşayarak donanmış hale geliriz. Beyaz elbiseyi giyerek ölmeyen

⁴⁰⁰ Komisyon, *Hadislerle İslam*, II, 351.

⁴⁰¹ Buhârî, *Hac*, 4.

⁴⁰² Buhârî, *Hac*, 4; *Muhsar*, 9, 10; Müslim, *Hac*, 438; Tirmizî, *Hac*, 2; Nesâî, *Hac*, 4.

⁴⁰³ Buhârî, *Umre*, 1; Müslim, *Hac*, 437; Tirmizî, *Hac*, 88; Nesâî, *Menâsik*, 3, 5, 77.

⁴⁰⁴ Müslim, *Hac*, 79.

önce ölümü görmüş gibi mahşer gününü hatırlayarak ölüm gelmeden önce tövbe etmenin mahiyetini kavramış oluruz. Samimiyetle ve gerçekten pişman olarak dile getirdiğimiz tövbelerin burada geri çevrilmeyeceğini bilerek ve günahlardan arınarak hayatımızın bundan sonraki yıllarına tertip ve düzen verme şansını yakalarız.

İşte o yüzden Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda, “*Kim Allah için hacceder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış bir şekilde hacdan döner*”⁴⁰⁵ buyurmuştur. Yine aynı zamanda hac, insana meşakkatli durumlara karşı dayanma takati verir. Beyaz elbiseyi giyerek orada toplanarak mahşerde bulunur gibi ölümü hatırlayarak, insanın mal ve mülke olan bağlılığını azaltır ve yoksullara karşı merhametli olma duygusunu daha da anlamlı hale getirir. Dünyanın farklı farklı yerlerinde hayatlarına devam eden, ülkeleri, dilleri ve ırkları ayrı olan Müslümanları aynı amaç için bir araya getirir. Müslümanların birlikteliğini ve gücünü ifade eder, kardeşlik duygusunu anlamlı hale getirir. “Ben duygusu” yani bencillik yerini, “biz duygusuna” yani diğergamlığa bırakır. Farklı yerlerde yaşayan Müslümanların birbirleriyle tanışmalarını, dert ve problemlerine çözüm üretmelerini sağlar. Hacdan dönen Müslümanlar bundan sonraki yaşamlarında daha dikkatli ve özenli davranmaya istekli hale gelir. Kısaca hac ibadeti, bireysel ve toplumsal birlik ve beraberliğimiz açısından gerekli olduğu için Yüce Allah tarafından bizlere emredilmiştir.

5. Kurban

Kurban sözcüğü, Arapçada çok geniş bir anlama sahiptir.⁴⁰⁶ “Kurban” sözcüğü, herhangi bir şeyi kesme veya tasadduk etme amacıyla Allah’a yaklaşmak için gerçekleştirilen şeyi ifade eder.⁴⁰⁷ Bütün ibadetlerde ideal hedef, Allah’a yakın olmak ve O’nun ilahi hoşnutluğunu elde etmektir. Kurban ibadetinde de bu şekildeki temel hedefleri sağladığından dolayı kurban ibadetine bu isim verilmiştir.⁴⁰⁸ Kurban kelimesi, ibadet etmek niyetiyle belirli türden hayvanları keserek belirli ölçülerde infak etmeyi ve bu niyetle kesilen kurbanı ifade eder.⁴⁰⁹ Yüce Allah’a yakın olmaya vesile olan kurban,

⁴⁰⁵ Buhârî, *Hac*, 4.

⁴⁰⁶ Güç, Ahmet, *Kurban*, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 433.

⁴⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 30.

⁴⁰⁸ Ateş, Süleyman, *Kurb*, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 433.

⁴⁰⁹ Güç, *Kurban*, XXVI, 433.

dini bir terim olarak, Allah rızasına ulaşmak gayesiyle ve ibadet niyetiyle belirli bir zamanda, belli başlı özellikleri taşıyan Rabbimizce helal sayılan hayvanı kuralı gereğince kesmek demektir.⁴¹⁰ Kurban kelimesi hakkında, Hz Âdem'in (a.s.) evlatlarına atıfta bulunarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyruluyor;

”وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ
قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ“

“(Ey Muhammed) Onlara Âdem'in iki oğlu ile ilgili haberi hakkıyla oku. Hani her ikisi birer kurban sunmuşlardı, birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti.”⁴¹¹

Ayette geçen “kurban” kelimesi “Allah'a yakın olmak” manasında kullanılmıştır.⁴¹² Bu ayette dile getirilen kurban, Kurban Bayramı içinde kestiğimiz ve Arapçada “udhiyye” olarak dile getirilen kurban manasında değildir.

Râzî bu konuyla ilgili olarak şu rivayeti aktarmaktadır; “Hâbil'in bir sürüsü vardı. Kâbil ise ziraatçı idi. Onlardan her biri Allah'a bir kurban sundular. Hâbil sürüsü içerisindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. Kâbil ise, ekini içindeki en kötü buğdayları seçip, onu kurban olarak sundu ve her ikisi de, bu kurbanları ile Allah'a yaklaşmayı istediler. Derken gökten bir ateş inip, Hâbil'in kurbanını alıp götürdü, Kâbil'inkini almadı. Böylece Kâbil, Yüce Allah'ın, kardeşi Hâbil'in kurbanını kabul ettiğini, kendisinininkini ise kabul etmediğini anladı. Bundan dolayı ona haset etti ve onu öldürmek istedi.”⁴¹³

Kurbanın kabul edilmesi işaretini, gökyüzünden gelen bir ateşin onu içine çekmesine bağlamışlardır. Bu durum, müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Bazı müfessirler ise, ateşin onu yakıp bitirmesini, kabul olunmadığının işareti olarak değerlendirmişlerdir. Müfessirlerin çoğunluğu birinci görüşü daha uygun

⁴¹⁰ Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1994, IV, 391; Bardakoğlu, Ali, *Kurban*, DİA, XXVI, 435-436.

⁴¹¹ Maide, 5/27.

⁴¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 527; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeniufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, II, 510.

⁴¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 27-29.

görmüşlerdir.⁴¹⁴ “Kurban” kelimesi, sadece bir canlıyı boğazlamayı ifade etmez. Anlaşıldığı üzere “kurban” sözcüğü geniş bir anlama sahiptir. Yine kurban kelimesinin geçtiği Kur’ân-ı Kerîm’in başka bir ayetinde şöyle buyrulmuştur;

“وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ”

“Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi gerekli kıldık.”⁴¹⁵

Ayette dile getirilen “mensek” sözcüğü, “kurban kesmek, kurban ibadeti, kurban edilecek zaman ve ibadet edilecek mekân” anlamlarına gelmektedir. Bakara suresinin 196. ayetinde geçen “nüsük” kelimesi de kurban manasındadır.⁴¹⁶

5.1. Kurban Kesmenin Önemi

Kurban, bencilliğin yenilmesi, fedakârlık duygusunun ön plana çıkması, önce mümin kardeşinin yararını düşünme, fakirlerin düşünülmesi, ziyafet ve ikramlarla herkes açısından değer arz eden İslamî adet ve geleneklerin yaşatılması açısından pek çok fayda ve hikmetler barındıran bir ibadettir.⁴¹⁷ Bu yüzden kurban ibadeti, dinimizde yapılması istenilen ibadetlerden birisidir. Akıllı, ergenlik çağına gelmiş ve zekât verebilecek seviyede zengin olan Müslümanların bu ibadeti yerine getirmesi istenmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de kurban kesilmesi ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur;

“وَالْبَدَنَ جَعَلْنَا لَكُمْ مِّنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا حَيَرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”

“Kurbanlık deve ve sığırları da, sizin için Allah’ın (dininin) nişanelerinden (kurban) kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. O halde onları saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları yere yaslandığı

⁴¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 30.

⁴¹⁵ Hac, 22/34

⁴¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX, 150.

⁴¹⁷ Keleş, Ekrem, *Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme*, Diyanet İlmî Dergi, c. 26, sy. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, 1990, s. 69.

vakit (yani canları çıktığında) onların etlerinden yiyin, kanaat edip istemeyene de, isteyene de yedin. Böylece onları sizin emrinize verdik ki, şükredesiniz."⁴¹⁸

Ayette geçen "büdñ" kelimesi; büyük baş hayvanlar anlamına gelir. "Şeâir" kelimesi, kurbanın dinin adetlerinden olduğunu dile getirir.⁴¹⁹ Anlaşıldığı gibi kurbanlıklar da bizim gibi birer canlıdır. O kurbanlık, bizim için canını koruyor ve etiyle de damaklarımıza leziz bir tat ile hizmet ediyor. O etleri de birbirimize ikram ederek eş, dost akraba, komşu ve diğer insanlarla aramızda kardeşlik, muhabbet, kaynaşma, dayanışma, birlik ve beraberliğimiz güçlü hale geliyor. Bunun sonucunda Yüce Allah, nankörlük, bencillik, haset gibi duygularla insanlığı kirletmemizi istemiyor. Yüce Allah, canlıları bile bu şekilde emrimize vermişse biz de ona göre kanaat etmeyi bilmeliyiz.

"Zebh" ve "Nahr" (Kurban kesme) esnasında, Allah'ın adının anılması da çok önemlidir. Çünkü Müslüman birey, bir hayvanı kurban ettiğinde mutlaka Allah'ın adını anar. Yukarıdaki ayette geçen "*üzerlerine Allah'ın adını anın*" ifadesinde; birey ile Allah'a yaklaşıma vesile olan şeylerde, asıl maksadın Yüce Allah'ın isminin anılması olduğuna ve bu durumlarda müşriklere yönelik bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler, kurbanlık hayvanlarını putlar ve heykeller için adıyorlardı. Mukâtil, "*üzerlerine Allah'ın adını anın*" ifadesini şöyle tefsir etmiştir; "*Bir hayvan kestiğinde kibleye dönmüş olarak, "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür. Ey Allah'ım senden (geldi), sana (adıyorum), de!"* Kelbî bu tefsire şunu da eklemiştir; "*Hayvan kesen bununla birlikte şunu da söyler: "Şüphesiz benim namazım da, kurban ve ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah'ındır.*"⁴²⁰ Kaffâl ise şunları söylemiştir; "*Kurbanları kesmek ve kanlarını akıtmak suretiyle Allah'a ibadet eden kimse, canına denk bir şeyi kendine karşılık fidye verme konumundadır. Sanki o, kurban ettiği o koyunu, Allah'ın rızasını elde etmek ve kusurlarının neredeyse canının alınmasına denk hâle geldiğini itiraf ederek, canına bedel verir.*"⁴²¹ Hayvanları keserken Allah'ın adıyla

⁴¹⁸ Hac, 22/36.

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 152, 160; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 28.

⁴²⁰ En'am, 6/162

⁴²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 302.

kesmemiz gerektiği konusunda “üzerine Allah’ın adı anılmayanlardan yemeyin”⁴²² diye ayrıca bize ikazlarda da bulunulmuştur.

Yukarıdaki ayette geçen “bunlardan yiyin” emri hakkında bazı âlimler şunları söylemişlerdir; “Bu durum, farz oluşu ifade eder. Çünkü cahilliye Arapları, fakirlere karşı böbürlenmek için kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bu durumdan dolayı Yüce Allah, Müslümanlara, hem kâfirler gibi yaşamamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu yürürlüğe koymak için, kurban etinden yemelerini emretmiştir.” Âlimlerin çoğunluğu ise, buradaki emrin vucûb ifade etmediği kanaatindedirler. Ve şu açıklamayı yapmışlardır; “bunlardan yiyin, yoksulu doyurun” emrinden maksat, kestiği hayvanın yarısını yemesi, yarısını da dağıtması içindir.” Bazı âlimler de şöyle demişlerdir; “O, kestiği hayvanın üçte birini yer, üçte birini tasadduk eder, üçte birini de daha sonra (misafir vs. ikram etmek için) yemek üzere saklar.” Şafiî’ye göre, yemek müstehap, fakirlere yedirmek ise vaciptir. Müslüman birey, kestiği kurbanın tamamını yedirse (fakirlere dağıtsa), bu onun açısından güzel bir davranıştır, (yani Allah’ın emrini yerine getirmiş olur). Fakat kestiği kurbanın hepsini yese, bu yeterli olmaz. Bu hüküm nafîle kurbanlar içindir.⁴²³

Yine yukarıdaki ayette bütün kulluk davranışlarının ortak ilke ve amacına kurban ibadetinden hareketle dikkat çekiliyor. Bütün ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinde de Allah’a yönelen bireyin kendini olgunlaştırması, hayatına anlam vermesi ve yüce yaratıcısına yaklaşması gibi amaçlar vardır. Yüce Allah’ın kesilen kurbanlara ihtiyacı yoktur, ihtiyacı olan biz insanlarız. Bu yüzden ibadetlerde dinen belirlenen forma sadık kalmak esastır. Bu durum, aynı zamanda Yüce Allah’ın emirlerine boyun eğme anlamı taşıdığından dolayı değerlidir. Bu biçimler asıl amaçtan sapmadığı sürece değerini korur, aksi durumda içi boş birer kalıp durumunu alır.⁴²⁴

5.2. Kurban ve Takva

Müslüman bireyin, kesilen bir kurbanın Allah’a yaklaştıracağı inancını taşıması da kurbanlığa saygıyı ifade eder. Çünkü bunlar “kalplerin takvasındandır.”⁴²⁵ Eğer

⁴²² En’am, 6/121.

⁴²³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 303.

⁴²⁴ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, IV, 17-24

⁴²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 191; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 31.

kurban kesen birey, takva amacıyla kurbanını kesmiyorsa takvadan Allah'a ulaşacak bir şey de yok demektir.⁴²⁶ Yüce Allah, Hz. Âdem'in (a.s.) iki oğlunun sunduğu kurbanlarından bahsederken, "Allah ancak muttakilerinkini kabul eder"⁴²⁷ buyurmuştur. Böylece, kurbanın kabul edilmesinin olmazsa olmaz şartlarından birisinin, takva olduğunu beyan etmiştir.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kurbanın ne anlama geldiği hakkında soru sorulduğunda "Atanız İbrahim'in sünnetidir"⁴²⁸ şeklinde cevap vermiştir. Böylece cahiliye Arapları tarafından da yapılan ancak aslı formu tahrif edilmiş olan kurban âdeti, tevhid inancına aykırı inanışlarından temizlenerek Hz. İbrahim'in (a.s.) sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de eklenerek zenginleştirilmiştir.⁴²⁹ Kurban ibadetinin gayesi Allah'ı anmak ve onun bize ihsanından buyurduğu rızıklarına şükretmektir.

Yüce Allah'ın, "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"⁴³⁰ emrine sadık kalarak bu emri yerine getirmeliyiz. Yine şu ayette; "muhakkak benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiç bir ortağı yoktur. Ben, böylece emrolundum. Ve ben, Müslümanların ilkiyim"⁴³¹ şeklinde buyrulduğu gibi sadece Yüce Allah'ın rızası doğrultusunda hareket etmeliyiz.

5.3. Kurban ve Yardımlaşma

Hali vakti yerinde olmayan birey için kurban kesmek gerekli değildir, hali vakti yerinde olanlar kurban keser. Bu durum, İslam dininin bireyi düşündüğünü, onun için zorluk istemediğinin göstergesidir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.); "Kimin hâli vakti yerinde olur da kurban kesmezse mescidimize yaklaşmasın"⁴³² buyurarak, hali vakti yerinde olan Müslümanların kurban kesmesi konusunda hatırlatmada bulunmuştur. Kurban kesen kimse, Yüce Allah'a olan saygı ve sevgisini göstermiş olur ve O'nun hoşnutluğunu kazanır. O'nun emrini yerine getirir ve O'na teslim olur.

⁴²⁶ Hac, 22/37

⁴²⁷ Maide, 5/27-32.

⁴²⁸ İbn Mâce, Edahi, 3.

⁴²⁹ Tan, Zeki, *Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği*, Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu, Türkiye Akademisyenler Buluşması, İstanbul 2011, s. 50.

⁴³⁰ Kevser, 108/2.

⁴³¹ En'am, 6/161-162.

⁴³² İbn Mâce, Edahi, 2.

Verdiği nimetlere şükreder. Ki zaten Allah için kestiğimiz kurbanlıkların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. O'nun zaten bunlara ihtiyacı da yoktur. Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Fakat sizin Allah'ın emirlerine olan bağlılığınız (takvanız) O'na ulaşır”*⁴³³ buyrulmuştur. Bu ayette Yüce Allah'a ancak samimiyetimiz ve takvamızın ulaşacağı açıkça bildiriliyor.

Kurban ibadeti, toplumda dayanışmaya, kardeşlik bağlarının güçlenmesine ve yardımlaşmanın önemine katkıda bulunur. Allah rızası için kestiğimiz kurbanların etlerinden hem kendimiz, çocuklarımız ve komşularımız hem de muhtaç kişiler istifade eder. Muhtaç kişilerin, her zaman için kırmızı et almaya güçleri yetmediği için senede bir defa da olsa onların sofralarına kırmızı et ulaşmış olur. Onların, bu durum karşısında bize teşekkür edip bizlere dua etmesi kadar güzel bir duygu var mıdır? Günümüzde bazı bireyler zengin olduğu halde kıyamayıp kırmızı et evine götüremiyor. Çünkü Şeytan dünya malını, gözümüzde çok tatlı hale getirip bizi dünya malıyla oyalayıp biriktirmekle kandırıyor. Belki de kurban eti sayesinde bazı zengin fertler de evinde kırmızı et yiyebiliyor. Kurban ibadeti, aynı zamanda zengin-fakir arasındaki bağın güçlenmesine de katkı sunuyor. Bu da toplumda kardeşlik ve dostluk ilişkilerini güçlendirir. O yüzden kesilen kurban hayvanlarının etleri ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Biz, kurbanlık develeri de sizin için Allah'ın nişanelerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır, ön ayakları bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Kesilince onlardan yiyin. İsteyene de, istemeyene de verin. Şükredersiniz diye onları böylece sizin emrinize musahhar kıldık”*⁴³⁴ *“Siz de bunlardan yiyin. Çaresiz kalmış yoksulu da doyurun”*⁴³⁵ buyrularak, kurban etinden herkesin faydalanması gerektiği konusunda haber veriliyor.

Yüce Allah bize zorluk dilemez kolaylık diler. Sahip olduklarımızın hepsi O'na aittir. Kurbanlık hayvanları da Yüce Allah bizim hizmetimize vermiştir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Görmezler mi ki, kendi gücümüzle onlar için hayvanlar yarattık. Kendileri bunlara sahip bulunmaktadırlar. Ve onları kendilerinin buyruğuna verdik. Onlardan kimisi binekleridir, kimisinden de yerler. Onlarda, kendileri için faydalar ve*

⁴³³ Hac, 22/37.

⁴³⁴ Hac, 22/36.

⁴³⁵ Hac, 22/28.

içecekler vardır. Hâla Őükretmezler mi?’’⁴³⁶ buyruluyor. İŞte kurban ibadeti sayesinde biz Müslümanlar arasında sevgi, saygı, kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma kavramları hayattaki hak ettiği yerini bulmuş olur. Kurban Bayramı sayesinde Müslümanlar sevdikleriyle bir araya gelir, dargın olanlar barışır, akraba ve komşu ziyaretleri yapılır, mutluluklar ve üzüntüler paylaşılır. Böylece birey ve toplum uyumluluğu zinde kalır.

⁴³⁶ Yasın, 36/71-73.

SONUÇ

İnsan iki ana unsurdan şekil bulan bir varlıktır. Bu unsurlardan birisi ruh diğeri ise bedendir. İnsanın bedeninin varlığını devam ettirebilmesi için maddi gıdaya ihtiyacı vardır. Aynı zamanda insan, ruhunu da keder, üzüntü, stres gibi buhranlardan kurtarmalıdır. Kendisine tat ve haz verecek bal hazinesine ulaşabilmesi için rûhî gıdaya da ihtiyacı vardır. İşte bu bal dünyası ise ibadetlerdir. İbadet etmekle huzur bulacağımızı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de; *“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”* (Ra'd, 13/28) ayetiyle haber veriyor. Yüce Allah'a yöneldiğimizde kalbimizi dinlendiren, neşelendiren, yumuşatan, rahatlatan ve kendini güvencede hissetmesini sağlayan huzurlu bir havayla karşılaşıyoruz, yapayalnız olmadığımızı hissediyoruz. Çünkü çevremizdeki bütün varlıklara baktığımızda Yüce Allah'ın o varlıkları faydalanmamız için bizim hizmetimize sunmuş olduğunu müşahede ediyoruz. Vahşi hayvanlardan böceklere kadar hepsini insanoğlunun hizmetine vermiştir. Bunların hepsi, himayesinde bulunduğu yüceler yücesi Allah'ın eserleridir. Bu varlıkların hepsine baktığımızda Allah'ın varlığını ve birliğini net olarak hissediyoruz.

Yeryüzünde, Rabbiyle yakınlıktan doğan huzurdan yoksun bir bireyin halinden daha üzücü bir durum var mıdır? Çevresindeki evrenle ilgisini kesmiş olarak şu yeryüzünde dolaşan birinden daha mutsuz, daha zavallı birisi olabilir mi? Böyle bir bireyin durumu ıssız bir çölde, yapayalnız, kimsesiz olarak yol kat eden birisinin durumu gibidir. Gönlünü Allah'ın zikri ile tatmin etmeyenler hakkında Kur'ân'da *“yürekleri bomboş”* (İbrahim, 14/43) ifadesi kullanılır.

Her canlı fitratı gereği kendisine yapılan iyiliklere karşı teşekkür etmek ister. Biz de insan olarak yaşantımıza baktığımızda Yüce Allah'ın, bütün canlı ve cansız varlıkları hizmetimize vermiş olduğunu görürüz. O, biz insanlara sayılamayacak kadar nimetler vermiştir. Şüphesiz Kur'ân'da: *“Allah'ın nimetlerini birer birer saysanız (bu, ne mümkün, onu) sayamazsınız.”* (Nahl, 16/18) buyruluyor. Rabbimizin bu nimetlerini tefekkür ederek O'na karşı sergilediğimiz samimiyet, söz, davranış ve uygulamalarımız birer ibadettir. İçinde Allah rızası bulunan zâhirî ve bâtinî her hal ve hareket ibadettir. Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân'da, *“De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir”* (En'am,

6/162) buyruluyor. Buradan da anlaşıldığı gibi, ibadet, sadece Allah'a ulaşmak için yapılan belirli bazı sembolik işaret ve hareketlerle sınırlı olmayarak, hemen hemen bütün bir dünya hayatını içine almaktadır. Çünkü her dünyevî harekete uhrevî bir hüküm bağlanmıştır.

Bir erik fidanı nasıl ki büyüdüğüde doğasında erik vermek varsa biz insanların fitratında da ibadet etmek vardır. O yüzden Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle der: *“Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar.”* (Buhârî, *Tefsîr*, 2.) Buradan da anlaşıldığı gibi insanın fitratında ibadet etmek vardır. Bir fidanın nasıl ki suya ihtiyacı varsa biz insanların da aynı ölçüde ibadete ihtiyacı vardır. O yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de ibadetle ilgili birçok ayet yer alır. Bunlardan birinde, *“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”* (Hac, 22/77) buyrulur. Başka bir ayette de *“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”* (Zâriyât, 51/56) ifadesi yer alır. Yüce Allah'ın ibadetlerimize ihtiyacı olmadığını da unutmamamız gerekir. Bir mühendis bir makineyi icat ettiğinde makinenin yıpranmaması için yağ kullanımı, hız ayarı vb. tavsiyeler önerir. Çünkü bu bakımlar, o makinenin uzun süre kullanılabilmesi için gereklidir. Aynı şekilde Yüce Allah da biz insanları yoktan var etmiş ve ancak ibadetlerle huzurlu olmamız hasebiyle bizlere ibadet etmeyi emretmiştir. Çünkü biz insanların ibadete ekmek ve su kadar ihtiyacı vardır.

Dünyada istediğimiz her nimete ulaşırsak dahi o ulaştığımız şeyler bir süre sonra insana bıkkınlık verir; ama ibadet etmek ise insana sürekli haz sunar. Zaten faydalı, uygun ve herkesin yararına olan bir yol üzerine devam ettiğimiz şeyler, ibadet sayılır. İbadet, yaşanması gereken hayatın ta kendisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de *“Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”* (Bakara, 2/185) buyrulmuştur. Bu ayetten de anlaşıldığı gibi Yüce Allah insanlar için zorluk istemez. Vücudumuzdaki her uzuv, görevini doğru yaparak bizi ayakta tutar. Bizler de Yüce Allah'ın bizlere değer vererek tanıdığı irade hürriyetini doğru yolda kullandığımızda dünya cennet olur. Bir vücut mekanizması gibi yaşam, insana huzur verir. Bu da ancak Yüce Allah'ın bizlere emretmiş olduğu ibadetleri yerli yerince eda ettiğimiz zaman tahakkuk edecektir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.
- *Kurb*, DİA, Ankara 2002.
- *İhlâs*, DİA, İstanbul 2000.
- el-'Acem**, Refik, *Mevsûatu Mustalahâti'l-Fıkh 'İnde'l-Muslimîn*, Mektebetu Lubnan, Lübnan, 1998.
- Bardakoğlu**, Ali, *Kurban, (İslam'da Kurban)*, DİA, Ankara, 2002.
- Begâvî**, Ebû Muhammed b. Mes'ûd Muhyi's-Sünne, *Me'âlimu't-Tenzil*, Dâru't-Tayyibe, Riyâd, 1412.
- Beyhaki**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Sünenü'l-Kübra*, (Thk. Ebû Abdillâh Abdusselam), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2004.
- Beydâvî**, Nâsiruddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, *Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, Beyrût, tsz.
- *Beydavi Tefsiri*, (Trc. Şadi Eren), Selsebil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Kurban, Mâhiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriyyesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1956.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, (Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrût, 1989.
- *et-Tarihu'l-Kebir*, (Thk. Salah b. Fethi), Kahire, 2006.
- *Sahih-i Buhârî el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, (Haz. Salih b. Abdülaziz), Daru's-Selam, Arabistan, 2000.
- Canan**, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, Dâru'l-İlm, Beyrût, 1979.
- Cezirî**, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 2008.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *Sünen-i Ebu Davud el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000.

- Erdoğan**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- *Niyet*, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Ferrâ**, Ebû Zekeriyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1983.
- Gazzalî**, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulumi'd-Dîn*, (Trc. Ahmet Serdaroğlu) Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Güç**, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003.
- Halebî**, Ahmed b. Yusuf es-Semîn, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, tsz.
- Harman**, Ömer Faruk, *Hac*, DİA, İstanbul, 1996.
- İbn Fâris**, Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire, 1266.
- İbn Hacer**, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- İbn Hanbel**, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, (Birleşik Baskı) Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Ürdün, 2005.
- İbn Hişam**, Cemalüddin, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî), Dâru'l-Hayr, Beyrût, 1992.
- İbn Kayyim** el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, Dâru İbn Cevzî, tsz.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fida İsmail b. el-Hatîb,
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Marife, Beyrût, 1388/1969.
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetin), *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Mace**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen-i İbn Mâce el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdulaziz) Daru's-Selam, Arabistan, 2000.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Daru'l-Maarif, Kahire, tsz.
- İbn Receb**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân el-Hanbelî, *Revâi'u't-Tefsîr*, Dâru'l-'Âsime, Riyâd, 1422/2001.
- İbn Teymiyye**, Takiyyuddîn, *Dakâiku't-Tefsîr*, Darü'l-İman, İskenderiye, 2004.
- İsfehânî**, er-Râğîb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz.

- *Müfredât, (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, (Trc. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karaman**, Hayreddin, vd., *Kur'ân Yolu -Türkçe Meâl ve Tefsir-*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Kâsânî**, Alâuddin Ebû Bekr İbn Mes'ûd, *Bedâyiu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâyi*, (Thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997.
- Keleş**, Ekrem, *Kurbanın Hükmü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme*, Diyanet İlmî Dergi, C. 26, Sy. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, 1990.
- Kefevî**, Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, Beyrût, 1993.
- Komisyon**, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Beşinci Baskı, Ankara, 2013.
- Komisyon**, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- Komisyon**, *İlmihal, İman ve İbadetler*, I-II, TDV Yayınları.
- Komisyon**, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB yayınları, Ankara, 2007.
- *İlmihal, İslam ve Toplum*, (Hazırlayan: Heyet), TDV Yayınları, Altıncı Basım, Ankara, 2004.
- Komisyon**, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, Vezâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye*, Kuveyt, 1993.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1387.
- Kutup**, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yılmaz) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1980.
- Mahallî**, Celaluddîn & **es-Suyutî**, Celaluddîn, *Celâleyn Tefsiri*, (Trc. Talha Alp), Yasin Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Mâturidî**, Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1425/2004.
- Mevdudî**, Seyyid Ebu'l-A'la, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Trc. Muhammed Han Kayani), tsz.
- Müslim**, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. Haccac, *Sahîh-i Müslim el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Dâru's-Selam, Arabistan, 2000.

- Naim**, Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara, 1987.
- Nesâî**, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Dâru's-Selam, Arabistan, 2000.
- Özaydın**, Abdülkerim, *İslâm'da Hac*, DİA, İstanbul, 1996.
- Paçacı**, İbrahim, *Niyet*, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yayınları, Ankara 2006.
- Râzî**, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmud b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Matbatü'l-Behiyye, Kâhire, tsz.
--- *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
--- *Tefsir-i Kebir (Mefâtîhu'l-Gayb)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988-1995, (Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru).
- Sabunî**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Ensar Neşriyat, 1981.
- Soysaldı**, Mehmet, *Kur'ân'da Salât Kavramının Semantik Analizi*, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Ekim 2010, Mart 2011.
- Suyûtî**, Celâluddîn, Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-'Ulûmi'l-İnsaniyye, Dimaşk, 1414/1993.
- Tan**, Zeki, *Kur'ân Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'ân-ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği*, Kur'ân Öncesi Mekke Toplum Sempozyumu, Türkiye Akademisyenler Buluşması, İstanbul, 2011.
- Taberânî**, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, (Thk. Tarık b. İvezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni), Daru'l-Harameyn, Kahire, 1415.
--- *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (Thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ysz., 2002.
- Taberî**, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995.
- Tehânevî**, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilahâti'l-Fünûn*, Kalkuta, 1862.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *eş-Şemailü'l-Muhammediyye*, (Thk. Seyyid Abbas), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrût, 1412.
--- *Sünen-i Tirmizî el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Salih b. Abdülaziz) Dâru's-Selam, Arabistan, 2000.

- Uludağ**, Süleyman, *Cemâl-i Kâbe ve Hac*, Keşkül Dergisi, Hac Özel Sayısı, İstanbul, 2006.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Zehreveyn Yayıncılık, İstanbul, tsz.
- Yılmaz**, Musa Kazım, *Haccın Hikmetleri*, Diyanet Dergisi, C. 26/3, Ankara, 1990.
- Yurt**, Mehmet Emin, *Hamd*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011.
- Yurt**, Mehmet Emin, *Yaratılışın Gayesi Olarak İbadet (Zâriyât Elli Altıncı Ayetin Tefsiri Bağlamında)*, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Ekim 2018.
- Zeccâc**, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serrî, *Me'âni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1988/1408.
- Zemaşserî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf*, Matbaati'l-İstikâme, Kâhire, 1373/1953.
- Zuhayli**, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1994.